

Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand

<https://hdl.handle.net/1874/273295>

BIJDRAGE

TOT

EENE GESCHIEDENIS

VAN

HET BEZIT IN DE DOODE HAND.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN HET ROMEINSCH EN HEDENDAAGSCH RECHT,

NA MACHTIGING VAN

DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. J. J. VAN OOSTERZEE,

gewoon Hoogleraar in de Godgeleerdheid,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAAT,

EN

VOLGENS BESLUIT DER RECHTSGELEERDE FACULTEIT

AAN

DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

DOOR

ADRIEN TELDERS,

Geboren te 's Hertogenbosch,

TE VERDEDIGEN

op Dingsdag 22 December 1868, des namiddags ten 3 ure.

B I D R A G E

TOT

EEN GESCHIEDNIS

VAN

HET BENIT IN DE DOODE HAND

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

VOOR VERKRIJGING VAN DEN GRAD VAN

DOCTOR IN HET ROMEINSCH EN NEDERDAAGSCH RECHT

BY WILHELMUS VAN

DEW RECTOR BEZETTE

DR. J. J. VAN OOSTERKAMP

ALUMNUS VAN DE UNIVERSITEIT

MET TOEKENING VAN HET ACADEMISCH BEVRIJDT

TOE

VOORENS BEHOEFT HET RECHTSGERELDE FACULTEIT

TE

DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT

DOOR

ADRIEN TELDERS

ALUMNUS VAN DE HOOGESCHOOL

TE UTRECHT

op Dinsdag 25 December 1888, des namiddags ten 3 ure

Snelpersdrukkerij van Kemink en Zoon, te Utrecht,

AAN
DE NAGEDACHTENIS
VAN
MIJNEN DIEPBETREURDEN LEERMEESTER
Mr. O. VAN REES.

Dr. O. VAN REEK

VOORWOORD.

Meer dan voor eenig ander schrijver eener Academische Proeve, is het voor mij noodzakelijk enkele woorden aan het door mij geschrevene te doen voorafgaan. Het is mij daarbij niet te doen om eene *captatio benevolentiae*, maar alleen om mij eenigszins te rechtvaardigen en te dekken tegen de beschuldiging van te groote oppervlakkigheid, die, met het oog op de wijze waarop ik de belangrijke en omvangrijke stof, die ik mij tot onderwerp koos, behandeld heb, zeker niet achterwege zal blijven.

De behandeling van een zoo gewichtig sociaal-ekonomisch en kerkrechtelijk onderwerp, als het bezit in de doode hand, vereischt, om niet eens van de talenten daartoe noodig te spreken, eene gezette en grondige studie, naar een welberedeneerd plan. Het bezit in de doode hand is eene stof van te veel gewicht om in een vlugschrift behandeld te worden.

Toch kan ik er mij niet op beroemen, dat ik zoo wel toegerust mijn arbeid ondernomen heb, al ligt er ook tuschen den dag van mijn doctoraal examen en dien mijner promotie een tijdsverloop van een jaar.

Het was op aanraden van wijlen den Hoogleeraar O. VAN REES, dat ik, zoekende naar een geschikt onderwerp voor mijne Academische Proeve, ten laatste besloot het moeielijk vraagstuk van het bezit in de doode hand te behandelen.

Door Zijn vriendschappelijke bemoediging gesteund, ging ik met mijn arbeid voort, al gevoelde ik reeds spoedig, dat hij voor mijne krachten te zwaar was, en al werd ik ook meer dan eens door mannen van gevestigden naam op de groote bezwaren gewezen, die mij, zonder Zijn krachtigen bijstand, zeker de ondernomen taak zouden hebben doen opgeven.

Naauwelijks echter was ik daarmede goed aan het werk, toen mijn onvergetelijke Leermeester plotseling aan de Hoogeschool en aan Zijne leerlingen ontrukkt werd. Geen wonder, dat de moed om voort te gaan mij bijkans geheel begaf, toen ik Zijne leiding en voortlichting missen moest op het oogenblik, dat ik daaraan de meeste behoefte had. Ik moest mij zelven geweld aandoen om thans alleen het werk te vervolgen, dat ik met Hem aangevangen had. Toch, al was het ook mijne eerste gedachte mijne Proeve onvoltooid te laten, ik werd daarvan teruggehouden door de overtuiging, dat het thans meer dan ooit mijn plicht was haar af te werken. Het was immers het verlangen

van den waardigen overledene geweest, dat een Zijner leerlingen, dien Hij zoo bijzonder vriendschappelijk gezind was, het onderwerp van het bezit in de doode hand, behandelen zou. Dat verlangen moest mij heilig zijn.

Zoo heb ik dan mijn arbeid voortgezet en ten einde gebracht, en dien toegewijd aan de nagedachtenis van den man, wiens gemis ik levenslang gevoelen en betreuren zal. Hoe gebrekkig mijn werk zijn moge, de toewijding daarvan aan Hem was mij eene behoefte als een gering blijk van hulde aan Zijne mij dierbare nagedachtenis.

Laat mij U, Hooggeleerde FRUIN, mijn innigen dank betuigen voor de vriendschappelijke wijze, waarop Gij na den dood van uwen vriend mij hebt willen bijstaan.

Ik heb uwe welwillende en krachtige hulp zeer op prijs gesteld.

Aanvaardt ook Gij, Hooggeleerde VREEDÉ en DE GEER, de verzekering mijner erkentelijkheid voor de leiding, door U aan mijne studiën gegeven.

Die dem vorliegenden Entwurf zugrunde liegenden
Grundsätze sind im Hinblick auf die
Verhältnisse der Gegenwart und die
zukünftige Entwicklung der
Wirtschaft zu berücksichtigen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.

Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.
Die vorliegenden Bestimmungen
sind in dem Sinne zu verstehen,
dass die Bestimmungen
den Grundsätzen der
Wirtschaft zu entsprechen.

INHOUD.

	Blz.
HOOFDSTUK I. Het ontstaan van het bezit in de doode hand.	1.
„ II. De bezittingen der kerk onder de Merovingers en Karel den Groote	63.
„ III. Geschiedkundige schets van het bezit in de doode hand in ons vaderland, tot 1795 . . .	97.
„ IV. Geschiedenis van het bezit in de doode hand in Nederland van 1795 tot op heden . . .	164.
BESLUIT	207.

I N H O U D.

I. Het ontstaan van het bezit in de hoede hand 1

II. De bezittingen der kerk onder de Merovingen en Karol den Groote 33

III. Geschiedkundige schets van het bezit in de hoede hand in ons vaderland, tot 1795 97

IV. Geschiedenis van het bezit in de hoede hand in Nederland van 1795 tot op heden 144

Verzeker

De naam bezit in de doode hand behoort tot dezulke, die het begrip dat zij willen uitdrukken, zeer juist wedergeven.

Evenals men den man, dien alle rechtsbevoegdheid ontzegd is, burgerlijk dood noemt, kan men immers ook een bezit, dat de goederen, die er het voorwerp van zijn, buiten den handel en het verkeer houdt, een dood bezit noemen. Omdat zulk een bezit niet van hand tot hand gaat, maar altijd en onveranderlijk bij denzelfden persoon blijft en alzoo bestendig in ééne hand is, is het niet ten onrechte, dat men het met den naam van bezit in de doode hand bestempelt. Volgens Ducange is die naam als aanduiding van de goederen, door stichtingen bezeten, gegrond op de overeenkomst tusschen zoodanige stichtingen en de *homines manus mortuae*. Beide zijn onbevoegd om over hun goederen te beschikken.

Over die *homines manus mortuae*, gens de main morte, die eigenlijk *servi glebae* of *glebae adscripti* waren, kunnen wij te dezer plaatse in geene bijzonderheden treden. Ook de vraag of het woord doode hand moet worden afgeleid uit het hofhoorig recht, waarin als symbool van geheele gehoorigheid, de hand van den gestorvene aan den heer

gebracht werd, laat ik onaangeroerd, omdat ze mij weinig belangrijk toeschijnt.

In het algemeen zou ik het bezit in de doode hand het liefst eenvoudig omschrijven als zoodanig bezit, dat buiten den handel is, en daardoor het karakter van perpetuïteit draagt. Niet alleen vallen onder dit begrip de domeinen, en de goederen, die aan gemeenten, provinciën, waterschappen en dergelijke lichamen toebehooren, maar ook de majoraten en de fideicommissen.

De bepaling, die door Mr. de Bosch Kemper gegeven wordt, „als bezit waarvan de eigendom niet aan bijzondere personen, maar aan instellingen toekomt, zoodat zij in dien zin buiten den handel zijn, dat zij niet door erfrecht worden overgedragen,” schijnt mij eenigszins te beperkt. Goederen, tot fideicommissaire erfstellingen en majoraten behorende, kunnen toch niet als eigendom van instellingen beschouwd worden, en toch staat ook bij deze het denkbeeld van het blijven buiten het vrij verkeer op den voorgrond.

De meest gewone vorm, waaronder bezit in de doode hand voorkomt, is die van eigendom, aan stichtingen en instellingen van godsdienstigen aard toebehoorende. Bijna uitsluitend tot dezen vorm bleef dan ook mijn onderzoek beperkt.

Ik heb mij vooral ten doel gesteld eene schets te geven van het ontstaan en de uitbreiding van de bezittingen der kerk en de stichtingen, die zich uit en naast haar ontwikkeld hebben; den tegenstand, dien het bezit in de doode hand reeds vroegtijdig eerst om politieke, later om economische redenen gevonden heeft, heb ik vooral in betrekking tot ons Vaderland beschreven.

HOOFDSTUK I.

Het ontstaan van het bezit in de doode hand.

Bij het onderzoek naar den oorsprong der bezittingen, die der kerk in het algemeen toebehoord hebben, zien wij onzen blik geenszins beperkt tot de tijden, waarin die kerk verrees, die haar aanzijn aan Christus te danken heeft. Lang, ja eeuwen lang, te voren had reeds de dienst van God, onder welken vorm dan ook geopenbaard, eenige bezittingen vereischt. Evenzeer als onze tegenwoordige kerk middelen beschikbaar moet hebben tot uitoefening van hare eeredienst en tot onderhoud van hare gebouwen, behoefde de heidensche tempeldienst ze om haar offers aan de goden te kunnen brengen. Nog spreken de prachtvolle overblijfselen in zuilengangen en geknotte pilaren van den rijkdom der gewijde tempels. Nog prijken onze musea met de kostbare gouden en zilveren vaten, getuigende van de weelde, die bij de eeredienst der oostersche volken geheerscht moet hebben. Sierlijke kleenooden van prachtige bewerking wekken nog thans onze bewondering. Voortbrengselen der edelste kunst, door den tand des tijds beschadigd, maar niet ver-

nield, wijzen ons op den ontwijfelbaren rijkdom en de weelderige sierlijkheid, bij de vereering der goden door heidensche volken ten toon gespreid.

In dat lang verleden, in dien eeuwen ver verwijderden voortijd, de uitgangspunten op te sporen van het ontstaan en de ontwikkeling der doode hand, ligt niet in ons bestek. Moge een zoodanig onderzoek ook op zich zelf niet van gewicht zijn ontbloot, en voor de geschiedenis belangrijke resultaten kunnen opleveren, stellig kan het niet volbracht worden zonder talrijke bezwaren te overwinnen, hetwelk veel meer tijd zou eischen dan ik mij voor de bewerking van mijn proefschrift toesta. Tot enkele vluchtige opmerkingen over den rijkdom der tempels in het klassieke Griekenland, bepaal ik mij dus.

Die rijkdom blijkt ons al dadelijk, wanneer wij den blik vestigen op den grooten omvang, dien de tempels aldaar hadden, in verband beschouwd met hunne voornaamste bestemming. Een tempel van Hera te Samos, van Artemis te Epheze, van Zeus Olympius te Athene en te Agrigentum, het Parthenon op de Cecropia, om van geene andere te gewagen, wedijverden in uitgebreidheid¹⁾. Onnoodig was die voor de uitoefening der eeredienst zelve. De heidensche tempels toch waren niet, als onze Christelijke kerken, bedehuizen voor de gemeenschappelijke eeredienst eener groote menigte bestemd. Werden zij ook al op godsdienstige feestdagen door vele duizenden bezocht, men vereenigde zich niet te gelijk binnen het heiligdom, maar ieder kwam en ging naar welgevallen. Veeleer waren zij hun uitgebreidheid verschuldigd aan hunne andere bestemming, om als waardige

1) Zie G. T. SCHOEMAN, *Griechische Alterthümer*, 4. Cultus Loc. pg. 184 u. v.

bewaarplaatsen te dienen voor standbeelden en zooveel andere kunstgewrochten, die aan de goden gewijd waren. De geschenken aan de tempels stroomden zoo mild toe, dat daarvoor aan vele afzonderlijke bewaarplaatsen moesten worden toegevoegd, die achter of bezijden den eigenlijken tempel werden aangebouwd ¹⁾. Even veelvuldig als die giften waren, waren zij verscheiden van aard. Eene waarlijk prijzenswaardige en godsdienstige overtuiging, dat den Goden elke gift, in onderwerping en vroom vertrouwen aangeboden, even welgevallig was, deed er den ploeg van den landman, de citer en fluit van den speelman, het net van den visscher, de wapenen van den krijgsman, die met den bijstand der goden overwinnend gestreden had, een plaats vinden naast de kostbare sieraden, met goud en steenen opgesmukt, van rijken, koningen en vorsten ²⁾. De vrijgevigheid stond steeds in verhouding tot de grootte en de heiligheid van den tempel. Van daar dat de meest geëerde, waaronder die van Zeus te Olympia en Apollo te Delphi, in zoo grooten mate van alle zijden des lands werden begiftigd. Toen nu de tempels en die bijgebouwen niet meer in staat waren den grooten overvloed binnen hunne muren te bevatten, werden er in verschillende Staten schatkamers (*θησαυροί*) opgericht, waar voortaan de rijke gaven bewaard zouden worden.

Even als in later dagen sprak toen, in de grootte schenkingen door vorsten en staten gedaan, de stem van het menschelijk

1) Een zoodanige tempel werd dan een *ἀμφιπρόστωλος* genaamd, het bijgebouwde noemde men *ἐπιθήδομος*. SCHOEMAN, t. a. p. 194. BOTTICHER, *Tektonik*, II. 84 en vlgg. Ook de Christelijke Kerk heeft in haar aanvang zoodanige bewaarplaatsen gekend. Men zie daarover RIFFEL: *Geschichtliche Darstellung des Verhältnisses zwischen Kirch und Staat*, B. I. S. 144.

2) HERODOTUS, I. 145.

egoïsme zeer luide. Het minder ontwikkelde godsdienstige begrip stelde zich een begeerige godheid voor, wier gunst door afstand van aardse kostbaarheden gemakkelijk te winnen viel; de hoop der Goden steun te koopen deed niet terugdeinzen voor den hoogen prijs, daarvoor ten offer te brengen. De vervulling eener bede en het betoon van dankbaarheid daarvoor, waren de gewone drijfveeren om te geven. Na een behaalde overwinning werd steeds een gedeelte van den buit aan de goden gewijd. Zoo brachten de gezamentlijke Grieken, na den dubbelen zegedag in hun strijd tegen de Perzen, aan Delphi, welks goede raad zoo veel vermocht had, een gouden tripus op ivoeren voet, aan Olympia een ivoeren beeld van fabelachtige grootte¹⁾. Dat de tempels der ouden ook grondbezit gehad hebben, is waarschijnlijk. In het feit der opgerichte schatkamers laat zich een zwakke grond daarvoor vinden, ofschoon het moeielijk, geloof ik, te bewijzen is uit de schrijvers over de geschiedenis dier dagen. Intusschen komt het mij waarschijnlijk voor, dat grondeigendom in dien tijd minder gezocht moet zijn geweest dan het bezit van kostbaarheden, uit edele metalen vervaardigd, en minder dan deze als waarborg van vermogen zal hebben gegolden. Bij de Romeinen vinden wij terug wat wij bij de Grieken waarnamen. Bij het overnemen van de meeste

1) Bij HERODOTUS, I. 50, 92. V. 36. VIII. 35, 121, 122 vindt men verschillende gaven van koningen opgeteekend. Zie o. a. het verhaal van eene toezending van KREZUS aan het orakel te Delphi, zijnde eene verzameling van kostbaarheden en zeldzaamheden, geheel in verhouding tot zijn grooten rijkdom.

In het Britsche Muscum wordt nog een helm vertoond, door Koning HIERON VAN SYRAKUSE na zijne overwinning bij Cumée op de Tyrreniërs (475 v. c.) aan OLYMPIA gezonden. Een inschrift doet het doel van de gift kennen, van welke nog dit stuk over zou zijn.

der Grieksche goden, bleef de zucht hun welgevallen te erlangen niet achter. Dit faalde niet de tempels op Romeinschen bodem in rijkdom met die in andere streken te doen wedijveren. Het eerste werk van Romulus, nadat de door den maagdenroof verstoorde rust teruggekeerd was, was aan Jupiter de opima spolia te wijden, en te gelijktijd de plaats aan te wijzen, waar de eerste tempel van het jonge rijk verrijzen zoude ¹⁾.

Het gezegde, hoe weinig dan ook, moge voldoende wezen om ons te doen zien, dat het uiterlijke ligchaam der godsdienst reeds rijk bedeeld was, toen het gezegend licht des Christendoms in het oosten opging. De stichter daarvan was zelf arm; in zijn onderhoud werd door liefdegaven voorzien. Zijne apostelen, behoeftig en ontbloot van aardsche bezittingen als Hij, zond Hij de wereld rond om zijn evangelie te prediken aan alle volken. Naar de woorden, zoo dikwerf door Hem uitgesproken, zouden de geloovigen ook hun het noodige niet laten ontbreken. Voor het onschatbaar geestelijk goed, dat dezen van de verkondigers van het goede en ware woord genoten, zouden zij gretig hunne dankbaarheid in gaven betoonen ²⁾. Die verwachting werd veeleer overtroffen dan teleurgesteld. Immers

1) Zoo luidt het verhaal bij LIVIUS, I. cap. 10, nadat Romulus met de Spolia op de Caenisenses, Crustumini en Antemnates behaald, voor het kapi-tool was gegaan: *„ibique ea, quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: „Jupiter Fecetri, inquit, haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem optimis spoliis, quae regibus, ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes posteris ferent.”*

2) Evang. v. Matthaeus, X: 9, 10. XXVIII: 18—20.

„ „ Lukas, IX: 3. X: 4. VIII: 2, 3.

I Corinth. IX: 11, 13, 14. Hand. der Ap. V: 4 enz.

wat de mildheid voor hen ten offer bracht, was niet alleen voldoende om hunne dagelijksche behoeften te bevredigen, maar bovendien verschafte zij hun de middelen om daarover voor arme en behoeftige geloofsgenooten te kunnen beschikken ¹⁾.

De eerste Christenen verkochten gaarne hunne bezittingen ten bate van de verkondigers van Jezus' woord, en zooverre ging hunne zucht om door hunne middelen het lot van minder bedeeden te verbeteren, dat er tusschen hen zekere gemeenschap van goederen geboren werd ²⁾. Wel had deze een zeer plaatselijk en tijdelijk bestaan, maar zij duurde toch tusschen de dienaren der kerk en de armen voort; in de eerste eeuw van het Christendom was het geen klank alleen, dat de bezittingen van de kerk het patrimonium pauperum uitmaakten. Al aanstonds waren de ontvangsten uitgebreid genoeg, om voor de verschillende gemeenten afzonderlijke aeraria te voorschijn te roepen en

1) Hand. II: 44. I Corinth. XVI: 1 en vlg. II Corinth. VIII: 1 en vlg. FLEURY, *Instit. Eccl.* p. II. l. 10. § 2.

2) Over die gemeenschap zie men BOEHMER, *Jus parochiale*, pag. 275. "Tempore Apostolorum communicatio bonorum obtinebat, et sic dominium bonorum ecclesiasticorum penes totam ecclesiam, i. e. penes omnes christianos fuit, ceu ex actis apostolorum constat, adeoque tunc etiam presbyteri ex hisce communibus alebantur bonis, quatenus indigebant; quamvis vero illa communicatio bonorum inter omnes Christianos diutius non substiterit, presbyteri tamen indigentes adhuc ex communibus bonis alebantur, cum ecclesiae omnes sua peculiaria aeraria habuerunt."

Het voortbestaan van die gemeenschap daartegen beweert PAULUS SARPUS, *Traité des Bénéfices*, art. 3: "et cet usage dura environ deux cens ans, les ministres de l'église et les pauvres subsistant toujours à la bourse commune, sans qu'il y eut d'autre fond que les offrandes, que les fidèles faisaient dans l'église, les quelles véritablement étaient très abondantes, car la charité était si grande, que chacun donnait ce qu'il avait moyen de donner."

het beheer der bezittingen, ten opzichte der armen vooral, aan de apostelen zelven te zwaar te doen worden. Zoo kwam het ambt der Diaconi in het leven, aan wie die zorgen toevertrouwd werden. Waarin bestonden nu de eerste bezittingen van de kerk? Trad zij al dadelijk als grondeigenaresse te voorschijn? Verre van daar; zaken die gemakkelijk vervoerd konden worden, geld, levensbenoodigheden, graan, wijn, olie, kleedren, voor de armen bestemd, waren haar eerste eigendommen. De omstandigheden zelve brachten mede dat het grondbezit voor haar eerst later zou kunnen aanvangen. De Christelijke gemeenten stonden nog dagelijks aan het gevaar blootgesteld, overheerd te worden door hen, die haar leer vijandig waren ¹⁾; daarom was voor haar grondbezit niet wenschelijk en zelfs onmogelijk; de overweldigers toch zouden zich dadelijk er meester van gemaakt hebben. In allen gevalle gaf zoodanig bezit, in tijden van vervolging als die van de eerste Christeneeuwen, te weinig waarborg van zekerheid om door de kerk verlangd te kunnen worden. Wanneer wij in de derde eeuw, misschien als het resultaat van den gunstigen invloed van Christus' leer op het heidendom, de vroegere gestrengheid beduidend zien afnemen, wordt ook voor de kerk het bezit van goederen uitgebreid. Van nu af aan zal het zich niet meer uitsluitend tot roerende goederen blijven beperken; ook onroerende zullen het voorwerp van haar eigendom gaan uitmaken. Bij dezen vooruitgang, die natuurlijk zich in zeer verschillende mate deed gevoelen, moeten wij ons de kerk evenwel niet voorstellen, zooals zij in de 8^e en 9^e eeuw te voorschijn treedt. Hoogst mager waren haar inkomsten; de uiterlijke dienst werd nog verricht in haar vollen eenvoud,

---

1) Cf. ROTBECK en WELCKER, Staats Lexicon i. v. Kirchengut.

zonder tooi of opsmuk; men was nog op den weg, dien de stichter zelf voor de dienst van God had aangewezen, maar waarvan de volgende eeuwen al verder en verder afgeweken zijn. Wij noemden reeds de gewone opbrengsten der geloovigen, en zij mogen menigvuldig geweest zijn, doelmatig en nuttig, kostbaar waren ze niet. Het wordt betwijfeld, of men van grondeigendom der kerk mag spreken, gedurende het eerste driehonderdtal jaren van haar bestaan, en zoo zij het al gehad mag hebben, dan nog is het de vraag of het van eenig belang genoemd kan worden. Eerst onder Constantijn begint het bezit in de doode hand zich belangrijk uit te breiden. Wij willen kortelijk den toestand der kerk nagaan onder de regeering der verschillende Imperatoren. Hun gezindheid voor de kerk zelve is de maatstaf tot beoordeeling van den omvang harer bezittingen. Wij zullen ons onthouden van eene poging om eene geschiedkundige bijdrage tot de kerkgeschiedenis te leveren; met enkele trekken herinneren wij slechts aan de gezindheid der Romeinsche keizers voor het jonge geloof. Als wij het tijdvak overzien, dat met Hadrianus aanvangt, om met Diocletianus te eindigen, dan ontmoeten wij daarin eene bonte mengeling van goede en kwade neigingen. Van den eerstgenoemden bestaat het verhaal dat hij Christus zelve onder de goden zou hebben willen opnemen en hem een tempel stichten, vol van alle pracht, maar het bleef bij het plan, want de donkere voorspellingen der priesters omtrent de gevolgen, die zoodanig feit met zich brengen moest, brachten hem het schrikbeeld: den val van de heidensche godsdienst, en de verdwenen grootheid van het Romeinsche rijk voor den geest ¹⁾. Wij laten dit verhaal voor

1) TH. J. B. BRAUN, *Das kirchliche Vermögen von der ältesten Zeit bis auf Justinian*, pg. 5. noot 17.

wat het is, maar meenen er wel het gevolg uit te mogen trekken, dat onder zijne regeering de Christelijke kerk niet alleen in den regeerenden vorst geen vijand, maar veeleer een' vriend ontmoette. Onder Commodus won de kerk veel in kracht. Bij herhaalde aanvallen van buiten, klom het aantal harer geloofsgenooten aanmerkelijk. De bestaande kerken konden niet meer voldoen aan de behoeften, zij werden verwisseld voor andere en ruimere ¹⁾. In het verhaal, dat ons door Eusebius gedaan wordt, van den toenmaligen toestand van de kerk, lezen wij deze woorden: „Atque interim salutaris Dei Sermo ex omni genere hominum, quam plurimos ad religiosum summi numinis cultum pertrahebat, adeo ut multi ex iis qui in urbe Romana, genere atque opibus eminebant, simul *cum universa domo ac familia* consecuturi occurrebant” ²⁾. Mogen wij aan deze woorden de beteekenis geven, dat vele van de aanzienlijkste geslachten, bij hun toetreden tot het Christendom, of hun geheele vermogen of althans een gedeelte daarvan aan de kerk schonken, dan voorzeker werd onder dezen Keizer haar materiële welvaart sterk ontwikkeld ³⁾. Veel van wat zij verkregen had moest zij echter wederom verliezen, toen een Septimius Severus, een Caracalla, een Heliogabalus wreede vervolging der Christenen tot een beginsel van hun regeeringsbeleid maakten. Van de beroovingen onder deze keizers geleden, bekwam zij wederom, toen Alexander Severus het bestuur in handen kreeg. Wederom mochten er Christentempels verrijzen: door hem begunstigd, kon de kerk zich herstellen van de geleden verliezen, maar slechts korten

1) EUSEBIUS, *Historia Ecclesiastica*, L. VIII. c. 1.

2) Ibid. L. V. c. 21.

3) Zie over die plaats BRAUN, t. a. p. p. 6 en vlgg.

tijd verheugde zij zich in haar beter lot; de Herculische Maximinus was de man niet, om haar vooruitgang te dulden; veeleer lag de gansche vernietiging van de kerk in zijn voornemen. Na een korte verademing onder Philippus, volgde hevige vervolging onder het beruchte viertal keizers, die den troon bestegen, om ten koste van hun leven een korten tijd den scepter te zwaaijen. Alleen Gallienus maakt onder hen eene gelukkige uitzondering; door hem ziet de kerk zich op nieuw in het bezit gesteld van haar door zijn voorgangers beroofde goederen. Een twintigtal jaren na hem is Diocletianus keizer. In den aanvang van zijn bestuur der kerk welgezind, predikt zijn edict van den jare 303 plotseling vervolging der christenen, verwoesting hunner kerken, vernieling hunner boeken, in één woord, ondergang van het Christendom. Hadden zijn voorgangers aan den haat der bevolking tegen de nieuwe kerk vrijen teugel gelaten, hij was de eerste, die door een openlijk bevel haar vernietiging beproefde; met eene getrouwheid, waarvan de geschiedenis ons de treurige verhalen bewaard heeft, werd dit edikt vooral in het oosten opgevolgd. Met hem eindigt de termijn, dien wij ons gesteld hebben; hij had een goed begin, een bedroevend einde; en het tusschenliggende wijst ons op eene wisselvalligheid van gezindheid, te groot om het bezit der kerk in onroerend goed eenigzints belangrijk te kunnen stellen. Het verwondert ons dan ook zeer een tegenovergesteld gevoelen bij Floury en anderen te ontmoeten, die de *reditus ecclesiae* vooral uit de *fundi* laten voortkomen, en de *oblaciones quotidianae* maar voor een gering aandeel in rekening brengen. In allen gevalle vinden wij nergens statistieke opgaven van grondbezit, en het schijnt mij toe, dat men uit het dekreet van Constantinus en Licinius, dat (a^o 313) de teruggave

van de immobilia voorschreef, een te groot landbezit heeft afgeleid.

Met Constantijn vangt, naar ons gevoelen, de kerk eerst aan eene grondeigenaresse van beteekenis te worden¹⁾; aan dezen keizer was zij veel, zeer veel verschuldigd. Niet alleen mogen er nu conciliën zamen komen, waarin vrijelijk over de aangelegenheden der nieuwe Staatskerk geraadpleegd mag worden, maar hij begunstigt die ook en verhoogt het gezach der bisschoppen. Voor de kerk worden door hem verschillende bronnen geopend, waaruit de inkomsten vloeijen kunnen, die haar binnen kort een grooten rijkdom verzekeren. In de eerste plaats moet zijne vergunning genoemd worden, dat ook zij in de privilegia zou mogen deelen, tot nog toe alleen tot heidensche tempels beperkt. Wij noemen deze wet in de eerste plaats, omdat ze voor de kerk zoo bij uitstek voordeelig werkte. Hierdoor werd aan deze zekerheid gegeven vrij en ongestoord alle soort van goederen te kunnen bezitten. Zij zag zich nu in staat gesteld, niet slechts inkomsten, maar een fonds te verwerven, dat haar steeds terugkeerende en opklimmende renten zou afwerpen. Nog

1) In dien geest spreekt ook BOEHMER t. a. p. scet. 5. cap. 2. § 9. Constantini tempore immobilia possidere ecclesia coepit. BRAUN, t. a. p. staat het gevoelen voor, dat reeds vóór hem de kerk eene vrij-machtige landbezitster was. Van dat gevoelen is ook VAN DER SCHELLING. *Holland's Tiendregt*, I. 38: "want dat dit plaats gehad hebbe voor den tijd van Keizer CONSTANTIJN, namelijk dat de kerk onroerend goed bezeten zou hebben, blijkt uit eene wet der Keizeren CONSTANTIJN zelven en LUCINIUS, waarin zij bevelen dat die landen en vaste goederen, die de Kerk te voren bezeten had, en haar in de vervolgingen geweldiglijk onttreemd waren, teruggegeven zouden worden." Zie ELSEB., *Hist. Eccl.* IX. 10 en I. X. cap. 5. CAVE, *Eerste christendom*, I. 6. SIMON (*Hist. de l'origine et du progrès des revenus eccl.* 1684) ontkeent geen grondbezit vóór CONSTANTIJN, maar slemt toe dat het in den waren zin des woords eerst na hem voorkomt.

geen tiental jaren was er sedert verlopen, of de uitkomst bewees reeds welk een rijke bron van welvaart dit der kerk aanbood. Niemand stierf meer, zonder iets aan de kerk bij uitersten wil vermaakt te hebben¹⁾. Het gevolg daarvan was, dat een halve eeuw later het met legaten aan de kerk reeds zooverre gekomen was, dat de geestelijkheid in iedere provincie zich in naam van de kerk, in het bezit van een tiende van alle daarin gelegen goederen bevond.

Constantijn zien wij verder een maatregel nemen, die het noodzakelijk gevolg van de verandering der Staatskerk was. De goederen, die eenmaal aan de heidensche tempels toebehoord hadden, werden het eigendom der nieuwe kerk²⁾. Aan deze vervallen de sieraden en inkomsten, die zij vroeger bezeten hadden. In zijn ijver om de kerk te begunstigen, tastte hij zelfs de steden in haar eigendomsrechten aan. Niet zelden ontnam hij aan deze voor een gedeelte de bronnen harer inkomsten, om er de kerk mede te bevoordeelen, en zodoende legde hij, bij eene krachtige medewerking tot vermeerdering van het bezit in de doode hand, niet minder krachtig den grond tot het verval van menige Romeinsche gemeente. De gelden, die aan deze vroeger toestroomden tot aanleg en onderhoud van wegen, waterleidingen, bruggen, gebouwen enz., stroom-

1) Cf. PLANCK, *Geschichte der christlich kirchlichen Gesellschaftsverfassung*. I. III. § 4 u. f. (pg. 278).

2) Cf. MARTINI SCHOOCKII *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*. (Gron. 1641) pg. 12: "Constantinus ipse simul ac imperium occupavit, idolatriae donaria reditusque annuos Diis gentilium sacros eidem possidendos dedit. Amplius idem imperator sanxit, quod si nemo de cognatis supresset, qui ulli vel martyrum vel confessorum, vel exulum ex lege succedere posset, hereditatem ecclesia adiret, quemadmodum testatur." EUSEB., *de Vita Constantini*, cap. 35 Cf. L. I. Cod. de S. S. eccl.

den nu der kerk toe. Het natuurlijk gevolg daarvan was, dat of de bevolking door hooge lasten gedrukt moest worden, om het verlorene te herwinnen, of dat de werken, bij gebrek aan middelen, in hun tegenwoordigen toestand bleven, om langzamerhand te vervallen en voor 't nageslacht een herinneringsteeken te worden van voormalige grootheid en kracht ¹⁾. Nog verdient vermelding, hoe hij een gedeelte van de staatsinkomsten tot onderhoud der kerk beschikbaar stelde, terwijl hij voor elke provincie een bepaalde hoeveelheid naturaliën bepaalde, die, vooral tot onderhoud der geestelijken bestemd, hun door den fiscus uitgekeerd zouden worden ²⁾. Ook van deze opbrengst hebben wij ons geen geringe voorstelling te maken, want nadat zij door Julianus ingetrokken geweest was, werd zij door diens opvolgers hersteld, maar tot op een derde verminderd, en tegen deze vermindering kwam de geestelijkheid toch niet in verzet ³⁾. Voegen wij nog hierbij, hoe de kerk het ook aan hem te danken had, dat zij in sommige gevallen ipso jure als erfgenaam optrad, dan moeten wij erkennen dat de Christelijke kerk aan zijn regeering bij uitnemenheid groote verplichtingen gehad heeft. De drijfveer voor die begunstigingen, die hem een plaats in de reien der heiligen bezorgde, is wel het minst in zijn gemoedsovertuiging te vinden. De algemeene geest van verzet tegen het oude heidendom was in zijn tijd tot een belangrijke hoogte gestegen. De nieuwe richting bekwam reeds het overwicht boven de behoudsmannen. Van haar was het meeste te verwachten, en gaarne bouwde hij daarom zijne staatkunde

1) Zie Mr. SLOET TOT OLDHUIS, *Tijdschr. voor Staathuishoudk. en Stat.* DL. 26. 152.

2) EUSEB. X. 6.

3) Cf. PLANCK, t. a. p. 278.

op den invloed en het aanzien van den nieuwen priesterstand, en van de monniken, wier aantal dagelijks groeide en die, door hun omgang met het volk, groot gezag uitoefenden. In de begunstiging der kerk vond Constantijn den sleutel zijner grootheid ¹⁾. Zijn moordlust, botgevierd aan echtgenoot en naaste bloedverwanten, zijn gansche handel en wandel getuigen hoe diep de geest van het geloof, dat hij zoo krachtig voorstond, zijn ziel was ingedrongen. Bij de zegening der Christenen, dewijl zij door hem hun overtuiging tot Staatsgodsdienst verheven zagen, ging de vloek der heidenen over zijn hoofd, en waarlijk er ligt misschien wel iets waars in hun bewering, dat hij het Christendom omhelsd had, omdat dat geloof alleen de expiatio van zooveel misdaden, als waarmede hij zich bezoedeld had, mogelijk maakte ²⁾. — De kracht van het heidendom zou zich kort na hem nogmaals in Julianus vertoonen. Door dezen werd aan de kerk een zware slag in haar bezittingen toegebracht; wij noemden reeds ééne bron van inkomsten, die door hem gesloten werd, maar daarenboven trachtte hij met even groote gestrengheid de steden in hare eigendommen te herstellen, als Constantijn haar die willekeurig ontnomen had; eene poging, ofschoon zonder de gewenschte gevolgen, stellig niet te misprijzen. Zijn vijandschap voor dé kerk was het eenvoudig gevolg van

1) Over de onvoorzichtigheid, door CONSTANTIJN in zijn vrijgevigheid begaan, zie SCHOOCKIUS, *de Bonis vulgo eccl. dictis*, S. I. c. 5. Zie bij BOEHMER, *Jus parochiale*, 263, een versje van MANTUANUS (l. 12. Pastorum)

Caesar hic in nostram gestans pia pectora gentem

Inmensas donavit opes, vasa aurea, fundos.

Unde sacerdotes magnis proventibus aucti.

2) J. J. AMPÈRE, *l'Empire Romain à Rome* (Paris 1867). Tom. II. pg. 350 et suiv.

zijn gehechtheid aan de oude volksovertuiging, waarin hij geboren en opgevoed was. Wij zien dus, dat het epitheton: Apostata, hem door 't nageslacht gegeven, zoo ongepast mogelijk is ¹⁾. Voor de eer der kerk zou het ten hoogste wenschelijk wezen, wij zeggen het Mr. Sloet na, dat geen Constantijn, maar een man van een zoo verheven zin en reinheid van zeden als Julianus, de eerste Romeinsche Christenkeizer geweest ware. Met hem gingen zijne verordeningen te gronde, en brachten zijne opvolgers ook al geen directe begunstiging van het bezit der Christelijke kerk tot stand, zij voerden althans terug tot dien staat van zaken, waarin de kerk zich tijdens Constantijn had mogen verheugen.

Aan het einde van de vierde eeuw was Constantijns' vergunning om te erven door de dienaren der kerk reeds zoo gunstig geëxploiteerd, dat eene wet van Valentinianus noodzakelijk was om aan de geestelijkheid te verbieden eenig voordeel uit de laatste beschikkingen van weduwen te genieten. Verkeerd geplaatste vroomheid, door hebzuchtige priesters bij het zwakkere geslacht met goed gevolg ontwikkeld, maakte zoodanige bepaling noodig ²⁾, en eischte de handhaving van de wetten voor kinderen en nabestaanden. Wel was het erfrecht *der kerk* nog onaangeroerd gebleven, maar de wettelijke bepaling, tegen de clerici gemaakt, zou door Theodosius ook tot haar uitgebreid worden ³⁾. Echter werd zij we-

1) Ibid. 336: «on sait combien il aimait sa chère petite Lutèce (tegenwoordig Parijs) comme s'il avait le pressentiment, que de là sortirait un jour un adversaire du Christianisme aussi passionné que lui. Du reste Julien n'était plus un apostat que Voltaire, ni l'un, ni l'autre, n'avoient jamais cru à ce qu'ils attaquaient et par ses vertus le premier, mieux que le second, méritait le nom de philosophe.»

2) C. 27, 28. C. Th. de episc. et cler.

3) BRAUN, t. a. p. § 2.

der later door hem zelve tot onroerend goed beperkt, en de invloed van de geestelijkheid vermocht waarschijnlijk op eenen lateren keizer genoeg, om elke beperking aan Constantijns wet gegeven, te doen vervallen, en die in haar volle algemeenheid te doen herleven ¹⁾. Wij breken hier den draad der geschiedenis voor een oogenblik af, om te doen zien, hoe de materiele toestand van de kerk, in het tijdperk tusschen 300 en 600, eene hoogst gunstige gelegenheid aanbod voor den bisschop van Rome, om zich eene algemeene suprematie toe te eigenen. In deze periode vestigde zich in den persoon van dien bisschop een overwicht, dat niet alleen van geestelijken en zedelijken aard, maar ook van een zeer wereldlijk karakter was. Zoo ontstond de zichtbare band, die om de gansche Christenheid geslagen werd, en die, bij hevigen tegenstand en felle bedreigingen, wel meermalen scheen verbroken te zullen worden, maar tot heden toe weerstand bood aan allen, die hem vernietigen wilden. Het is hier de plaats niet een oordeel uit te spreken over de vraag, of het systeem dier Roomsche suprematie zich langzamerhand en geleidelijk ontwikkeld heeft, dan wel of het zijn aanwezen te danken heeft aan den Stichter der kerk zelve. Maar stellig vertoont zich in dit tijdvak de kerkelijke universeele macht der bisschoppen aldaar voor goed gevestigd, waartoe de omstandigheden het hare toebrachten. Zoo veel eeuwen lang was de plaats, waar zij zetelden, de wereldstad bij uitnemenheid geweest, waarheen alle oogen gewoon waren zich te richten, en daarenboven, en dit is weder meer in verband met ons onderzoek, de kerk van Rome was al spoedig buitengewoon rijk. Zonder vergelijking waren de

---

1) Dit is ook gedaan door MARCIANUS, C. 13. C. de Sacros. Eccl.

bisschoppen van Rome bij den aanvang van de 4^e eeuw de meest vermogende van de geheele Christenwereld. Sedert hoeveel eeuwen waren in de klassieke hoofdstad niet de grootste schatten der wereld zamengevloeid, en van hoe gunstigen invloed moest het niet op de bezittingen der kerk wezen, dat de Christenvereniging de rijke Romeinen tot zich zag toetreden! Allengs vangt de kerk van Rome aan, hare goederen niet binnen hare onmiddellijke omgeving te beperken. Van lieverlede spreidt zich haar grondbezit over alle gewesten van Italië uit, om reeds in de 5^e eeuw zich in Gallië, Spanje, Sardinië, Afrika, Azie te vertoonen ¹⁾. Die zoo verre van haar verwijderde landgoederen (patrimonia) leveren aan de eigenaresse ruime inkomsten, onder het beheer van de zoogenaamde defensores. — Waar zooveel rijkdom was, kon daar de macht, zoo zij niet door de godsdienstige overtuiging zelve geweerd werd, uitblijven? En zou men dan, bij de vraag naar den oorsprong van Rome's hiërarchie, niet moeten wijzen op de onmetelijke rijkdommen, die de kerk er, van de eerste tijden van haar bestaan af, bezeten heeft ²⁾?

Wenden wij ons thans tot het corpus juris, om daaruit een en ander omtrent de wetgeving, met betrekking tot de doode hand, te leeren kennen.

Reeds hebben wij op L. I, Cod. de Sacros. eccl. (1. 2) gezien, die het groote beginsel der bevoegdheid tot erven voor

1) De beste berichten over de uitbreiding van de bezittingen der kerk te Rome, vindt men in de brieven van GREGORIUS DEN GROOTEN. Ook de kerken van BAVENNA en MILAAN moeten, volgens hem, bezittingen gehad hebben op Sicilië, maar toch niet in vergelijking met die van Rome. — L. VIII. ep. ult. IX. ep. 4.

2) Cf. PLANCK, t. II. p. 630.

de kerk en hare inrichtingen uitspreekt. Een waar privilegie was haar hierdoor gegeven; goden en tempels tot erfgenamen in te stellen was toch in lijnrechten strijd met de regelen van het Romeinsche recht, dat de incertae personae tot erven onbekwaam verklaarde. Senatusconsulta en keizerlijke constitutiën hadden echter aan enkele goden, met afwijking van het strenge recht, bevoegdheid tot erven gegeven ¹⁾, en toen nu de Christelijke kerk in het Romeinsche rijk erkend werd, moest die vergunning ook tot haar uitgebreid worden ²⁾. Zoo had zij reeds het recht om te erven toen Justinianus den reuzenarbeid der regeling van het rechtswezen ondernam. Door hem werd bepaald, dat bij die legaten en erfstellingen, waarin Jezus zelf als rechtverkrijgende genoemd werd, en die meermalen voorkwamen, de kerk van de woonplaats van den erflater het genot van de vermaking zou hebben ³⁾. Maar ook aartsengelen of martelaren waren niet zelden de in de uiterste wilsbeschikking genoemde personen. In dat geval voorzag hij insgelijks: de aan den heilige gewijde kerk, ter plaatse waar hij eenmaal geleefd had, zou dan de erfenis of het legaat ontvangen; bij gebreke van die, de kerk der hoofdplaats van het gewest, waarin hij zij

1) ULPIANI, *Fragm.* XXII. § 6. Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos, Senatusconsultis, constitutionibusve principum instituere concessum est, sicuti Iovem Tarpeium, Apollinem Didymaeum Mileti, Martem in Gallia, Minervam Iliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, matrem deorum Sipylenem quae Smyrnae colitur, et Caelestem Selenen deam Carthaginis.

2) VON SAVIGNY, *System des R. R.* II. 262 en vlgg. DIRKSEN, *Civillistische Abhandlungen*, II. 50 et seq. F. C. CONRADI, *Diss. de diis hereditibus ex testamento apud Romanos*; bij PERNICE, *Conradi scripta minora*, Vol. I. n° 2.

3) L. 26 C. de S. S. eccl. (1. 2.).

leven doorgebracht had. Maar ook dan kon er nog twijfel bestaan wie de eigenlijk rechthebbende zou wezen; om strijd te voorkomen, zou in dat geval de armste kerk uit het gewest de aangewezenen zijn. Alzoo was de kerk met een *persona civilis* gelijk gesteld; zij zou evenwel niet alleen beschermd worden door de bestaande bepalingen, maar daarenboven ook door bijzondere voor haar alleen gegeven voorrechten. Dit zien wij vooral in de *Leges* 46 en 49 *Cod. de Episc. et cler.* (1. 3). Daar heet het al aanstonds, op welke wijze de erflater ook in 't voordeel van de kerk beschikt heeft, „*necessitatem habere heredes id quod ordinatum est, facere et implere omnimodo.*” Dat „*facere*” wordt nu in de volgende woorden (der eerst genoemde wet) aldus nader ontwikkeld: waar bij uitersten wil de bouw van een kerk is voorgeschreven, moet die binnen drie jaren voltooid zijn; geldt de beschikking het daarstellen van een gasthuis, zoo zijn de erfgenamen niet alleen gehouden dat binnen den tijd van één jaar te voltooien, maar al aanstonds moeten zij zoo mogelijk, een gebouw tijdelijk beschikbaar stellen, om tot de voleindiging van het te bouwen gesticht te dienen voor het doel, dat de erflater in zijn testament op het oog heeft gehad. De bisschoppen zijn de aangewezen personen om voor de uitvoering van de wenschen en bevelen der stervenden te zorgen. Waar de erfgenaam nalatig blijft in de vervulling van zijn last, daar is het hunne zaak er hem toe aan te sporen; blijven hunne pogingen zonder een gewenscht resultaat, dan moeten zij zelve de hand aan het werk slaan en ten koste van den onwilligen erfgenaam de kerk of het gasthuis doen bouwen.

Waar eene uiterste wilsverklaring een jaarlijksche uitkeering heeft voorgeschreven, mag de daardoor bedoelde perpetuïteit van bevoordeeling niet verijdeld worden (*annalia*

legata, L. cit. § 9). Daarom is de dading, waarbij zij in een genot voor eens veranderd zoude worden, verboden; bestaat zoodanig contract desnietteenstaande, zoo zullen de contractanten de gevolgen moeten dragen, die uit de nietigheid daarvan voortspruiten ¹⁾. Waar het voorwerp van de vermaking eene vruchtgevende zaak is, bestaat de verplichting haar te leveren, met inbegrip van aanwas, vruchten en inkomsten binnen zes maanden sedert de insinuatie van het testament, of bij nalatigheid hierin sedert het oogenblik waarop de erfenis opgevallen is ²⁾.

In hun toezicht worden de bisschoppen door de oeconomen ondersteund, terwijl de administratie van de kerkelijke goederen zelve in de eerste tijden aan de diaconi toevertrouwd was, toen zich die nog alleen tot armverzorging bepaalde. De beschikkingen, ten voordeele van de armen in het algemeen gemaakt, ofschoon die, als aan meestal onzekere personen luidende, zeer betwistbaar zijn, worden om het vrome doel geëerbiedigd. Daarmede houdt zich de l. 49 bezig; — zij bepaalt dat bij zoodanige erfstelling of le^gaat het gasthuis der plaats waar de erfenis opgevallen is, de voordeelen zal ontvangen; in geval er meerdere van die stichtingen daar bestaan, wordt weder het armste voortgetrokken, terwijl de uitspraak over den voorrang wegens armoede door den bisschop, in overleg met zijne kerkdienaren, geschieden zal. Maar even als voor het geval der

1) *Manere igitur perpetuo ipsos obnoxios hujusmodi dationibus sancimus: adeo ut si qua fiat alienatio, et ipsa irrita sit: et hi, qui quandoque praeerunt piis locis, licentiam habcant persequi, et exigere ipsa, nulla temporis praescriptione opponenda ipsis, cum per unumquemque annum talis nascatur actio.* L. cit. § 9.

2) Nov. 131. cap. XII.

aanwezigheid van meerdere gasthuizen gezorgd werd, bleef natuurlijk ook de voorziening niet achterwege voor het meer waarschijnlijke geval dat er geene aanwezige waren. Dan vertegenwoordigt de bisschop de armen. Hij treedt als erfgenaam of legataris op, om in zijne wettelijke hoedanigheid de lasten zonder de lusten te hebben. Zichzelven te verrijken zou toch ten hoogste misdadig wezen, en oogluikend toe te laten dat dit door anderen geschiedde, en niet in stede daarvan, alle pogingen aan te wenden om dat euvel tegen te gaan, zou niet minder de hemelsche wraak over hem doen komen ¹⁾.

Zulke testamenten zijn zonder twijfel dikwijls voorgekomen. De oorspronkelijke roeping der kerk bracht het als van zelve mede dat de zorg voor de armen van haar uitging. Gewenscht was het, dat zij over ruime middelen te beschikken had, om het lot der behoeftigen te kunnen verbeteren, en wanneer wij in het Christendom liefde voor den naaste als hoofdbeginsel zien aangenomen, dan ligt daarin de verplichting om arme natuurgenooten te ondersteunen, opgesloten. In die eenheid van kerk en armenzorg mogen wij eene gewichtige oorzaak zien van de uitbreiding der kerkelijke goederen, maar zij was tevens een machtig wapen in de hand van den clerus, om onder een recht Christelijken vorm, zich groote rijkdommen te verschaffen, en die dan in plaats van tot hun ware bestemming tot eigen genot te gebruiken ²⁾. Vroegtijdig toch werd er reeds over geklaagd, dat de

1) Leg. cit. § 8. In omnibus autem hujusmodi casibus, coelestes iracundias sacrosanctarum rerum administratores expectent, si quaecunque lucrum ex hujusmodi gubernationibus sibi met acquisierunt vel in hoc committi ab alio consenserint, et non gravissima poena et interminatione, quod perperam factum est, studeant corrigere.

2) Vg. Mr. BOHL, *Tweetal vragen van Nederlandsch recht*, pg. 16 en vlg.

priesterstand de hem toevertrouwde goederen schandelijk misbruikte.

Ons onderzoek naar de begunstiging der bezitsverkrijging door de kerk voortzettende, vinden wij voorts den nalatigen in de uitvoering van een uitersten wil (quod attinet legata ad pias causas), zwaar gestraft. Laat hij het tot eene vordering komen, dan zal hij het verzuim in de vervulling van zijnen last met het dubbel van het bedrag der vermaking boeten. Nooit mag de erfgenaam, bij de berekening van de Quarta Falcidia, het aan de kerk vermaakte doen schade lijden ¹⁾. Dat moet onaangetast, in zijn geheel blijven. Men heeft beweerd, dat de door ons genoemde privilegiën nog met één vermeerderd moeten worden, namelijk ten aanzien van schenkingen. Onder de van de insinuatio vrijgestelde donaties meent men ook die ad pia corpora te moeten opnemen. De woorden van L. 34 pr. et § 1. de Don. (8. 54) benemen evenwel daartoe allen grond, en zoo het vroeger ook al rechtens moge zijn geweest, in het nieuwere Justiniaansche recht is het stellig vervallen ²⁾.

En nu wat den vorm der testamenten aangaat. Het burgerlijk recht eischt voor deze de gewone formaliteiten. Het kanonieke recht daartegen wil ook bij gebreke daarvan

1) C. 49. C. de episc. et cler. (1. 3.) Nov. 131. cap. 11. 12. Cf. MAREZOLL, *die Lehre von den Legaten ad pias Causas*, Zeitschr. für Civilr. und Procesz. V. n°. 6. S. 76 figd. Seitz: *das Recht des Pfarramtes*, I. 335, over de kwestie of wat voor de quarta Falcidia geldt, ook voor de Trebelliana zou moeten gelden. — Zie nog daarover: BOEHMER, *Jus eccl. prot.* Lib. III. Tit. XXVI. §§ 30 et seq.

2) Zie over die vrijstellingen van insinuatie, L. 36. pr. C. de Don. l. 34. pr. C. h. t. l. 36. § 2. Cod. h. t. l. 31. pr. C. de Jure dot. KELLER, *Pand. ad Tit.*: Dagegen ist nach dem neuesten Rechte Justinians die Ausnahme der Schenkung ad pias causas von selbst weggefallen."

een' uitersten wil zijn kracht laten behouden ¹⁾). Zoo luidt reeds de uitspraak van een synode in 537 te Lyon ²⁾ gehouden, dat de vorm ondergeschikt moet wezen aan den uitgedrukten wil: „ut etiamsi quorumcumque religiosorum voluntas aut necessitate, aut simplicitate aliquid a saecularium legum ordine videatur discrepare, voluntas tamen defunctorum debeat inconcussa manere et in omnibus deo propitio custodiri.” Naar de woorden aan Christus zelven ontleend: „in ore duorum vel trium testium stat omne verbum” is voor de geldigheid van den uitersten wil ten beste der kerk, de getuigenis van twee of drie personen voldoende. Later is men nog verder gegaan; kan bij afwezigheid van vormen, de zekerheid van eene making, langs eenigen weg, hoe dan ook, bewezen worden, zoo zal zij haar kracht voor de kerk behouden. In de twaalfde eeuw wordt het testament, dat voor eenen geestelijke en een tweetal getuigen gemaakt is, algemeen als geldig erkend.

Ook voor de kloosterlingen vinden wij in onzen titel van den Codex voorschriften, die van een zeer beschermenden geest getuigen. Immers de bepalingen voor de nalatenschappen van deze personen waren er wel op ingericht, om de kloosters reeds vroegtijdig ook daaruit belangrijk in bezittingen te doen toenemen. Die zich aan het kloosterleven wijdt, verbindt zich daardoor stilzwijgend zijn goederen aan het klooster af te staan; althans zoo hij geen kinderen heeft; in dat laatste geval zal alleen hetgeen er na aftrek van de wettelijke erfporties overschiet, in de

1) Cf. SCHULTE: *Ueber die Testamente ad pias causas*, Zeitschr. für Civilr. und Proc.; neue Folge, VIII. 157, 217. RICHTER, *Lehrbuch des Kirchenrechts*. (5 Aufl.) pg. 696 et seq.

2) A^o. 567. Can. 2, bij BRUNS, *Bibl. eccl.* I. p. 2. p. 223.

kas van het klooster gestort worden, onverschillig of er een testament gemaakt is of niet ¹⁾).

Wij zouden thans ook nog de wetten van Justinianus over de vervreemding van de kerkelijke goederen, kunnen nagaan; maar wij wenschen daarover voor 't oogenblik het stilzwijgen te bewaren, om ze liever te vermelden bij wat wij hieronder meer bepaald over dit onderwerp zullen moeten zeggen.

Behalve in landeigendom had de kerk ook eene ruime bron van inkomsten in de opbrengst der tienden. Wij ontmoeten die in de geschiedenis van schier alle volken, en zoo zij der kerk al geen grooter inkomsten aanbrachten dan de onroerende goederen, zij zijn althans van niet minder beteekenis dan deze ²⁾. De tienden verdienen als zoodanig wel onze bijzondere aandacht; wij zullen echter hare geheele geschiedenis niet nagaan; hoe belangrijk ook de vraag moge zijn of uit de geestelijke tienden de wereldlijke voortgesproten zijn; hoe vele praktische gevolgen daaruit voortvloeijen, het ligt niet op onzen weg ons daarmede bezig te houden.

Reeds vroegtijdig werd de menschelijke behoefte om aan de Godheid zijne erkentelijkheid te betuigen, bevredigd door haar een gedeelte der opbrengst van den arbeid van hand

1) Cod. I. de S. S. eccl. (II. 13). Si qua mulier aut vir non extantibus liberis, monasteriam vitam eligerit et monasterium intraverit, monasterio quod intravit, res ejus competere jubemus. Sed si persona, liberos habens, antequam de rebus suis inter eos disponat, monasterium intret, liceat ei postea inter eos dividere, legitima nulli diminuta; et quod eis non dederit, monasterio competet.

2) V. RAUMER, *Geschichte der Hohenstaufen*. VI. 137.

en geest aan te bieden. Wij zagen reeds hoe de Grieken door die drijfveer aangespoord, hun tempels verrijkten, en kunnen er hier bijvoegen, dat de tempel van Delphi meermalen prachtige geschenken ontving, uit de tienden van de op den vijand buit gemaakte goederen¹⁾; ook werden aan dien tempel vaak de vruchten van de overwinning in natura gewijd en zelfs komt het voor, dat overwonnen volken geheel of voor een tiende aan den Delphischen Apollo geheiligd worden. Evenwel moet dit tot zeer oude tijden beperkt worden; wanneer wij na den tweeden Perzischen oorlog vermeld vinden, dat alle volken, die den vijand bijstand verleend hadden, voor een tiende aan dien God vervallen zouden, dan moeten wij daaronder verstaan, dat hun overwonnen landen tiendplichtig werden aan gezegden tempel²⁾. Wij vinden dus de sporen van deze opbrengst reeds vroegtijdig in Griekenland, en het is waarschijnlijk, dat de tienden ook aan de Romeinen niet geheel onbekend zullen geweest zijn³⁾. Naauwlijks behoeft het herinnerd te worden hoe in de Mozaïsche wet de betaling der tienden, ten behoeve der Levieten, was voorgeschreven⁴⁾. Dezen toch was geen aandeel in het beloofde land toegekend; geen wereldsche zorgen mochten op hen drukken; daarom was den overigen stammen opgedragen in hunne levensbenoedig-

1) SCHOEMAN, t. a. p. pg. 210 en vlg.

2) HERODOTUS. VII. 132.

3) CICERO in Verr. II. Lib. III. cap. 6. BIRNBAUM, *Die rechtliche Natur der Zehnten*. Bonn, 1831, die ze, pg. 31 en vlg., uit het R. R. afeidt. NEUBUHE, *Römische Geschichte*, 2e Aufl. Berlin, 1831. S. 146 u. f. Dazu Anhang, S. 6. 95. SAVIGNY, *Ueber die Römische Steuerverfassung*. in: *Zeitsch. für Geschichtl. Rechtswissensch.* Bd. VII. Berlin 1828. Hft. III. S. 275—321.

4) Gen. XLVII: 24, 26. Num. XVIII: 21. Deut. XIV: 22. II Kon. XXXI: 5. Nehem. X: 37. Deut. XII: 17, 18. XIV: 22, 27. XIV: 29. Vg. v. D. SCHELLING, *Holland's Tiendregt*, Hoofdst. III.

heden te voorzien. In het nieuwe testament vinden wij noch door Christus zelve noch door zijne apostelen uitdrukkelijk van een opbrengst in tienden gesproken ¹⁾. De, in de middeleeuwen zoo dikwerf herhaalde en gevestigde meening, dat zij van goddelijken oorsprong zouden zijn, ontleent haar oorsprong alleen aan de Mozaïsche wetgeving.

Van de eerste eeuwen van het bestaan der christelijke kerk, af, werden haar tienden geofferd; van het eischen daarvan was nog geen sprake. Eerst toen de algemeene zucht om te geven, en rijkelijk te geven begon te verflaauwen, en men bezorgd werd dat de inkomsten verminderen zouden, vingen de kerkvaders aan, de Christenen tot betaling der tienden aan te manen. Men beriep zich op de Mozaïsche wet en voegde er de verzekering bij, dat de levering van tienden niet alleen een heilige plicht was, Gode verschuldigd, maar tevens een middel ter bereiking van den weg die tot de zaligheid der hemelen leidt. Wat de vrije wil, door vrome overtuiging, in den aanvang, ten offer had gebracht, werd allengs door bepalingen van conciliën, begunstigen van vorsten, pausselijke dekretaliën en edikten tot wet verheven. In 585 ²⁾ wordt de

1) Zie HELPERT, *Von dem Kirchenvermögen*, II. 37 noot c.

2) Eene uitspraak van de Synode van Maçon. a^o 585. C. 5 luidt aldus: *Leges divinae consulentes, sacerdotibus ac ministris ecclesiarum, pro hereditatis portione omni populo praeceperunt, decimas fructuum suorum locis sacris praestare, ut nullo labore impediti, horis legitimis spiritualibus possint vacare ministeriis: quas leges Christianorum congeries, longis temporibus custodivit intemeratas, nunc autem paulatim praevicinatores legum paene Christiani omnes ostenduntur, dum ea, quae divinitus sancita sunt, adimplere negligunt. Unde statuimus. . . . ut mos antiquus a fidelibus reparetur, et decimas, ecclesiasticis famulantibus ceremoniis, populus omnis inferat, quas sacerdotes aut in pauperum usum, aut in captivorum redemptionem praerogantes suis orationibus pacem populo, ac salutem impetrent; si quis autem contumax nostris statutis sabuberrimis fuerit, a membris ecclesiae omni tem-*

praestatie van tienden voor het eerst, en onder eene niet geringe strafbedreiging voorgeschreven. De ban zal over hem komen die aan de priesters de door God zelve ingestelde tienden weigeren durft. Zoo werd de verplichting om haar te geven allengs volksovertuiging; door het voorbeeld der vorsten wordt die algemeen ¹⁾ en eindelijk gaan wereldlijke en geestelijke wetten hand aan hand om de naleving van het voorschrift, des noods door in beslagname van goederen of lijfstraffen, te verzekeren ²⁾. — In de 12^e en 13^e eeuw stond dan ook reeds bij allen vast, dat de opbrengst van tienden van geen menschelijke willokeur afhankelijk, maar in het goddelijk recht voorgeschreven was. Van daar die eindelooze massa bepalingen over den omvang, de wijze van heffing, de verdeling, de bevrijding enz., die wij in alle landen aantreffen. Maar ook vóór dien tijd reeds was het recht van de kerk meermalen beweerd en gehandhaafd, en uit de kerkelijke tiendwetten, nog vóór de negende eeuw bij menigte uitgevaardigd, mag men opmaken, dat de regelmatige opbrengst der tienden, geenszins zonder tegenstand te ontmoeten, plaats had. Op vrijdom van tienden maakten vooral zij aanspraak, die land van de kerk in pacht hadden, *et non separatur.*" Zie RICHTER, t. a. p. § 308 noot 3, bij hem naar andere schrijvers verwezen.

1) Zoo gaf SYGEBERT II aan de kerk te Spiers de tienden van alle fiscaalgoederen, in den omtrek van die plaats gelegen. Van CHILPERIC en KAREL DEN GROOTE lezen wij 't zelfde. BRUGUIGNY. *Diplom.* II. 433 en vlgd.

2) PIPPINI en cycl. a. 765. Capit. a. 779. Franeci. c. 7. Paderbr. a. 785. c. 17. Francof. a. 794. c. 25. Aquigr. a. 801. c. 6. 26. Cap. Episc. datum a. 823 c. 9. (geciteerd naar de uitg. van PERTZ. Zoo ook overigens.) Conc. Cabillon II. a. 813. c. 18. Conc. Fiein. a. 850. l. 17. Conc. magunt. a. 851. C. 3. c. 3. c. XVI. q. r.) Nicol. II. a. 1059. C. 6. D. XXXII. (Alexandr. II. a. 1063.) c. 5. c. XVI. 9. 7. Conc. Bothan. a. 1189.

en ook de grondbezitters, die een huiskapel op hunnen burg, of een patronaatkerk op hunnen grond bezaten. Eerstgenoemden zagen in de betaling van die tienden buiten de pachtsom, niet alleen iets zeer onnatuurlijks, maar zij beweerden dat de vordering tot opbrengst daarvan eene inbreuk op het contract was. En ongelijk hadden zij niet; immers bij een stuk land, voor de negende schoof bijv., in pacht uitgegeven, werd door de praestatie der tienden de pachtsom juist verdubbeld!

De geestelijkheid zag, naar 't schijnt, het onbillijke harer vordering in; zij trachtte wel de pachters te bewegen zich deze kleine onbillijkheid, om 's Heeren wille, te laten welgevallen, maar in 853 vonden toch de Frankische bisschoppen het maar verstandig het algemeen bevel tot het opbrengen van tienden, op een synode te Soissons genomen, door den Koning in den vereischten vorm te doen sanctioneren. Wat de grondbezitters met huis of patronaatkapellen betreft, deze verlangden niet geheel vrij te zijn, maar zij meenden die voor hun eigen kerken en tot onderhoud van de geestelijken, die de dienst daarin verrichtten, te mogen gebruiken. Ongeveer van denzelfden tijd dagteekent eene bepaling, waarbij hun geleerd wordt, dat zij voor hun eigen huis of burgkapellen niets van hunne tienden mogen afhouden, maar verplicht zijn die geheel aan de parochiekerk van het distrikt te leveren ¹⁾. Daar er echter altijd verzet, en soms zelfs van zeer hevigen aard, tegen de tienden bleef bestaan, was het voor de kerk zeer wenschelijk, dat de rechtspraak bij ontstane geschillen

¹⁾ Die bepaling op de synode van Pavia, in 855 genomen, was door Keizer LODEWIJK II bekrachtigd. (*Concil. Ticinens.* VIII. p. 91. 149.)
PLANCK, t. a. p. III. 628.

aan haar zelve mocht toebehooren. Zij had toch de ondervinding opgedaan, dat bij het inroepen van den wereldlijken rechter, veelal langzaam, altijd duur en meestal in het geheel geen hulp verkregen werd. De Duitsche Kerk zag zich in haar verlangen daaromtrent bevredigd; op de synode, in 948 te Ingelheim gehouden, werd door Otto den Eersten de bepaling goedgekeurd dat de beslissing in tiendzaken niet meer aan den wereldlijken rechter maar aan de bisschoppen overgelaten zoude zijn ¹⁾. Dat men zich hieraan niet aanstonds onderwierp, blijkt uit de herhaling dier verordening, een viertal jaren later op het Concilie van Angsburg.

Het is bezwaarlijk te berekenen, welk eene ongehoorde vermeerdering van inkomsten, de zich op alles vestigende tienden aan de kerk hebben aangebracht. Wel is het onmogelijk aan te nemen, dat de wetten daarop in de praktijk in haar vollen omvang in werking geweest zullen zijn, maar wanneer ook slechts een derde gedeelte binnenkwam van hetgeen in iederen staat van de opbrengst van grondprodukten, van vee en kunstvljijt moest bijgedragen worden, dan nog zou de som niet te schatten wezen, die aan de kerk uit de tienden toestroomde. En welk een schoone toekomst ging de kerk te gemoet! Wat zouden de tienden nog oneindig meer gaan opbrengen, bij de vermeerdering van de bevolking, die vooruitgang van landbouw en nijverheid onafscheidelijk met zich voert. Maar eenigzints

1) In de 9e Canon (*Conc. IX. p. 623*) van deze synode leest men: *Si decimae ecclesiis non fuerint redditae, secularia semper super hoc non exercentur judicia, sed in sancta synodo, ab ipsis sacerdotibus, quarum deputatae sunt usibus, quicquid exinde debeat actitari, definiatur.* PLANCK, a. w. 636.

werd de omvang van die voordeelen toch getemperd door de hebzucht. Vorsten en grooten zochten zich van eene zoo schoone bron van inkomsten meester te maken, het zij door geweld, het zij door overeenkomst, of wel onder voorwendsel van bescherming, of als vergoeding tegen de verliezen in den strijd tegen de ongelooovigen geleden. Het spreekt van zelf, dat de bisschoppen dadelijk gereed waren onder de hooge bescherming van den Paus, hiertegen op te komen, met van ban en vloek sprekende verbodsbepalingen ¹⁾. Naar het oordeel der kerk toch, was het bezit van tienden aan de leeken niet alleen verboden, maar de geestelijken, die haar in wereldsche handen brachten, werden zelfs van hun ambt ontzet ²⁾. Niettegenstaande dit alles kwamen leeken toch meermalen in het bezit van tienden, en hadden de pogingen om dit tegen te gaan, volstrekt het gevolg niet, dat men er van verwacht had. Wanneer zij, die eenmaal in het bezit gekomen waren van geestelijke tienden er al toe overgingen, afstand daarvan te doen, dan geschiedde die toch meestal niet in den vorm van restitutie aan de parochiale kerk, aan welke de tienden vroeger toebehoord hadden, maar men gaf ze liever aan een klooster of aan de precariën en oratoriën, die men zelf gesticht had. Daardoor verwierf men zich dan het voorrecht in de geboden van brave en voortreffelijke mannen opgenomen te worden. Maar zodoende werd tegen de kerkregels gezondigd, die het bezit van tienden voor kloosters en geestelijke stichtingen, van de toestemming der bisschoppen of pausen afhankelijk maakten ³⁾. Daartegen waren alzoo

1) DUNOD DE CHAENAGE, *Traité de l'aliénation et de la prescription des biens de l'église*. Paris, 1742. pg. 7.

2) Can. 1 caus. 16. 9. 7. cap. 17 de decim.

3) Can. 4. caus. 1. 9. 3. Can. 2. caus. 16. 9. 7. can. 9. caus. 16. 9. 1.

op nieuw maatregelen noodig, die echter, naar het schijnt, het gewenschte resultaat ook niet vermochten te weeg te brengen ¹⁾.

Onder de vele moeielijkheden, die de inning van deze kerkelijke belasting met zich bracht, waren die, welke aan de inning der novaliën of tienden van eerst onlangs ter bebouwing geschikt gemaakte landerijen verbonden waren, de grootste.

De landman, die een stuk land pas ontgonnen had en om betaling aangesproken werd, weigerde of verzocht ten minste naar recht en billijkheid, eenige jaren vrijdom van deze belasting. Juist omdat zijn eisch zoo volmaakt billijk was, vonden (duitsche) bisschoppen op een synode (895 te Tribur) het raadzaam, zich niet in de kwestie te verdiepen, of van novale goederen tienden gevorderd moesten worden. Zij namen eenvoudig aan, dat daaraan niet getwijfeld kon worden, en bepaalden alleen hoe het met de heffing en de opbrengst daarvan zou gaan ²⁾.

1) DUNOD DE CHARNAGE. l. a. p. Het 3e Concilie van Lateran vooral was er op gericht, het bezit van tienden in de wereldlijke handen tegen te gaan. Het bepaalde dat leeken, de tienden, die zij met gevaar van hun eeuwig welzijn bezaten, niet aan andere wereldlijken zouden mogen overdragen, en op vergrooting van het gevaar, zouden in het algemeen leeken moeten restitueren, wanneer zij tienden in hun bezit kregen. Daaruit heeft men afgeleid: dat leeken de tot nog toe in leen bezeten tienden zouden mogen blijven bezitten, maar ze evenmin aan anderen zouden mogen overdragen als nieuwen in leen ontvangen; dat kloosters en andere stichtingen slechts die tienden van leeken zouden mogen ontvangen, welke zij vóór het Concilie reeds in duurzaam leen bezeten hadden; dat de tienden vroeger door leeken niet in leen bezeten, of later ongeoorloofd als zoodanig verkregen, aan de parochiale kerk zouden moeten opgebracht worden. Zie HELFERT, von dem Kirchenvermögen, II. 41.

2) Conc. Tribur. c. 14 bepaalde, dat wanneer in de nabuurschap van eene bestaande kerk land ontgonnen werd, de tienden van dat land aan haar opgebracht zouden worden. Werd er daarentegen op een afstand van

Ofschoon nu het geestelijk recht het genot van tienden als een uitsluitend goddelijk recht ¹⁾, dat de kerk alleen bezitten mocht, beschouwde, verhinderde dit geenszins dat naast de geestelijke tienden ook wereldlijke bestonden. Wij kennen immers de zoogenaamde *decimae regales*, die als grondrente van de in pacht uitgegeven kroongoederen aan den *fiscus* moesten opgebracht worden; en evenzoo ontving de grondeigenaar van zijne in pacht of huur uitgegeven landen, tienden van de produkten die wij onder den naam van *decimae dominicae*, et *salicae* kennen. Zonder over den waren oorsprong van het tiendwezen te kunnen beslissen, mogen we vrijelijk aannemen dat het reeds vroegtijdig ook aan leeken een bron van inkomen heeft opgeleverd.

Overzien wij de geschiedenis der tienden in de verschillende staten van ons werelddeel, dan zijn enkele aantekeningen voldoende om ons overvloedige stof te geven tot de overtuiging, hoe algemeen deze belasting voor de kerk gegolden heeft.

In Engeland had het tiendrecht zijn ontstaan te danken aan de misdaad van een vorst, die kwijtschelding van goddelijke straf zocht te verkrijgen, door de geestelijkheid met weldaden en giften te overladen. Laat is het Christendom aldaar doorgedrongen, reeds was op het vaste land

4 of 5 mijlen van een aanwezige kerk een bosch ongehakt, of een tot nog toe geheel onbewoonde streck bebouwd, dan zoude er een nieuwe kerk gebouwd worden en de tienden van het land dat voor het eerst vruchten ging leveren, zouden door den bisschop aan haar toegedeeld worden. — Zie PLANCK, t. a. p. III. 630. noot 3. Over de beteekenis van *novalia*: VAN ESPEN: *Jus. Eccl. univ.* T. I. p. 2, l. 33. l. VI. n. 2 seq.: *Novalis ager, nunc primum ad culturam redactus, de quo quod aliquando cultus fuerit, memoria non exstat.*

1) Can. XVI. Dist. V. de Consecrat. Can. 47. Caus. 16. 9. l. cap. 14. 25. 26. de decim. (3. 30).

van Europa zijn licht vrij algemeen verspreid, toen het zich daar nog maar in de ochtendschemering vertoonde. Wel had reeds Ethelbert, Koning van Kent, de nieuwe leer aangenomen en zich aan den doop onderworpen, maar eerst langzaam schoot het Christendom zijn wortels in Northumberland en de overige rijken der Saksische Heptarchie; eenmaal daar gevestigd, zou het zich buitengewoon spoedig, en in materieelen zin zeer krachtig, ontwikkelen. De hier boven bedoelde koning, Offa, gaf een tiende van zijn inkomen aan de kerken binnen zijn gebied, en zoo kreeg de tiendopbrengst aan de kerk allengskons haar blijvend bestaan, en werd de grond gelegd tot den rijkdom van de geestelijkheid in Engeland. Door de heffing van den zoogenaamden St. Paulus penning, die in later dagen menigmaal aanleiding gegeven heeft tot moedelijkheden, door het misbruik dat er van gemaakt werd, werd oorspronkelijk de door hem te Rome geprivilegieerde congregatie sterk bevoordeeld. Te gemakkelijker kon de engelsche geestelijkheid reeds vroegtijdig groote rijkdommen verkrijgen door den treurigen toestand van ontwikkeling, waarin het volk in de 8^e en 9^e eeuw verkeerde. Zoo in het algemeen gedurende de middeleeuwen van de geestelijkheid de beschaving uitging, wellicht is dit bij geen volk meer het geval geweest, dan bij de Engelschen. Zij genoot bij hen een onbepaalden eerbied; men verdrong zich op de wegen, waar een geestelijke voorbijtrok, om hem de bewijzen van de meeste onderworpenheid te geven; men hoorde zijne woorden als orakelspreuken aan, en, waar zijn stem de verzekering uitsprak, dat milde gaven aan God aflat van zonden aanbrachten, en de kwade gevolgen van gepleegd geweld of begane misdaden konden afweren, daar was het vertrouwen op zijn taal te groot om het brengen van rijke offers niet krachtig in de hand te werken.

Gelijktijdig ontwikkelde zich het kloosterwezen, bij den grooten invloed der geestelijkheid, op ontzettende wijze. De adel toch, wiens eer het tot nog toe geweest was, zich uitsluitend aan krijgsbedrijven te wijden, week al meer en meer af van de ridderlijke denkbeelden der voorvaderen, die hun geluk alleen in het krijgsgewoel gevonden hadden, om zich aan het werkelooze bestaan in den kloostercel te wijden, en hunne bezittingen aan de stichting hunner keuze over te dragen. Met groote schreden ging alzoo de geestelijkheid voort, om zoowel door de opbrengst van tienden, als door de ontvangst van rijke schenkingen, uitgebreide bezittingen te verkrijgen ¹⁾. Wat de tienden aangaat, deze bleven in Engeland niet behooren aan de kerk, voor welke zij aanvankelijk bestemd geweest waren. In de zestiende eeuw, gingen zij over op de Anglikaansche kerk, die eigenlijk door eene parlamentsakte gevestigd was ²⁾. Is het noodig, den ellendigen toestand te schetsen, die met de hervorming voor de Roomsche kerk in menig rijk, maar vooral in Engeland was aangebroken! Parlamentsakten ontnemen daar den Katholijken politieke rechten; schrijven hun de aflegging van den eed van suprematie en afzwering van de katholieke godsdienst voor; zij grijpen in het privaatleven in, om zelfs de vrijheid zich naar willekeur ergens op te houden te besnoeijen, zich met de opvoeding der kinderen in te laten. Bij die onderdrukking, viel de opbrengst der belasting aan de vijandige kerk natuurlijk dubbel zwaar ³⁾. Maar

---

1) GOLDSMITH, *History of England*, Ch. I.

2) St. 26. Henr. VIII. C. 1. 35. Henr. VIII. c. 3. Chr. c. 1. § 16, 17.

3) Zoo was het den Katholijken verboden zich verder dan op een afstand van vijf mijlen van hunne woning te verwijderen (St. 35. Elig. c. 2. Jac. I. c. 4. § 1); zij mochten hun kinderen niet buiten het rijk in het Roomsche geloof doen opvoeden, (St. 1. Jac. 1. c. 4. § 6, 7, 8. — 3. Jac. 1.

zoo de Engelsche Katholieken ook zuchtten, en met recht, nog oneindig meer dan zij, hadden zich de Ieren te beklagen. Veel algemeener dan in Engeland was hier de bevolking Roomsch gebleven, en niettegenstaande de altijddurende opbrengst der tienden aan de vreemde godsdienst haar ter nederboog, bleef zij tot heden toe getrouw aan haar oude overtuiging. De journalistiek en de periodieke pers hielden zich in den laatsten tijd meermalen bezig met beschouwingen over het al of niet wenschelijke van de afschaffing der Staatskerk in Ierland, naar aanleiding van een voorstel daartoe aan het parlement ingediend. Allen kwamen tot het besluit dat: „het moeielijk is een onrechtvaardiger instelling dan de Staatskerk in Ierland te bedenken; de gevolgen bewijzen, dat hare vestiging van den aanvang af een politieke fout geweest is 1).” De bij uitstek verlichte Engelsche natie heeft de algemeene verwachting droevig teleurgesteld; toen zij geroepen werd het bewijs te leveren, dat zij kon breken met eene instelling, eeuwen geduld, maar altijd onbillijk, en in onze eeuw door de publieke opinie veroordeeld, heeft de stem van het behoud zich weder krachtig doen hooren!

Door de afschaffing der testakte was in het vereenigd Koningrijk de staatsburgerlijke gelijkheid voorbereid, om in 1829 in het leven te worden geroepen; maar door deze concessie werd niets veranderd in de aanspraken die de heerschende kerk bezat; de opbrengst van tienden en andere kerkelijke belastingen ging regelmatig voort. Van de laatste werd bij de reformes van 1833 de Ier-

---

e. 5. § 16. 3. Car. I. c. 3), zich niet binnen den omtrek van zeven mijlen van de hoofdstad ophouden, (St. 3. Jac. 1. c. 5. § 13. 14. 15.) enz.

1) BOISSEVAIN, *Ierland en het Feneanisme*, pg. 31 en 37.

sche bevolking bevrijd¹⁾, en in 1838 kregen de tienden, ook dàar, door een wet het karakter, dat zij elders in den loop der middeleeuwen door de omstandigheden zelve aangenomen hadden; zij werden in eene grondrente, door de eigenaren zelve te betalen, veranderd. Dat was de winst die de bevolking van haar herhaald verzet tegen de betaling van de gehate belasting genoot²⁾. Nog in 1861, waren de Katholieken in Engeland verplicht eene belasting op te brengen voor de kersspelen; of daarin na dien tijd eenige verandering gekomen is, is mij onbekend³⁾.

Maar ook in de overige noordelijke landen van ons werelddeel hebben de tienden ingang gevonden, om er den toestand van de geestelijkheid merkelijk te verbeteren. Die

---

1) This principle of Commutation was first proposed to be applied by the legislature to Ireland. In addition to the common evils of a tittle system, that country was labouring under another. The mass, of the people who are Roman Catholics, were paying tithes to a Protestant clergy. Resistance to the payment of tithes had become so general, that a commutation was deemed absolutely necessary for the safety of the church of Ireland. It was recommended by committees of both houses of parliament in 1832, but not finally carried into effect until 1838. Dr. PALEY, *Moral et. political philosophy*, Ch. XII. FISCHL: *Die Verfassung England's*. 72—76. Cabinet Lawyer. pag. 301. (Persons not liable to tithes.)

2) Vg. FISCHL, t. a. p. Chap. VII. pg. 67 en vlg. (St. 33. Georg. III. c. 44. H. 9. Georg. IV. c. 17.)

Eerst in 1793 werd aan de katholieke Ieren het recht gegeven, mede de parlamentsleden te kiezen, gezworenen te kunnen zijn, en betrekkingen van aanzien waar te nemen. Over de verhouding van de Engelsche en de Iersche kerk tot den Staat, zie men de Verslagen van het daarover in het parlement verhandelde, in de jaren 1846, 1847 en 1848. Ook BÜSZ, *Geschichte der Bedrückung der Katholischen Kirche Englands und der Wiederherstellung der bischöflichen Hierarchie*. Schaffhausen, 1851. WALTER, *Kirchenrecht*, pg. 128 en vlgd.

3) BURNS, *Ecclesiastical Law*, II. 41. (9e ed. Londen 1842). The standard Library Cyclopaedia i. v. Tithes.

toch was daar vrij wat minder gunstig dan in het oosten van Europa, om ons maar van eene vergelijking met de geestelijkheid in het westen te onthouden, die dank haren voorrang in getal en beschaving, bovenaan stond, en door rijkdommen in onroerend goed buitengemeen machtig was ¹⁾. Bij den aanvang van de 12^e eeuw zijn de tienden in Noorwegen ingevoerd, naar het verhaal luidt, ten gevolge der belofte van den koning (Signior Magmisson 1103—1130) gedaan voor het geval dat hij, bij zijn kruisvaart, een splinter van het kruis van Christus zoude mogen ontvangen. Omstreeks denzelfden tijd zijn ze op IJsland ingevoerd geworden. Zekere bisschop Gizur zou aldaar, naar gezegd wordt, in overleg met de meest geachte en hooggeplaatste mannen, de tiendplichtigheid van alle mogelijke bezit en inkomen hebben weten te vestigen. Later (a^o 1097) bij eene wet geregeld, bestaat zij er nog altijd, zooals zij oorspronkelijk gevestigd werd; allen offeren hun deel voor het onderhoud van de kerk.

Zweden, dat mede aan deze algemeene belasting voor de kerk niet vreemd gebleven is, heeft ze, als gevolg der hervorming weder gedeeltelijk aan haar ontnomen. In het algemeen heeft de hervorming vele kerkelijke bezittingen in handen der vorsten gebracht, en dat lot ondergingen de tienden vooral daar, waar, zooals in Zweden, de nieuwe leer zoo krachtig wortel schoot, dat zij weldra het overwicht boven het Katholicisme verkreeg. Reeds in 1528 werden daar twee derden der veldtienden aan de kroon geschonken, om het overige, benevens eenige kleine tienden, aan de geestelijkheid te doen verblijven. In Noorwegen hebben de tienden tot 1801 haar ouden vorm bewaard, om er toen in

---

1) v. RAUMER, *Geschichte der Hohenstaufen*. VI. 130.

een bepaalde rente veranderd te worden ¹⁾); terwijl van Denemarken moeielijk te bepalen is, wat er van de tienden, die er éénmaal gevestigd waren, geworden is, omdat daar tijdens de hervorming, zoowel door regeering als adel, hoogst willekeurig met de bezittingen en inkomsten der kerk gehandeld is ²⁾).

In Frankrijk, waar haar bestaan reeds vroegtijdig wettelijk bepaald was, zou haar afschaffing eerst de vrucht der revolutie wezen. Reeds onder Karel den Groote komen zij er als regelmatige opbrengst aan de kerk voor; zoowel door Pepijn en Karel Martel als door Karel zelven en zijne opvolgers, wordt de verplichting uitgesproken haar van alle goederen te geven; een bevel, dat vooral bij de Saksers grooten tegenstand ondervond. Twijfelachtig is het evenwel, of zij niet het eerst door Karel den Groote wettelijk geregeld zijn geworden. Even als Pepijn en Karel Martel vóór hem gedaan hadden, erkent hij het voorschrift van de kerk voor verplichtend, terwijl hij tevens nadere bepalingen om-

1) WALTER, *Kirchenrecht*, 546.

2) Voor de noordsche Staten zie men: KONRAD MAURER, *Die Bekehrung der Norwegischen Stämme zum Christenthum*. II. 442—472. Het is belangrijk wat wij bij hem, pg. 461, lezen: Bischof Gizur war bei allen Leuten beliebter als irgend ein anderer Mann, von dem man wusste dasz er hier im Lande gewesen wäre: Vermöge seiner Beliebtheit wurde das Gesetz gemacht dasz alle Leute all' ihr Gut abzählten und schätzten, und schwuren, dasz es recht geschätzt sei, möchte es nun in Land bestehen oder in fahrender Habe, und dann den Zehnt davon entrichten. Das ist ein groszes Merkzeichen davon, wie gehorsam die Leute im Lande dem Manne waren, dasz er es dahin brachte, dasz alles Gut, das auf Island war, und selbst das Land mit Eiden geschätzt wurde, und Zehnt davon gegeben, und das Gesetz gemacht, dasz es so bleiben sollte so lange Island bewohnt sei. Nog een curiositeit van Ysland mag hier herinnerd worden. In de 15e en 16e eeuw was daar gebrek aan Priesters. a. w. pg. 464.

trent de heffing, en het territoir waarvan elke kerk de opbrengst genieten zoude, geeft. Des noods zouden de beambten des konings tot de betaling van de tienden dwingen, en zelfs de koninklijke goederen waren niet vrij van de praestatic daarvan. Bij eene speciale wet werd die geëischt van de koninklijke inkomsten uit Saksen ¹⁾.

Een tiende door den koning zelven, als zoodanig, van land geheven, komt nergens voor; ook bevinden de tienden zich onder Karel den Grooten slechts bij uitzondering in handen van wereldlijken, en zoo dat voorkomt is het meestal ten gevolge eener concessie van de geestelijken, of wel daardoor dat de kerk zelve in privaat eigendom kan zijn. Omdat men zich aan de betaling van tienden onder allerhande voorwendsels trachtte te onttrekken, is reeds vroegtijdig door de Carolingische vorsten daartegen door strenge bepalingen gewaakt ²⁾.

Al had de hervorming in Frankrijk, evenmin als in de overige zuidelijke landen van Europa, dien invloed op de geestelijke goederen en inkomsten uitgeoefend, dien zij in de noordelijke staten met zich bracht, zoo had toch in den loop der tijden de kerk ook dáár menigmaal haar tienden verloren, al was het dan ook langs minder rechtmatige wegen. Het ontstane begrip, dat de kerkelijke tienden

1) Capit. de part. Sax. c. 16. p. 49. Et hoc Christo propitio placuit, ut, undecumque census aliquid ad fiscum pervenerit, sive in frido, sive in quaecumque banno et in omni redibutione ad regem pertinente, decima pars ecclesiis et sacerdotibus reddatur. Zie WAITZ, t. a. p. IV. p. 104.

2) Zie WAITZ, t. a. p. IV. pg. 105 en vlgg. Op pg. 106, noot 2, in een wet van K. d. Gr., vinden wij iets dat aan het principe der wet, dat wij thans successierecht noemen, doet denken. Capit. Aquisgr. 813. c. 7. p. 188: „de hereditate inter heredes, si contentiose egerint, et rex missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium et decimam virgam hereditatis fisco regis datur.

slechts in zooverre eene geestelijke natuur hadden, als zij aan de kerk opgebracht werden, had daar vrij wat minder ingang gevonden dan elders, en het tiendwezen had zich in Frankrijk tot den tijd der omwenteling gehandhaafd. Menige gerechtelijke uitspraak kan ons daarvan het bewijs leveren; zoo vinden wij er verscheidene van het parlement te Besançon, waarbij aan de geestelijkheid het recht van tiendheffing uitdrukkelijk wordt toegekend. Een uitspraak van 11 Mei 1643 luidt eveneens ten nadeele van de bewoners van Souvent en Villers-Robert, en, om een uitspraak van lateren tijd te noemen, die van 25 Juni 1720, geeft eene beslissing ten gunste der kerk, naar aanleiding van eene klacht, door de geestelijkheid gedaan, wegens den bouw van tiendvrije vruchten; daarbij werd haar toegezegd, dat een onderzoek zou ingesteld worden, en wanneer daaruit van een waarlijk nadeel mocht blijken, dat dan ook die vrije vruchten aan den tiendlast onderworpen zouden worden. Het parlement van Toulouse had bereids hetzelfde bepaald, terwijl bij arresten van dat zelfde rechtskollegie, (20 Maart 1720), van dat te Metz (30 Juni 1723) en zoovele andere, altijd in het voordeel van de geestelijkheid uitspraak gedaan werd ¹⁾. Is het te verwonderen dat, toen de jaren van hervorming en verbetering waren aangebroken, al aanstonds vele stemmen op de opheffing van de drukkende kerkelijke belasting krachtig en dreigend aandrongen?

De Assemblée Constituante had reeds in hare vergadering van den 4^{en} Augustus 1789 bepaald, dat alle tienden, van welken aard ook, zouden kunnen worden afgekocht. Op het oogenblik der redactie wilde zij die zonder afkoopbaarstelling afschaffen, er bijvoegende, dat door den Staat

---

1) DUNOD DE CHARNAGE, t. a. p. 15 en volgd. 23.

in de behoeften der geestelijkheid voorzien zoude worden. Het gebrek in den vorm van dit besluit viel niet te ontkenen, immers men kwam nu terug op hetgeen een dag of wat te voren reeds vastgesteld was ¹⁾. De geestige interpretatie van Garat deed dit bezwaar over het hoofd zien: hij zeide, „wannecr de Staat er zich mede belast, in de behoeften van de geestelijkheid te voorzien, dan is hij degeen die in plaats van den tiendplichtige de tienden afkoopt; toch bleef de abt Sicyes, bij zijne verdediging van de geestelijke tienden, steeds uit het onrechtmatige van de handelwijze der Assemblée Constituante een argument putten.

Enkele regelen, aan zijne rede ontleend, bewijzen ons, hoe de opbrengst van tienden aan kerk en geestelijkheid, vooral ook in Frankrijk, krachtig had medegewerkt tot de uitbreiding van het bezit in de doode hand.

Hij vangt aldus aan: „Je connais aussi bien qu'un autre les inconvéniens de la dîme . . . mais parceque la dîme est un véritable fléau pour l'agriculture, parce qu'il est plus nécessaire d'affranchir les terres de cette charge que de toute autre redevance, et parce qu'il est certain encore, que le rachat de la dîme peut être employé plus utilement et plus également que la dîme elle même, je n'en conclus pas qu'il faille faire présent d'environ soixante-dix millions de rentes aux propriétaires fonciers. Quand le législateur exige ou reçoit des sacrifices dans une circonstance comme celle ci, ils ne doivent pas tourner au profit des riches; soixante dix millions de rente étaient une ressource immense, elle est perdue aujourd'hui. Je dois croire que j'ai tort, puisque l'Assemblée en a jugé autrement . . .” ²⁾. Hij ziet niet in, dat

1) THIERS, *Histoire de la révolution française*, I. 107.

2) Zie zijne rede, uitgesproken in de avondzitting van de *Assemblée Constituante*, 10 Aug. 1789, in: *Choix de rapports, opinions et discours*

er iets gedaan zou zijn voor *het volk*, maar wel voor de rijken; hoe rijker men is, hoe meer men wint, en spreker heeft dan ook iemand aan de vergadering zijn dank hooren betuigen, omdat hij aan haar besluit een jaarlijksche verhooging van inkomen, van 30.000 livres, te danken had. De welsprekende Mirabeau verdedigt in sierlijke taal de opheffing, en het is opmerkelijk, dat de aartsbisschop van Parijs de rij der sprekers sloot met woorden als deze: „Au nom de mes confrères, au nom de mes coopérateurs et de tous les membres du clergé, qui appartiennent à cette auguste Assemblée, et de mon nom personnel, messieurs, nous remettons toutes les dîmes ecclésiastiques entre les mains d'une nation juste et généreuse. Que l'Évangile soit annoncé, que le culte divin soit célébré avec décence et dignité, que les églises soient pourvus de pasteurs vertueux et zélés, que les pauvres du peuple soient secourus, voilà la destination de nos dîmes, voilà la fin de notre ministère et de nos vœux. Nous nous confions dans l'Assemblée Nationale, et nous ne doutons pas qu'elle ne nous procure les moyens de remplir dignement des objets, aussi respectables et aussi sacrés.” 1).

prononcés à la tribune nationale depuis 1789 jusqu'à ce jour, Tom. I. 77 et suiv.

1) Het art. 5 van het dekreet van 11 Aug. 1789 luidde aldus:

Les dîmes de toute nature et les redevances qui les tiennent lieu sous quelque dénomination qu'elles soient connues, et perçues, même par abonnement, possédées par les corps séculiers et réguliers, par les bénéfices, les fabriques et tous les gens de main morte, même par l'ordre de Malthe et autres ordres religieux et militaires, même celles qui auraient été abandonnées à des laïcs pour remplacement et pour option de portions congrues, sont abolies, sauf à avisager aux moyens de subvenir d'une autre manière à la dépense du culte divin, à l'entretien des ministres des autels, au soulagement des pauvres, aux réparations et reconstructions des églises et pres-

Het dekreet van den elfden Augustus 1789 sprak de afschaffing uit.

In Duitschland hebben zich de tienden lang staande gehouden; vooral in de zuidelijke landen ontmoeten wij, aan het einde van de achttiende eeuw, eene menigte van wetten, die de wijze van heffing, de redenen van verschoonbaarheid, de regeling van tiendbare zaken enz. betreffen, maar zij getuigen alle, bij eenige vrijzinnigheid, als noodzakelijk product van den tijdgeest, nog van het krachtig bestaan van deze kerkelijke belasting.

Zoo dagteekenen voor Oostenrijk wetten van het laatst der voorgaande eeuw, waarbij op nieuw bebouwde landen vrijgesteld worden van de tienden, wanneer zij bij de wet bepaalde vruchten opleveren ¹⁾. Dergelijke bepalingen werden nog in het begin van onze eeuw gegeven, en in 1814 en 1820 zien wij de aardappelen, de eerste levensbehoefte, van de tiendplichtigheid bevrijd worden. Voor de provinciën Stiermarken ²⁾, Gallicië enz. werd evenzoo nog menige

---

bytères et à tous les établissemens, séminaires, écoles, collèges, hôpitaux, communautés et autres à l'entretien des quels elles sont actuellement affectées. Et cependant jusqu'à ce qu'il a été pourvu et que les anciens possesseurs soient entrés en jouissance de leur remplacement, l'Assemblée nationale ordonne que les dites dîmes continueront d'être perçues suivant les lois et la manière accoutumée.

De geestelijken van Cîteaux, de tempeliers en de ridders van Malthea behoefden geen tienden op te brengen van de landen, die zij vóór het Concilie van het Lateraan bezeten hadden en zelven bebouwden. VAN ESPEN, l. c. part. 2. tit. 33. cap. 7.

1) Verord. 12 Oct. 1769. 29 Juli 1779. 25 Febr. 1782. 27 Maart 1784. Zie Helfert, *von dem Kirchenvermögen*, II. §§ 25—34.

2) Een tiendwet voor Stiermarken bepaalde nog in 1766, dat hij, die ten nadeele van den tiendheffer ontiendbare vruchten zoude bouwen, en daarmede zoude voortgaan, door de overheid gedwongen zoude mogen worden weer tiendbare vruchten te gaan kweeken.

verordening gegeven, zoowel ten opzichte van de geestelijke tienden, als van die welke van de bergprodukten, (steenkolen, ijzer, kalk, enz.) aan den landvorst op te brengen waren, althans voor zoo verre deze laatste niet reeds vroeger afgeschafft waren ¹⁾.

Eerst met de beweging van 1848 zou de maatregel van afkoopbaarheid der tienden in Oostenrijk wettelijk in het leven treden; maar niet zonder dat bij een concordaat aan de geestelijkheid eene behoorlijke schadeloosstelling verzekerd was ²⁾. In de overige landen van Zuid Duitschland, waren reeds bij de secularisatie van 1803 (Reichsdeputationshaubtschluß 25 Febr. 1803, §§ 34—37, 61) vele tienden aan de geestelijkheid ontnomen; de beweging van 1848 heeft haar, waar zij nog een echt geestelijk karakter bezaten, dat ontnomen, en het algemeen beginsel van afkoopbaarheid ingevoerd.

In Spanje heeft de revolutie van 1820, waarbij de liberalen de overhand hadden, door de wet op de majoraten, kerken, kloosters enz., aan kloosters, kerken, geestelijke gemeenschappen, liefdadige stichtingen, inrichtingen van onderwijs, broederschappen, en alle wereldlijke of geestelijke, voortdurende, stichtingen, bekend onder den naam van „Doode Hand,” het recht ontzegd, om voortaan uit de opbrengst van tienden zich inkomsten te bezorgen ³⁾.

Met het bezit van kerk en geestelijkheid staat het verbod van huwelijk in een te naauw verband, om ook daarvan niet met een enkel woord te gewagen.

1) Verord. 14 Juni 1784. 16 Juni 1786.

2) *Oesterr. Concordat*, Art. 31, 33. Vg. WALTER, t. a. p. pg. 547.

3) GARRIDO, *das heutige Spanien; deutsch von Arnold Ruge*. Leipzig 1863. pg. 26. art. 26. art. 5 der bedoelde wet.

Naar de voorstelling, die in het joodsche geloof bestond, was de onthouding van eene „ontreinigende geslachtsvereeniging verdienstelijk, en een sieraad van hen, die zich aan de dienst van God gewijd hadden ¹⁾.” De Christelijke kerk daarentegen had in de voorschriften, door de boeken van het nieuwe verbond gegeven, geen verbod van huwelijk. In de eerste eeuwen was dan ook aan de priesterlijke waardigheid de verplichting tot onthouding van het huwelijk niet verbonden. Reeds in den aanvang van de vierde eeuw ochter ontmoet men de neiging om het huwelijk bij hen die zich aan de kerkelijke diensten geven, zoo niet geheel te verbieden dan toch te beteugelen. Waar gehuwde mannen zich daaraan gaan wijden, zullen zij den eed van kuischheid mochten afleggen, en zoo dit oorspronkelijk alleen voor de hoogereren in rang gold, weldra zou het door conciliën ook voor de minderen verplichtend worden ²⁾. De geestelijken hielden zich in het eerst niet streng aan het verbod, en van de 9^e eeuw af zien wij de wetten hieromtrent steeds vernieuwd worden ³⁾. „Es

1) Leviticus XXII: 4, ook aan de Grieken was deze opvatting niet geheel onbekend, bij sommige cultus was verbod van huwelijk bepaald voorgeschreven. Cf. JAKEMACHER, *Antiq. Graec. Sacr.* 290. WACHSMUTH, *Hellen. Alterthumskunde*, S. 292 u. f. Voor de Babyloniërs cf. HEROD. I. 198. Voor de Romeinen TIBULL. L. II. eleg. 1. v. 11 seq. SURTON: Oct. c. 94. KÖRNER, *de Secundo clericorum matrimonio*. Dresden, 1835. Men raadplege over het verbod van huwelijk bij de geestelijken: THEINER, *Die Einführung der gezwungenen Ehelosigkeit bei den christlichen Geistlichen und ihre Folgen*. Altenb. 1828. 2 Bde. CAROVÉ, *die letzten Dinge des römischen Katholicismus*. Leipz. 1832). S. 253. Van denzelfden, *Ueber das Cölibatgesetz des Römisch katholischen Klerus*. Frankfort a/m 1833. 2e Abth. Ook vorsehen onder den titel: *Vollständige Sammlung der Cölibatgesetze für die katholischen Weltgeistlichen*.

2) Cf. RICHTER, t. a. p. p. 237.

3) Dat onder KAREL DEN GROOTE de bisschoppen niet alleen gehuwd waren, maar er meerdere vrouwen op nahielden, zie bij BROES, *Kerk en Staat*, II. 218 en volgg., die er op wijst hoe KAREL dat zocht tegen te gaan.

verflog kein Viertel Jahrhundert," zegt Planck: (III. 597) „in welchem man nicht einen neuen Versuch gemacht hätte sie in Kraft zü setzen, ja die hartnäckige, durch hundert fruchtlose Versuche nicht geschwachte Festigkeit, mit welcher die Kirche darauf beharrte, macht sogar eine Erscheinung in der Geschichte dieses Zeitraums aus, bei welcher der nachdenkende Beobachter nicht ohne Verwunderung verweilen kan, bis er die Quelle aufgespuhrt hat, aus der sie entsprang." Die bron willen wij nu trachten aan te wijzen. Uit gevoel van zedelijkheid zoude men nog eer een gedwongen huwelijks-staat, dan een verbod daarvan hebben verwacht; maar er stonden andere belangen op het spel. Van den gehuwden staat immers waren nadeelige gevolgen te voorzien voor de kerk en hare bezittingen. Op de synode te Pavia (1012), op welke Benediktus zoo hevig tegen het huwelijk der geestelijken ijverde, berustte zijn vertoog uitsluitend, op de kolossale schade, die uit de vergunning tot trouwen voor de kerk zou voortspruiten ¹⁾. De ondervinding van het oogenblik gaf hem dit hoofdargument als van zelfs aan. Vele gehuwde geestelijken waren er toch, die uit hunne beneficiën voor hunne kinderen een erfdeel zochten uit te sparen, en veelal nog meer beoogden. Niet zelden wisten zij, langs allerhande wegen, hunne beneficiën in familiegoed te veranderen. Thans geschiedde dit niet meer met de voorzorg, in vroeger dagen in acht genomen; toen bereikte men zijn doel door de zoons in den geestelijken stand te doen treden, en te bewerken dat men door hen opgevolgd werd; daaraan werd paal en perk gesteld en uit-

---

1) *Ampla praedia, ampla patrimonia, et quaecunque bona possunt, de bonis ecclesiae, neque enim aliunde habent, infames patres infamibus filiis relinquunt.* Conc. Tom. IX. 820. PLANCK, t. 3. p. III. 600.

drukkelijk er voor gewaakt, dat „het semen maledictum” niet in den geestelijken stand zou opgenomen worden ¹⁾. Toen nu deze weg alzoo moeielijk was geworden, sloeg men onder anderen dezen in. De mindere geestelijken, die tot de lijfeigenen der kerk behoorden, zochten hunne kinderen niet alleen van die kerkelijke lijfeigenschap te bevrijden, maar tovens hun een erfdeel na te laten. Zij huwdén vrije vrouwen, en beweerden dat kinderen uit haar geboren, haren staat moesten volgen, daaruit werd dan voor dezen het recht om te erven afgeleid. Om deze bewering kracht te geven, en haar tegen de aanspraken der kerk zoo veel mogelijk te beveiligen, lieten zij hunne zonen in dienst treden van een' groote, of stelden de goederen, die zij hun eenmaal wenschten na te laten, in zijne handen en onder zijne bescherming. Een waarlijk nadeel werd hierdoor aan de kerk toegebracht; goederen, door vrome schenkingen haar aangebracht, zag zij op die wijze weder uit hare handen gaan, en geen wonder dat wij in de 10^e en 11^e eeuw de geestelijkheid geweldig tegen dit kwaad zien ijveren. Uit de handelingen der synode van Pavia is het duidelijk op te maken, dat men het huwelijk der geestelijken niet zoo zou afgekeurd hebben, wanneer maar de bezittingen der kerk, door het trouwen met vrije vrouwen, niet zoo groot gevaar liepen. Van daar de bepaling, dat de kinderen, uit een zoodanig huwelijk geboren, toch lijfeigenen zouden blijven van de kerk, aan welke hun vader dienstbaar was. In de volgende tijden hebben de steeds hernieuwde maatregelen, tegen het huwelijk der geestelijken genomen, stellig meer gevolg gehad dan in deze eeuwen. Mogen de latere drijfveeren van het voorschrift van het verplichte coelibaat ook minder direct in betrek-

1) Op de synode te Bourges a° 1031 was dit uitdrukkelijk verboden.

king staan tot het behoud van de goederen der kerk, het daarvan geheel af te scheiden is, met het oog op de zich door de kerk aangematigde rechten of persoonlijke bezittingen harer dienaren, onmogelijk ¹⁾.

In hoeverre de geestelijken over hunne bezittingen mochten beschikken, is eene ingewikkelde vraag. Dat zij ze verkregen, zag de kerk — ofschoon menigmaal door de leeken de bevoegdheid daartoe bestreden werd — natuurlijk gaarne; daardoor kon zij alleen winnen, maar de vrijheid van eigen beschikking moest, als verlies kunnende aanbrengen, in naauwe banden gehouden worden. Van daar verschillende en veelvuldige beperkingen, en het onderscheid, gemaakt tusschen roerend en onroerend goed, tusschen kerkelijk en verkregen bezit, tusschen dat ter wille van de kerk en om bloot persoonlijke redenen verworven, eindelijk tusschen het goed vóór en nà het treden in den geestelijken stand erlangd, als heres necessarius of scriptus ontvangen. Sterft de geestelijke zonder uitersten wil, zoo erft de kerk zijn bezittingen; heeft hij een testament gemaakt, zoo geldt dit alleen voor wat hij buiten de kerkelijke inkomsten verkregen heeft, terwijl die na zijn dood, per se aan de kerk terugvallen. Mogen ook sommige conciliën nog verboden hebben, dat men vreemde, niet aanverwante personen, aan de kerk zoude voortrekken, en in dien geest ook het Romeinsche Recht beslist hebben, algemeen was dit voorschrift evenwel niet.

Aan het recht van erfgenaamschap op de goederen van den bisschop knoopt zich een en door koningen en door grooten geusurpeerd recht vast, bekend onder den naam van *Jus Spolii* ²⁾.

1) In het algemeen verwijs ik hier nogmaals naar PLANCK, a. w. III. 579, 606.

2) De bedoelde conciliën zijn te vinden bij RICHTER a. w. pag. 726 en

Draagt het bezit van de kerk en de geestelijke stichtingen reeds in zich zelf het karakter van perpetuïteit, nog vinden wij die krachtig verzekerd door de bepalingen aangaande de vervreemding van geestelijke goederen, door wereldlijke en geestelijke wetten in het leven geroepen. Het uitwendig bestaan van de kerk, voor het grootste gedeelte afhankelijk van het bezit van goederen, maakte het behoud daarvan even wenschelijk als noodzakelijk ¹⁾. Een geruimen tijd had reeds de kerk bestaan, vóórdat daarvoor in bepaalde wetten gewaakt werd. De onvervreemdbaarheid lag in den aard van het bezit van de kerk; de titels waaronder het verkregen was, als schonkingen, erfstellingen, enz. brachten het van zelf mede, dat zij aan de kerk ten eeuwigen dage gedaan waren. Toen het misbruik ontstond, dat geestelijken en leeken zich begonnen te verrijken met wat aan de kerk toebehoorde, traden de belemmerende voorschriften te voorschijn. In den vorm van eene synodale uitspraak is de eerste maatregel tegen de vervreemding genomen; de bezwaren, de vormen voor de vergunning daartoe zijn reeds in de 4^e eeuw voorgeschreven. Aanvankelijk bleef evenwel het gezach van die bepalingen plaatselijk werken, en konden zij geen algemeen voorschrift aan de kerk geven; ook schijnen zij meestal door een bepaald feit in het leven geroepen, deze of gene vervreemding in het bijzonder, maar nog niet haar in het algemeen bestreden te hebben. Eene geregelde wet-

---

vlg. Het Jus Spolii was het recht dat de koningen zich aanmatigden op de nalatenschap van prelaten. Later deden de beschermvoogden en patronen ten opzichte van de gebeneficiëerden hetzelfde. In de 13^e eeuw werd hiervan groot misbruik gemaakt. De kerk waakte er wel onophoudelijk voor, maar de vele uitspraken van conciliën bewijzen, dat zij geen gewenschte uitwerking hadden.

1) WEISKE, *Rechts Lexicon* i. v. Kirchengut.

geving op dat punt zoude eerst door Justinianus gegeven worden. In eene lange voorrede, zegt hij in de 7e Nov., dat het zijn ernstig voornemen is, de vervreemding van kerkelijke goederen grondig te regelen. De bepalingen, door Léon en Anthemius gemaakt, hadden wel reeds de goederen, slaven en jaarlijksche inkomsten van de hoofdkerk te Constantinopel voor vervreemding gevrijwaard; door Anastasius waren deze verordeningen ten voordeele van de keizerstad, tot alle steden in het morgenland uitgebreid, maar Justinianus zou eene wetgeving schenken van kracht „ad omnem venerabilem locum omneque collegium quod actio pia constituit,” van het oosten zijner staten, tot aan den Atlantischen Oceaan¹⁾. Door hem wordt aan *vervreemding* de beteekenis gegeven van eene voortdurende verandering van een aan de kerk toebehoorend voorwerp, waardoor het oorspronkelijk doel voor de kerk verloren gaat²⁾ — van daar dat niet alleen verkoop, ruil, schenking, (donare est perdere, zegt de kerkregel) maar ook de vestiging van erfpacht, leen, of eenig zakelijk recht, als het karakter van alienatie in zich dragende, verboden wordt. Ook gelden de bepalingen niet slechts ten aanzien van onroerend goed, maar ook van roerend, althans voor zoo verre die vallen onder de: *sacratissima et arcana vasa vel vestes, ceteraque donaria, quae ad divinam religionem necessaria sunt* (Cod. 1. 2. 1. 21), voor welke zaken Justinianus nog (ibid.) voorschreef, dat ze, onder den titel van koop, of hypotheek of pand in handen van leeken gevallen, op alle mogelijke wijzen gevindiceerd zouden mogen worden.

1) Nov. VII. Pr.

2) Ibid. c. 1. L. 7. Cod. de rebus alienis non alienandis. (4. 51). Cf. FREY, *Commentar über das Kirchenrecht*, IV. § 4. u. f.

De teruggave daarvan is verplicht, en hij die zoodanige *preciosa* in bezit gehad heeft, heeft zelfs geen actie om eene vergoeding voor den gegeven prijs te erlangen; waar de zaak zelve mocht zijn te niet gegaan, daar verandert de vindicatie in eene vordering van hare waarde. Voor die soort van zaken geldt het verbod van vervreemding in vollen omvang; maar de roerende zaken, niet voor den *cultus divinus* bestemd en voortkomende uit parochiale inkomsten en opbrengsten, worden gemakkelijk vervreemd, wanneer uit haar behoud eenig nadeel voor de kerk zou kunnen voortspruiten. In dat geval is zelfs geen speciale vergunning noodzakelijk; de administrateurs der parochiale goederen, zullen als een goed huisvader daarbij te werk gaan, dat is: op gezette tijden, wanneer de prijs het hoogst is, enz. voor de vervreemding zorg dragen, terwijl bij verzuim daarvan, het daaruit voortgekomen nadeel voor de kerk, door hen vergoed moet worden. 1) Vervreemding vinden wij ook toegelaten: „*ut meliora prospiciantur, si adsit evidens ecclesiae utilitas*” als een natuurlijk gevolg van de oorzaak die de belemmering van vervreemding in het leven riep. Maar ook gold in het Kanonieke Recht een regel die haar billijkte, en een waar godsdienstig beginsel voor het gebruik der kerkelijke bezittingen vooropstelde: „*aurum habet autem ecclesia, zoo heette het, non ut servet, sed ut erogat et subveniat in necessitatibus,*” maar naast die *justa alienationis causa* kwam dan de vereischte vorm, en die was hoogst ingewikkeld wegens de vereischte vergunning van de verschillende daartoe gestelde machten. Naar gelang de vervreemding de goederen van een kapittel, eene parochiale kerk of eene geestelijke gemeenschap betrof, was het onderzoek naar de

---

1) Cf. BOEHMER, l. l. pg. 361.

noodzakelijkheid van alienatie door het hoofd van de kerk, of de bisschoppen met hunne suppoosten, te verrichten. Alles was er op ingericht eene wederrechtelijke vervreemding te voorkomen, en pausselijke bullen verzekerden nog het bestaande recht, door den kerkban zoowel tegen hen uit te spreken, die willekeurig vervreemd hadden, als tegen degenen, die in eene onrechtmatige alienatie toegestemd hadden ¹⁾. In geval de kerk met schulden belast is, en zich genoodzaakt ziet, zich van een gedeelte harer bezittingen te ontdoen, om zich daardoor de middelen tot voldoening te verschaffen, kan het gebeuren dat er zich geen koper voordoet. Dan zal de crediteur, aan wien het ter verkoop bestemde goed pro soluto overgegeven wordt, dit naar eene gezette waarde (*justa et distracta aestimatione facta*) moeten aannemen, terwijl daarbij nog een tiende van de middelbare waarde in rekening gebracht wordt ²⁾. Vraagt een schuldeischer voldoening zijner pretentiën aan de kerk, en kunnen die uit de mobilia niet bevredigd worden, zoo kunnen hem de immobilia in pand gegeven worden. Van deze zal hij dan vruchten en interessen tot 3% genieten, terwijl het overblijvende aan de kerk komt, opdat daardoor de betaling der schulden vergemakkelijkt worde ³⁾.

Overigens waren verpanding en ruil, even als pacht, van kerkelijke goederen uitgesloten. Bij de twee eerstgenoemde

1) Vg. DUNOD DE CHARNAGE, *Traité de l'aliénation et de la prescription des biens de l'église*, pg. 12 et suiv.

2) Nov. 120. VI. 3. Zie over het verschil tusschen schulden met loffelijke doeleinden en onder in achtneming der noodige vormen, en die zonder deze eigendunkelijk gemaakt, VON RAUMER, *Gesch. der Hohenst.* IV. 149.

3) BOEHMER, t. a. p. Lib. III. Tit. XVI. § XLVIII: et in favorem ecclesiae singulariter usuras ad quadrantos restrinxit JUSTINIANUS, ut eo facilius ex redituum perceptione debita ecclesiastica tolli possint.

vooral werd groote voorzorg gebruikt. Wereldlijke zaken mochten volstrekt niet met geestelijke verwisseld worden, en het verpachten van kerkelijke inkomsten in engeren zin, als offers, enz. was geheel verboden; gronden evenwel die verre weg lagen, en die alzoo groote administratie kosten, bij vaak geringe productie, vereischten, werden verpacht; al weder als het gevolg van den regel: ut meliora pro spiciantur etc. . . De pachttijden waren in den aanvang zeer kort, uit vrees dat men uit het contract, bij langeren duur, tot eene usurpatie van recht mocht komen. Het eigenbelang heeft allengs doen begrijpen, dat het voor verpachter en pachter beiden nadeelig was, die termijnen te kort te stellen, en zoo werden ze, naar het voorschrift van het Romeinsche recht, op een maximum van 29 jaren gebracht ¹⁾.

De vraag naar de bevoegdheid van den paus om te beschikken over de goederen der kerk, is door schrijvers in de 16^e en 17^e eeuw verschillend beantwoord geworden. Mag hij zulks doen „etiam invitis et contradicentibus clericis et possessoribus,” zonder de voorgeschrevene formaliteiten in acht te nemen; kan hij alleen vergunning tot alienatie geven; heeft hij de bevoegdheid, eene vervreemding sine justa causa gedaan te doen gelden: ziedaar eenige vragen die verdedigers en bestrijders vonden ²⁾.

Zeker is het, dat zijne toestemming noodig was, waar het de vervreemding gold van goederen, die aan zijne bij-

1) Nov. 120. III. Locationes vero ab ipsis venerabilibus domibus fieri concedimus in quantoscunque contrahentibus annos placuerit, non transcendentibus videlicet 30 annorum temporibus. CHÉNU, *de l'aliénation des biens de l'église*, Chap. 1. THOMASSIN, t. a. p. II. 3. 22. vg.

2) Cf. VAN ESPEN, Pars 3. Tit. 25. Cap. 4. n°. 28. DUNOD, t. a. p. 25. FÉVRET, *Traité de l'abus*, Liv. 3. Ch. I. n°. 19, waar de litteratuur is opgegeven.

zondere bescherming onderworpen waren; evenzoo was zij een vereischte, wanneer de noodzakelijkheid tot vervreemding van goederen dwong, die onder uitdrukkelijk beding van niet-vervreemding aan de kerk gekomen waren. Wanneer er goederen aan de kerk gegeven waren, onder beding dat zij zonder de vereischte formaliteiten vervreemd zouden mogen worden, was de kracht van zoodanige wilsverklaring twijfelachtig. Wel is waar zijn de goederen, zoodra zij aan de kerk zijn overgegaan, ook onderworpen aan de wetten, die haar bezittingen beheerschen, maar vóór dat het zoo ver gekomen is, moet de begiftigde weten, of zij de gestelde voorwaarde kan opvolgen of niet, en daarvan haar aanvaarding of verwerping afhankelijk maken. Men zou voor deze kwestie, die misschien tot het gebied der casuïstiek gebracht moet worden, eene lex van den Cod. (V. 72. 1) kunnen aanhalen; daar geldt het de goederen van een pupil, maar tusschen diens bezittingen en die der kerk bestaat zoo groote analogie, dat wij meermalen wetten, voor den eersten geschreven, op haar zien toegepast worden¹⁾.

Voor al treedt die gelijkheid op den voorgrond bij de restitutio in integrum. Eene vervreemding sine causae cognitione et consensu, is per se nietig, maar, wanneer uit de overeenkomst bij contract, door de daartoe bevoegde personen in den vorm opgemaakt, een werkelijk nadeel voor de kerk ontstaat, dan wordt zij daartegen, naar het voorbeeld van minderjarigen, in haar geheel hersteld. De restitutio nu moet door minderjarigen binnen vier jaar na hun meerderjarigheid aangevraagd worden²⁾, maar aangezien de kerk

1) BOEHMER, *Jus parochiale*, p. 362.

2) C. 5. 7. Cod. 2. 53. L. 18. § 5. L. 19. D. (IV. 4.)

nooit meerderjarig worden kan moet er voor haar een andere terminus a quo gevonden worden. Die dagteekent dan van het oogenblik af, dat de laesio bekend geworden is, ten minste aldus is vrij algemeen aangenomen. Anderen meenen dat die termijn eerst aanvangt na den dood van den bestuurder, onder wien de aanleiding tot de r. i. i. ontstaan zoude zijn; namelijk in geval zijn opvolger de laesio kent, want is zij hem nog onbekend, dan moet de terminus a quo genomen worden, van den oogenblik af, dat hij wetenschap van haar krijgt. Het is echter niet voldoende, dat er gezegd wordt dat de kerk gelaedeerd is; het bewijs daarvan moet geleverd worden, en wanneer dat de groote onachtzaamheid van de bestuurders aan het licht brengt, zal er geen herstelling plaats vinden: „si enim ecclesiae ex omni laesione restitutionem petere possent, nemo certe cum illis contraheret¹⁾).

Alzoo zien wij, dat de vervreemding der geestelijke goederen, reeds in strijd met hunnen aard, daarenboven door geestelijke en wereldlijke wetten uitgesloten was; door die onvervreemdbaarheid werd juist bij de leeken de ijver gewekt, om het bezit in de doode hand te beperken. Tot besluit van dit algemeene gedeelte, herinneren wij nog met een enkel woord, dat de kerkelijke goederen in de wetgeving van Justinianus, ook ten opzichte der verjaring, bevoorrecht waren. Wij moeten hier onderscheiden tusschen roerend en onroerend goed; voor het roerend goed is de kerk niet bevoorrecht; de gewone termijn van 3 jaar loopt ook tegen haar. Anders evenwel is het gesteld bij onroerend goed en vorderingen. Theodosius II, die de

1) BOEHMER, l. l. Sect. VI. cap. II. § 28, in zijn *Jus Ecclesiasticum Protestantium*, l. l. XLI. § 1—12.

30jarige verjaring invoerde, wendde haar ook voor de kerk aan. Justinianus breidde haar tot 100 jaar uit, eerst alleen ten gunste van eene enkele kerk (die van Emera in Syriën), later van alle kerken in het oosten, en in 535 ook van die in het westen. Evenwel slechts 6 jaren behield de kerk dit privilegie, om daarna nog slechts een voorrang van 10 jaren over te houden, en zodoende den termijn van verjaring tegen zich in 40 jaar te zien afloopen. Later heeft men getracht het privilegie van 100 jaar voor de kerk weer te doen herleven, onder de bewering dat het alleen voor de kerk in het oosten afgeschaft zoude zijn. Algemeen echter vond dat beweren geen ingang, en de regel bleef; de verjaring loopt 40 jaar. Evenmin als minderjarigen, aan wien de kerk gelijk gesteld wordt, heeft zij na dien tijd nog eene bijzondere aanspraak op restitutie. De praktijk heeft evenwel, gesteund door verschillende uitspraken, die eene herstelling in den vroegeren toestand ook na dit tijdsverloop toelieten, nog voor die restitutie een termijn van vier jaar gegeven. Zodoende werd de tijd van verjaring in plaats van 40, 44 jaar.

Bij *legata annalia pia perpetua* — als *inalienabilia* en *impraescriptibilia*, is geen verjaring mogelijk, en het kerkelijk recht sluit van haar ook de tienden uit, die onder geen voorwaarde in wereldlijke handen mogen zijn.

Ook van den vrijdom van belastingen moeten wij, voor zooverre die de kerk en de geestelijke stichtingen betreft, met een enkel woord gewagen; voornamelijk in twee opzichten is die voor ons van belang. In de eerste plaats daar hij ook al het zijne toebracht tot vergrooting van het bezit in de doode hand, en ten andere omdat in dit voorrecht bovenal eene aanleiding te vinden is voor het verzet dat tegen de uitbreiding van dat bezit in den loop der tijden ontstond.

De eerste hierover bestaande wet dagteekent van het jaar 315. Zij bevatte een der vele privilegiën, door Constantijn aan de kerk gegeven; hij stelde toch de goederen der kerk met die van het keizerlijke huis gelijk, ten opzichte van den vrijdom van gewone belastingen ¹⁾. Zijne opvolgers hebben die bepaling niet als regel doen voortleven, maar veeleer, in hunne latere wetten, de kerk als schuldplichtige van die belastingen beschouwd. Bij wijze van uitzondering worden daarvan alleen arme of zeer begunstigde kerken bevrijd ²⁾; van de buitengewone opbrengsten daarentegen en de zoogenaamde munera sordida, blijven zij in den regel alle versoond. In dien geest is de wet van Honorius, die bij vrijstelling van de buitengewone lasten, als van bruggenbouw, aanleg van wegen, keizerlijke transporten enz., echter de kerk tot de praestatie van de canonica illatio, (de gewone belasting), verplicht ³⁾.

De latere Romeinsche wetgeving bracht hierin verandering, zoowel ten opzichte van den aard der opbrengsten, als van de verplichting tot, en de vrijstelling van die belastingen; in geval van nood werd de kerk ook tot opbrengst genoodzaakt ⁴⁾. Ook Justinianus heeft haar geenszins geheel van belastingen ten algemeenen nutte versoond ⁵⁾.

1) C. 1. Cod. Th. de ann. et trib. XI. 1.

2) bijv. THESSALONICA, APHRODISIUM e. a. c. 33. 37. C. Th. de annou. et trib. (II. 1.)

3) C. 40. Cod. Th. Cod. de episc. et cler. XVI. 2.

4) Vg. cap. 15. 18. 21. 22. C. Th. de extraord. sine sordidis muneribus (II. 16.) cap. 8. 10. 14. 15. 40 Cod. Th. de episc. et cler. (I. 2) Nov. CXXXI. cap. 5. RIFFEL, *Geschichtliche Darstellung* enz. I. 2. cap. 2.

5) Nov. CXXXI. cap. 5: Ad haec sancimus omnium sanctarum ecclesiarum et omnium venerabilium domorum possessiones, neque sordidas functiones neque extraordinarias descriptiones sustinere. Si tamen itineris sternendi, aut pontium aedificii vel reparationis opus fuerit, ad instar aliorum

Wat ten dezen aanzien in de Frankische monarchie door de koningen bepaald was, bleef in de landen, welke eenmaal tot haar behoord hadden, voortbestaan. Het bleef als wet gelden, dat van de goederen van iedere kerk, de mansus ecclesiasticus alleen altijd vrij van belasting zou zijn. Van de goederen, die haar bovendien toevielen, door schenkingen of hoe ook, moesten de renten en lasten op dezelfde wijze betaald worden, als die, vóórdat de goederen in hare handen kwamen, aan landheer of vorst waren opgebracht geworden ¹⁾. Bevrijding van lasten, die andere grondbezitters drukten, genoot de kerk niet van zelf, maar zij verkreeg haar door de immunitetsbrieven, die zij even als de geestelijke stichtingen, van het hoofd van den staat ontvingen.

Bij het toenemen van de bezittingen der kerk werden zelfs haar lasten meermalen veel meer drukkend, dan die van andere grondbezitters. De geschenken, die de bisschoppen den koning jaarlijks moesten maken, waren wel naar gelijke maat berekend als die door anderen opgebracht moesten worden, terwijl ook voor de formatie van het leger en wat daarbij behoorde, de geestelijkheid en de adel nog naar hetzelfde beginsel belast waren, maar vooral wat de hofdienst betrof werd de eerste niet zelden zeer bezwaard. Bij het rondreizen van de vorsten van de eene provincie naar de andere, kwam het maar al te dikwijls voor, dat zij zich het liefst op de goederen van eene rijke kerk ophielden. De eer van het hooge bezoek kwam dan den bisschop niet

---

possessorum, hujusmodi opus et sanctas ecclesias et venerabiles domos complere, dum sub illa possident civitate, sub qua tale fit opus . . . .

1) Concil. Mildense a^o. 845. Can. 63. Cf. BOEHMER, *J. p.* V. III. 12. daar nog eenige litteratuur.

zelden zeer hoog te staan, want de vorst kwam niet alleen, maar bracht eene hofhouding en een talrijk gevolg mede. Al mochten hiertegen ook bezwaren gemaakt worden, en somwijlen eenige stemmen zich voor vrijheid van belastingen doen hooren, dit zou eerst later gevolg hebben. De kerk erkende, dat zij naar verhouding van haar goederen tot de lasten van den staat moest bijdragen, en dat deze naar gelang van zijne behoeften verhoogd konden worden, en kende alzoo aan den staat een volkomen, mits in den wettelijken vorm gesteld, belastingsrecht toe. Werd er door den koning op een rijksdag van de vereenigde standen, waarop ook de bisschoppen aanwezig waren, buitengewone hulp voor een bijzonder drukkenden staatsnood gevraagd, dan ging er van hen evenmin als van de wereldlijke grooten, eene stem van verzet tegen de daartoe noodige verhooging der opbrengsten op. Gewoonlijk werd in het besluit, op zoodanige verzameling genomen, niet eens in het bijzonder vermeld, dat ook de kerkelijke bezittingen in dien vastgestelden last zouden moeten deelen, maar werd dit als van zelf sprekend voorondersteld. Waar het eene opbrengst ter zake van de godsdienst zelve betrof, daar mocht geen vrijheidsbrief van de verplichte opbrengst verschoonen; dan kreeg de regel: „ecclesia habet aurum non tam ut servet, quam ut ad conservanda fidelia Christi membra eroget,” zijn volle toepassing. Zoo was de kerk gaarne bereid zich groote opofferingen te getroosten, in het tijdvak, zoo belangrijk in de geschiedenis der middeleeuwen, waarin wij de legers van vorsten en grooten den strijd tegen de ongeloovigen zien voeren. Het ware doel der kruisgangers door geld te bevorderen, of tot uitvoering te brengen, wettigde niet alleen van de zijde *der kerk* eene vordering van evenredige opbrengsten der verschillende kerken, maar

leverde tevens de „causa” die, zoo noodig, de vervreemding harer goederen billijkte.

Toen zich uit het leenstelsel de vrije ridderstand begon te ontwikkelen, en de machtige heeren en grooten vrij begonnen te worden van de algemeene bijdragen aan den fiscus, wekte die vrijheid bij de geestelijkheid naijver op. Ook zij verlangde in dat voorrecht te deelen, en wenschte dat haar stand, ipso jure, een vrijbrief van lasten zou geven. Toen was bij haar de overtuiging terstond levendig, dat hare goederen, als aan God gewijd en Hem toebehorende, eigenlijk niet bezwaard konden wezen; aan haar was het recht van te eischen, maar niet de plicht om op te brengen. Tegen de bewering van de leeken, dat hun vrijdom het gevolg was van den plicht om de vrijheid van den bodem, zoo noodig, te verdedigen, vroeg de geestelijkheid, of dan de verdediging der zondaren voor God, welke door haar gevoerd werd, minder te schatten was dan fysieke kracht. Waar de adel zich op oude wetten en oorkonden beriep, daar stelde zij daartegenover nog oudere; zij wees op wetten van Romeinschen oorsprong, en op uitspraken van conciliën en synoden ¹⁾. Ofschoon ook de toestemming van den Paus, op straffe van excommunicatie, voor de belasting, in later dagen door de geestelijke wetten is voorgeschreven, zoo heeft het toch de geestelijkheid niet mogen gelukken eene totale vrijheid daarvan ipso jure

1) V. BAUMER, *Gesch. der H.* VI. 152. De kerkvergadering van het Lateraan had in 1179 bepaald, dat de geestelijkheid slechts bij algemeene noodzakelijkheid, door den Paus te beoordeelen, tot eene belasting zou kunnen worden gedwongen. Hoe de Paus meermalen de noodzakelijkheid voor zich zelven inzag, om met de vorsten de aan deze uit te deelen sommen te regelen, zie bij RICHHORN, *Deutsche Staats- u. Rechtsgeschichte*, II. 558. PLANCK, t. a. p. IV. 175. 219.

te genieten, althans niet in de landen van het tegenwoordige Duitschland ¹⁾. In het algemeen waren daar de Rijk- en zoogenaamde Kreis-Steuern, door geestelijke en kerkelijke goederen te praesteren, maar ten opzichte van de gewone landlasten bestond menige vrijdom, het zij dan dat die zijn oorsprong ontleende aan een bijzonderen vrijbrief, of wel aan eenig verdrag met den staat aangegaan. Veelal strekte zich die vrijdom alleen uit tot die bezittingen der stichting, welke zij bij haar oorsprong bezat. Na de reformatie is het meermalen een punt van verschil geweest, tusschen de schrijvers over de belastingen van de kerkelijke goederen, of, althans voor Roomsche Vorsten hare heffing niet afhankelijk moest wezen van de toestemming van den Paus ²⁾. In Beijeren werd zij om de 10 jaren regelmatig van hem gevraagd, maar naar het schijnt bij uitzondering, daar men algemeen, naar het gevoelen van de meerderheid van de schrijvers, het recht van belasten als een aan de vorsten vrij toebehoorend recht beschouwde. Vooral in den nieuweren tijd is het voorrecht van dien vrijdom, zool niet geheel verdwenen, dan toch meestal tot het kerkgebouw en zijn naaste omgeving beperkt. Zóó werd voor Pruissen in het algemeene landrecht bepaald ³⁾; het zelfde vinden wij ook voor Oostenrijk geldend, en de vrijstelling, ook daar beperkt tot kerken en kerkhoven, dagteekent van Jozef den tweede. Voor Wurtemberg, Beijeren, Hessen, Weimar en andere staten vinden wij gelijkloovende bepalingen.

1) BOEHMER, *J. p. V.* 111. 18.

2) SARTORI, *Staatsrecht*, II. II. Abschn. 1. 535. f. *Staatslexion v. ROTTECK u. WILCKE* i. v. Kirchengut.

3) A. L. R. II. 11. 174. § 156 bepaalde daarbij, dat geestelijke vereenigingen, die een recht van vrijdom naar oude verkregen brieven bezaten, dien nooit zouden mogen uitbreiden tot later verkregen goederen.

gen¹⁾: wanneer in Rhijnpruissen, nog de wet van 3 Frim. an. VII. (§ 105. 110) geldt, waaraan door die van 30 Mei 1820 niet gederogerd is, dan bestaat daar nog altijd een vrijdom van grondbelasting voor die établissements, dont la destination a pour objet l'utilité générale, waaronder dan kerken en kerkhoven, aartsbisschoppelijke en bisschoppelijke paleizen, seminariën en woningen van geestelijken, met de daaraan grenzende tuinen, begrepen moeten worden. Maar verder mag de immuniteit dan ook niet worden uitgestrekt, want bezittingen der kerk, niet voor onmiddelijke dienst of algemeen nut bestemd, zijn naar de genoemde wetten wel degelijk belastingplichtig.

---

1) Württemberg en Baden, Wet. 17 Maart 1807. Voor Beijeren, zie MÜLLER, *Repertorium i. v. Abgaben*. Hessen, Wet. 8 Juni 1821. Weimar, 29 April 1821. 7 Oct. 1823.

HOOFDSTUK II.

De bezittingen der kerk onder de Merovingers en Karel den Grooten.

De Romeinsche adelaar was nog op Gallischen bodem geplant; de gevallen moederstad leefde nog met een schaduw van haar voormalig gezach, in dagen van grootheid gevestigd, op een klein grondgebied voort. Ook dat overblijfsel van eenmaal trotsche macht, zou in een beslissenden strijd zijn einde vinden. In de velden van Soissons bleef de beheerscher van een klein gebied overwinnaar, om de grondlegger te worden van een staat, dien de uitkomst bewezen heeft, geroepen te zijn, om als machtigste mogendheid, den voorrang aan de overige landen van ons werelddeel te betwisten. Met Clovis' overwinning viel het laatste overblijfsel der Romeinsche heerschappij in het westen, in de handen der Germanen.

Bij deze gewichtige gebeurtenis schijnt het ons toe, dat wij een rustpunt moeten kiezen om de ontwikkeling van de doode hand te overzien. Bij een onderzoek als het onze, dat, bij groote oppervlakkigheid, toch zooveel mogelijk al-

gemeen is, is het tijdperk der Merovingische en Karolingsche vorsten voor het bezit der kerk en der opkomende kloosters van groot gewicht. Vooreerst geeft de uitgestrektheid van het Frankische rijk als van zelve aanleiding om in het bijzonder het oog daarop te vestigen; een blik op de landkaart, die het uitgestrekte gebied van Karel den Groote afteekent, rechtvaardigt reeds ten volle het geven van een schets van de geestelijke welvaart in zijn tijd, en niet minder doet zulks de verhouding van dien vorst en zijne voorgangers tot de geestelijke goederen.

Reeds onder Romeinsche hoerschappij had het der Gallicsche kerk niet geheel en al aan bezittingen, ook in onroerend goed, ontbroken. Bedenken wij echter, dat twee derde gedeelten van het gansche grondgebied in handen der Arianen was, dan spreekt het van zelf, dat dat bezit niet bovenmatig kon wezen. Immers deze waren er op uit, de Christelijke, hun vijandige kerk, te benadeelen waar zij zulks vermochten, haar te plunderen, zoo de gelegenheid er zich toe aanbod. In het land der Saliërs en Ripuariërs was daarenboven, ten tijde van Clovis, eigenlijk nog geen spoor van het Christendom doorgedrongen, hetgeen wij mogen opmaken uit de verklaringen van bisschoppen, die, verscheidene jaren na zijn koningschap, hun bekeeringswerk aldaar aanvingen. In beneden Gallië was het bij Clovis' overgang tot *de* godsdienst, met de bezittingen der kerk reeds veel gunstiger gesteld. Zij strekten zich daar reeds over belangrijke streken lands uit, en werden er zeer begunstigd, zoowel door de privilegiën, die zij aan het Romeinsche recht ontleenden, als door vernuftige maatregelen van de zijde der geestelijkheid, die er ten allen tijde voor zorgde, dat het bezit van kerken en geestelijken even moeielijk verminderd als gemakkelijk vermeerderd kon wor-

den 1). Juiste verhoudingen van den omvang van de geestelijke goederen tot dien van de overige grondeigendommen, vóór de bekeering der Franken zijn niet op te geven; met uitzondering van Zuid Gallië moet het bezit der kerk zeer onbeduidend gedacht worden.

Het breken met het heidendom en het omhelzen van het Christelijk geloof opende de bron waaruit de kerk kracht en ontwikkeling zou gaan putten. Het bracht het gewone verschijnsel mede van groote, zoo niet buitensporige, vrijgevigheid 2). De kerk trad het tijdperk in, waarin de basis van haar lateren invloed gelegd werd, verre buiten de grenzen van haar ware en zedelijke roeping. Van alle zijden ontmoet zij medewerking om haar aanzien te doen stijgen; de geloovigen beijveren zich door rijke giften een Gode aangenaam werk te verrichten; in de eerste koningen van het jong gevestigde rijk gaat zij niet alleen beschermers, maar milde gevers vinden, en bovendien zal haar een rijke bron van welvaart openstaan in de persoonlijke bezittingen van de geestelijken zelve. Door deze drie elementen gevoed, konden de bezittingen der kerk weldra een allerbelangrijksten omvang verkrijgen. Montesquieu heeft niet geschroomd te beweren: „Le clergé recevait tant,

1) Vg. ROTH, *Geschichte des Beneficialwesens*, pg. 247 en vlg.

2) Vg. EICHORN, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*. 1. § 85 (pg. 432). Daar leest men: Eine eigene Classe von Gütsbesitzern bildete auch in den Germanischen Provinzen, besonders seitdem die Franken die Christliche Religion angenommen hatten, die Geistlichkeit. Kirchen und Klöster hatten wie der Adel das Schützrecht, und bewirtschafteten das Grundeigenthum, welches ihnen von ihren Neubekehrten in Ueberflusz geschenkt wurde, auf dieselbe Weise wie andere Gutsbesitzer; dadurch werden sie zu Guts-herrschaften einer groszen Zahl unfreier schützhöriger und schützpflichtiger Hintersassen. Hij leert ons verder dat het niet ongewoon is, onvrijen, zelfs zonder grond, aan kerken en kloosters gegeven te zien.

qu'il faut, que dans les trois premières races on lui ait donné plusieurs fois tous les biens du royaume" ¹⁾). Laat ons, om de vrijgevigheid der Koningen te leeren kennen, en te zien hoe buitengewoon groot die meermalen was, het werk van den geschiedschrijver Gregorius van Tours opslaan.

Het wekt geenszins onze verwondering in den eersten Frankischen Koning een krachtigen beschermer der kerk te ontmoeten. Een geoeffende pen zou, dunkt mij, gemakkelijk een parallel tusschen hem en den eersten Christenkeizer kunnen trekken. Immers ook zijn toetreden tot het Christelijk geloof was volstrekt niet de vrucht van ware godsdienstige overtuiging, maar alleen de vervulling eener belofte in de ure des gevaars afgelegd. In de vlakten van Tolbiacum, waar door hem, ten koste van vreeselijk veel bloed, de overwinning op de Allemannen bevochten werd, besliste de zegepraal, dat de stichter van het Frankische rijk den naam van Christen zoude dragen. In een oogenblik gaat hij er toe over, den stap te doen, waartoe zijn echtgenoot onophoudelijk getracht had hem te bewegen ²⁾). Nog vóór dien slag met haat en vijandschap voor de kerk bezield, treedt hij daarna eensklaps als een rechtzinnig Christen te voorschijn, en verleent hij groote geschenken van rijksgoederen aan de bisschoppelijke kerk ³⁾). Ook hem is zijn nieuw geloof voordeelig; hij vindt daarin een uitstekend middel om zijn heerschzucht te bevredigen, en onder het voorwendsel den strijd voor de kerk te ondernemen, haar gezach te willen vestigen, gaat hij zijn gebied tot aan de

1) MONTESQUIEU, *Esprit des Loix*, liv. XXXI. Chap. V.

2) GREGOIRE DE TOURS, *Trad. de Guizot*, II. 37. I. XXIX et suiv.

3) Vg. WALTER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I. § 67.

Pyreneën uitbreiden, om het land der Westgothen tot aan gene zijde van dat gebergte te beperken. Uit erkentelijkheid misschien voor zijn krijgsgeluk wordt de kerk te Tours rijkelijk door hem begiftigd ¹⁾.

De bisschop van Parijs ontving van Childebert eene gift, die, naar de tegenwoordige geldwaarde berekend, bijna het hooge cijfer van 270.000 gld. bedroeg ²⁾. Omtrent dezen zelfden koning leert de Herodotus der Franken ons nog, dat hij, bij de pogingen tot regeling van de in groote wanorde verkeerende belastingen, echter voor de tributa door de kerk op te brengen, eene groote toegevendheid gebruikte. Even gunstig luidt zijn schets van koning Guntram — als hij zegt: vol goedheid was hij; zich met de bisschoppen als huns gelijken vertoonende; aan de armen schonk hij rijke giften, (*res ecclesiae pauperum patrimonium*) en zijn beheer werd met zooveel wijsheid en voorspoed geleid, dat zelfs de naburige volken instemden in den lofzang hem ter eere door zijn onderdanen aangeheven. De kerk, waar zijn asch cenmaal rusten zou, namelijk die van St. Marcel, werd door hem gebouwd; naast haar stichtte hij een klooster, om beide door zijn recht vorstelijke geschenken, zoowel in land als sieraden, te verrijken. Ook Theodebert toonde zich een warm vriend van de godsdienst, wanneer zijne gehechtheid af-

---

1) GREGOIRE DE TOURS, II. XXXVII. Deze geschiedschrijver verhaalt de wonderlijkste omstandigheden, waardoor Gods welgevallen zich aan hem ten duidelijkst geopenbaard zou hebben; zoo vallen poorten en muren in, waar hij den vijand nadert, en zendt God's bescherming dood en verderf aan zijn tegenstanders. Zoo lezen wij daar: *chaque jour Dieu faisait tomber ses ennemis sous sa main, et augmentait son royaume, parcequ'il marchait le cocur droit devant le Seigneur, et faisait les choses qui sont agréables à ses yeux.* Zie nog II. XL.

2) Ibid. III. X. XXV.

gemoten mag worden naar zijn daden, die de materieele welvaart der kerk mede verzekerden. Ten voordeele van de kerken in Auvergne doet hij afstand van alle tributa, door die streck aan hem op te brengen; een voorschrift ook ten opzichte van belastingen, maar van geheel anderen aard vinden wij van Chlotarius; de macht van de geestelijkheid op de leeken, al zijn die dan ook vorsten, komt daarbij sterk uit. Toen hij bepaalde, dat de kerken van zijn gebied een derde van haar inkomen aan den fiscus zouden moeten opbrengen, moesten de bisschoppen, al was het dan met grooten wêérzin, daaraan gehoorzamen. Een hunner, zekere Injurius, evenwel nam een zoo krachtige houding van afkeuring tegenover dezen maatregel aan, dat de koning, de macht van hem en de zijnen bij de heiligen vreezende, niet alleen zijne bepaling herriep, maar door groote geschenken vergoedde wat hij, naar 's bisschops uitspraak, aan God had willen ontnemen. 1).

Na vele versnipperingen van de groote monarchie, ten gevolge van de grove oneenigheden, die het rijk beroerden, was Dagobert de vierde der Merovingische vorsten, die het uitgestrekte rijk in zijn geheel bestuurde. Van de Pyreneën tot de Elbe, van den Atlantischen Oceaan tot die landen, welke wij tegenwoordig als Hongarije en Bohemen kennen, werd zijn gezach als koning erkend. Hij wordt

---

1) Le roi Chlotaire avoit récemment ordonné que les églises de son royaume payeroient au fisc le tiers de leurs revenus . . . . le bienheureux Injurius s'y refusa courageusement disant avec indignation: «si tu veux prendre ce qui est à Dieu, le Seigneur te ravira promptement ton royaume, car il est injuste que tu remplisses tes greniers de la récolte des pauvres, toi qui devais les nourrir de tes propres greniers.» Le roi troublé et craignant sa puissance lui demandait pardon, lui offrant des présents. Ibid. IV. 2.

de Salomo der Franken genoemd; wijs en rechtvaardig als de koning der Joden, beminde hij de pracht zijner paleizen niet minder dan die der kerken, door hem belangrijk met schenkingen bevoordeeld. Het klooster St. Denis was vooral het voorwerp van zijne zorg, en wel zoo dat het in weinig tijds het voornaamste en rijkste van geheel Gallië werd. Voorzeker moet hij onder diegenen genoemd worden, die door vrijgevigheid het meest hebben bijgedragen tot de materieele ontwikkeling der kerk. De voorstelling, wel van hem gegeven, als een man die het vreedzaam bezit der kerk aangerand zou hebben, is stellig niet op waarheid gegrond ¹⁾. Wel deed zijn buitengewoon sterk ontwikkelde voorliefde voor schoone zaken, hem somwijlen geen middel ontzien, om het voorwerp van zijn begeerte een plaats in zijn thesaurus te kunnen geven. Waren kerken of kloosters de bezitters daarvan, dan werden zij er eenvoudig van beroofd, maar zijn confiscaties strekten zich niet verder uit dan tot bevrediging van zijne zucht om zijn koninklijke woning te zien schitteren door een menigte prachtige en zeldzame sieraden ²⁾. Nog vermelden wij van hem een paar capitulariën, ten opzichte van de vervreemding door de kerk uitgegeven. De eerste is genomen uit de wet der Allemannen: „Res ecclesiae de laicis absque charta nullus praesumat possidere et si chartam non ostenderit, quod comparasset a pastore ecclesiae, possessio semper ad ecclesiam pertineat.” Voorzeker

1) Vg. LEGARDIÈRE, *Théorie des Lois Politiques* (Paris, 1844). III. 262. MABILLON, *Annales* XII. 3. Dagobertus gloriosus princeps, nobilitate clarus, potentia praepotens, regni Francorum suscepit habenas. Cujus tempore, velut palma in Gallis sancta mater reflexit ecclesia. (BOLLAND, *Acta Sanctorum, vita Austrebertae* 10 Februar. 3. 419.) Vg. ROTH, t. a. p. Bk. IV. noot 3.

2) *Annales Historiques de la France*, par M. LE BAS. I. 23. et suiv. 27.

vinden wij in dat gevorderd bewijs van rechtmatige verkrijging een zeer beschermenden maatregel vooral in die dagen, toen het ontzacht voor den eigendom van anderen, nog slechts matig ontwikkeld was. Onmiddellijk voegt hij daarbij een verbod van alienatie, waarbij hij het concambium, ruilcontract, uitzondert, maar ook daarvan zal eene schriftelijke akte opgemaakt moeten worden, om processen en bezitskrenking der kerk te voorkomen¹⁾. Indien wij naauwkeurig de giften der eerste Frankische koningen wenschten na te gaan, zouden wij uit de *Annales* van Mabillon menige bladzijde kunnen overnemen. Het is ons evenwel minder om een langen catalogus daarvan te doen, dan om enkele voorbeelden, die ons het recht geven tot de uitspraak, dat onder de Merovingers, de kerk haar voornaamste bron van inkomen, in koninklijke vrijgevigheid vond²⁾. Die milde giften der koningen droegen intusschen voor henzelfen, hun opvolgers en niet zelden ook voor den staat, hoogst nadeelige gevolgen. Meermalen toch waren de koninklijke huisgoederen of de geconfisceerde goederen der onderdanen het voorwerp van de vrome schenkingen, die zoo bovenmatig waren, dat aan het einde van de zevende eeuw een derde van den grondeigendom op Gallischen bodem in handen der geestelijkheid was³⁾. Wij mogen evenwel niet aan haar alleen

1) „Que nul prêtre, que nul pasteur n'aliène une terre, si ce n'est contre une autre terre, ni un esclave si ce n'est contre un autre esclave. Et s'il a fait l'échange de l'esclave ou de la terre, qu'on en dresse un écrit pour éviter des procès et l'injuste dépossession de l'église." Alzoo vertaald is deze plaats te vinden in een opstel van DESJARDINS: de l'aliénation et de la prescription des biens de l'église, in de *Revue Histor. de Droit Français et étranger*, VI. 250 et suiv.

2) MABILLON, *Annales*. VII. 30. Greg. V. 3.

3) Zie bij ROTH in zijn IVe Bk. een menigte voorbeelden van giften der Frank. koningen, voornamelijk pg. 249. GREG. V. 3.

deze verbazende uitbreiding van het bezit toeschrijven. Zeker niet minder brachten de overdrevene schenkingen en verma-kingen aan kerken en hare accessoria, van de zijde der privaatspersonen, daartoe het hare mede. De overtuiging, dat eene gift aan de kerk gedaan een stap nader tot ver-giffenis van zonden bracht, bestond toen nog oneindig leven-diger dan tegenwoordig. De geestelijken hunnerzijds bleven niet achter dat denkbeeld aan te kweeken: Sicut aqua extinguit ignem, ita eleemosyna extinguit peccatum: was hun leer, en alle giftbrieven vingen dus aan: pro remedio animae meae, of met diergelijke motieven¹⁾. Waar een ziekte te genezen viel, moest bij gebrek van betere hulp, de hulp van een geestelijke ingeroepen worden, en eene eventueele genezing moest wel van eene gift gevolgd wor-den, in evenredigheid van het vermogen van den patient, als een bewijs van erkentelijkheid aan de heiligen, die de helpende hand zoo gelukkig gericht hadden. Geboorte van zonen, vervulling van zielswensen, redding uit dreigend gevaar, deze alle waren omstandigheden, waarin eene hoo-gere goedgunstigheid zich te duidelijk openbaarde, dan dat de recognitiones grati animi achterwege blijven konden. Schilderingen van de zaligheden, die het hemelleven voor de brave geloovigen bewaart, tegenover die der vreeslijkste martelingen, die de zondaren in de hel te wachten hebben, waren bij uitnemendheid geschikt om tot die braafheid aan te sporen, die zich in geven en nogmaals geven het duidelijkst openbaarde. Ook werden, als een zeer bruikbaar middel, visioenen aangewend om vrijgevigheid uit te lokken; zoo was, om er van een enkel te spreken, de verschijning, die

---

1) Vg. PLANCK, *Geschichte der Christliche Gesellschaftsverfassung*. II. 198.

Dagobert te zien kreeg, en waarbij hij aan zich zelf vertoond werd, als door de hooge geesten reeds in de hel gesleept, maar daaruit door den schutspatroom van St. Denis nog teruggerukt, bijzonder gelukkig gekozen om zijn reeds goede gezindheid vruchtbaar te exploiteeren. De middelen intusschen, die wij soms aangewend zien worden, zijn van dien aard, dat zij den toets van eerlijkheid niet verdragen kunnen. Waar de eene kerk zeker bezit aan eene andere of aan een klooster of een particulier misgunt, schrikt het middel van vervalschte bescheiden of testamenten niet af, zoo het tot bevrediging van dien lust kan leiden. Ja het hoofd van de kerk zelf, Paus Johan VII, zien wij op een concilie van 878 eene poging wagen, om de beroemde eigendommen van het klooster St. Denis te bemachtigen, door eene beschikking ter tafel te brengen van den Koning, (Karel den Kale) waarbij die aan hem zouden zijn toegekend. Zijn doel evenwel bereikte hij niet; de valscheheid van de stukken, die hem tot rechthebbende verklaarden, werd nog te juister ure ontdekt. Waar hij voorgaat zoodanigen weg ter bereiking van zijn doel in te slaan, is het daar te verwonderen, dat wij bisschoppen en mindere geestelijken middelen zien aanwenden, die, om Roth's woorden te gebruiken, tegenwoordig onmiddelijk naar de gevangenis zouden leiden¹). De groote corbied, dien de geestelijkheid in het algemeen in die dagen genoot; het ontzacht, dat voor haar en wat het hare was, bestond, was mede eene oorzaak om het bezit der kerk te vergrooten. Bij den strijd der grooten toch, waarvan de zwakkeren dikwerf het slachtoffer werden, werd, wat deze bezaten, niet zelden verwoest of weggeno-

1) T. a. p. pg. 258. en vlg. worden nog verscheidene vervalschingen opgegeven: zie daarover ook Bk. IV. noot 51, 53. Vg. PERTZ, *Gesch. der Frankische Hausmayer*, I. 508.

men. Van daar dat men zijn goederen in veiligheid bracht, door ze aan de kerk te schenken, onder voorwaarde nogthans er het vruchtgebruik van te genieten¹⁾. Op die wijze verzekerde men zich, tegen het gemis van een haghelijk eigendom, een kalm en zeker genot. Ook voor de latere jaren der middeleeuwen geldt dit veiligheidssysteem, dat ook bij ons zijn toepassing gevonden moet hebben, en nog heden ten dage in Turkije voorkomt. Daar bebouwt nog menig voormalig grondeigenaar op deze wijze, of bij wijze van pacht of leen, onder de hoede der moskeën, zijne landerijen²⁾. Wat wij reeds vroeger in het algemeen opmerkten over de personeele bezittingen van de geestelijkheid zelve, zouden wij hier in het bijzonder kunnen herhalen. Wat aan den dienaar van de kerk toekwam, droeg daardoor reeds een zeker karakter van kerkelijk goed, en bij zijn dood, wij zagen dit reeds, trad de kerk onder zekere omstandigheden als wettig erfgenaam te voorschijn.

Wanneer wij het bezit in de doode hand in zijne algemeenheid overzien, en zijn voornaamste levensbronnen nagaan, dan worden we er van zelf toe gebracht, vooral nu wij eenmaal van persoonlijk bezit gesproken hebben, op het monnikenwezen ons oog te vestigen.

De zevende eeuw vooral was vruchtbaar tot het ontstaan van kloosters en abdijen; het monniken-wezen, een paar eeuwen te voren uit het oosten in het westen overgebracht, kreeg toen een belangrijken omvang en werd een bron van zeer grooten rijkdom. Het kloosterwezen bood in den tijd van zijn ontstaan een tegenwicht aan tegen

1) GUIZOT, *Essais*, pg. 116.

2) Mr. SLOET TOT OLDRUIS, *Tijdschr. voor Staathuishoudk. en Stat.* Dl. XXVI. (1866) pg. 160.

de rustelooze drift van de barbaarsche stammen en de rondolende benden van Germanië. Den lof van de kloosters te zingen, hun voordeeligen invloed op destijds bestaande toestanden te schetsen, van hun nuttigheid gedurende de middeleeuwen te gewagen, is overbodig. Niemand kan het betwijfelen, dat zij in de geschiedenis van de ontwikkeling der volken eene eerste plaats innemen. Hoe landbouw en onderwijs, armverzorging en verpleging, tot den werkkring behoorden van den kloosterling, is een algemeen bekende zaak. Wat er in die dagen van barbaarschheid nog van beschaving over was ging van hen uit, die hun gezichtspunt nog niet uitsluitend beperkt zagen, tot den engen kring van denkbeelden, die uit liefde voor jacht en krijg, uit hartsucht en wraakzucht, voortvloeiden. Van daar dat bijna alle volken de geschiedenis van hun kindsheid, voor zooverre zij bewaard bleef, aan den arbeid van de kloosterlingen verschuldigd zijn. Niet zoo zeer omdat zij, bij de onwetendheid van het algemeen, het monopolie van de schrijfkunst bezaten, waren zij de geschiedschrijvers dier dagen, maar omdat hunne belangstelling in het verledene eene uitzondering was op de algemeen heerschende onverschilligheid voor alles, het heden uitgenomen ¹⁾. De geestelijkheid, in haar geloof vertrouwende, met macht en aanzien bekleed, stelde het op prijs aan

---

1) Zie de notice sur GRÉGOIRE DE TOURS in de door GUIZOT bezorgde uitgave. Vg. TH. HAGH, *Das Wirken der Benediktiner Abtei Frauenmünster für Wissenschaft, Kunst und Jugendbildung*, Linn. 1848. BÖHMER, *Fontes rerum Germ.* Tom. III. praef. XLII. Zelfs is onder LODEWIJK DEN VROME het muntrecht meermalen aan de geestelijkheid toevertrouwd; reeds KAREL DE GROOTE schijnt het haar soms gegeven te hebben; het eerst evenwel beroepen er zich het bisdom Lemans en het klooster Corvey op, als een voorrecht, onder LODEWIJK DEN VROME verkregen. WAITZ. IV. 82.

het nageslacht haar vroegere lotgevallen met hare verwachtingen bekend te maken. Was het een kenmerk van het kloosterwezen in het oosten, dat zijn bevolking voor het grootste gedeelte uit minder bedeeden, zoo niet uit armen, bestond, bij de kloosterlingen van het westen had veeleer het tegenovergestelde plaats; juist in het vermogen van monniken en nonnen was, volgens Mabillon, de hoofdoorzaak gelegen van den steeds toenemenden rijkdom der kloosters ¹⁾. Hoe uitgebreid die waren leert hij ons door enkele voorbeelden. Zoo noemt hij het klooster St. Wandrille, dat een eeuw na zijne stichting, (midden der 8e eeuw) in het bezit was van 4000 mansi, welk cijfer, vóór de secularisatie door de zonen van Karel Martel, tot 7000 was uitgebreid. De abdy St. Germain des Prés had bij den aanvang van de 9e eeuw een grondbezit van achthonderd mansi, waarvan de jaarlijksche opbrengst op niet minder dan een millioen franken berekend wordt. Het bezit van St. Riguier moet onder Lodewijk den Vrome van gelijke uitgebreidheid geweest zijn; dat van Luxeuil was tijdens Karel den Groote tot eene uitgestrektheid van 15,000 mansi gestegen; en St. Denis en St. Martin van Tours behoefden daarvoor niet onder te doen. Het klooster Fulda had al spoedig na zijn stichting een grondeigendom van 15,000 hoven; — maar genoeg reeds, om den rijkdom van vele kloosters te begrijpen; ofschoon er ook arme, en zelfs zeer arme gevonden werden, zal men toch de berekening, die voor den aanvang van de achtste eeuw een derde gedeelte van Gallisch grondbezit als geestelijk goed opgeeft, niet overdreven kunnen noemen, wanneer men

---

1) *Annales*, XXIX. 87.

let op het groote aantal kloosters, dat op Frankisch ter-
ritoir bestond, daarbij bedenke men, hoe vele kerken en
kloosters hunne bezittingen in geheel Gallië verspreid had-
den liggen, en niet zelden die daarbuiten nog uitstrekten,
en voege daarbij eindelijk de door de bisschoppen gead-
ministreerde goederen van de 112 Gallische bisdommen ¹⁾.
Moet men in het algemeen den oorsprong van menige stad,
en menig dorp niet zelden in eene eenmaal gebloeid heb-
bende kloosterstichting vinden, vooral schijnt zulks te moe-
ten geschieden voor Frankrijk. Er is beweerd dat vijf
achtsten van Frankrijks steden zoodanig ontstaan zouden
kunnen aanwijzen. De nakomelingschap heeft dit in herin-
nering gehouden, door menige dichterlijke logende aan dien
oorsprong vastteeknoopen, en den naam van het voormalig
klooster of van een der leden daarvan, als schutspatroon
der gemeente te behouden ²⁾.

Bij den rijkdom van de kloosters en hun uitgebreid
grondeigendom, zij ook gewaagd van den vrijdom van belas-
ting (*immunitas*), dien zij genoten. Meer onder de eerste dan
onder de laatste koningen van het eerste stamhuis, vonden
zij daarin eene zeer voordeelige begunstiging. Toch moeten
wij ons niet voorstellen, dat het kloosterwezen per se dien

---

1) Nog meerdere bijzonderheden over den rijkdom van kloosters worden
door ROTH gegeven t. a. p. pg. 260. Voor meer uitvoerige opgaven wordt
door hem verwezen naar PERTZ. II. 291. II. 282. NAUDET, *de l'état des*
personnes en France sous les rois de la première race. pg. 538 et suiv.
GUÉBAUD, *Polyptique de l'abbé Irminon*, I. 611. 902.

2) Zoo heeft Parijs nog steeds als schutspatronesse de heilige GENOVEVA,
die, naar de legende, de stad voor een aanval van de barbaren kon vrij-
waren, en haar van een hongersnood verhoeden. Rouaan heeft nog zijn pa-
troon in den heiligen OÜEN; Tours in den heiligen MAARTEN. In het
breede handelt daarover CAPEFIGUE in zijn *Histoire de Charlemagne*. I.
Chap. V.

vrijdom met zich bracht. Veelal werd hij in het leven geroepen door de giften, die de vorsten aan bestaande of door hen gestichte inrichtingen deden; in dat geval was er eigenlijk geen sprake van het verkrijgen van vrijdom, maar van het behoud daarvan. Als koninklijk goed toch was het geschonkene natuurlijk vrij geweest; bij de nieuwe bestemming bleef het die vrijheid als een voorrecht behouden. Den vrijdom van belastingen van 's konings goederen, maakten de geestelijken niet zelden op de bezittingen van kerk of klooster van toepassing, door ze aan den koning in bezit over te dragen. Op die wijze werd dan de vrijdom behouden, maar daar tegenover stond, dat ook de eigendom van het land er bij verloren was gegaan; dat was echter meer schijn dan waarheid; want men zocht het geschonkene als beneficium terug te krijgen, om dat door 's konings goedgevigheid weér in eigendom te zien veranderen. Op die wijze bleef dan toch de immuniteit bestaan, die naar haar oorsprong alleen aan koninklijke goederen toekwam¹⁾. Nog was er eene andere wijze waarop zij verkregen werd, namelijk door die goederen, welke men in het voorrecht wenschte te doen deelen, in koninklijke bescherming te brengen; al bracht zoodanige opname haar ook niet ipso jure mede, meestal toch was zij er mede verbonden. Eerst onder Lodewijk den Vrome is het regel geworden, dat de goederen die onder koninklijke bescherming kwamen, in het voorrecht van immuniteit, uit den aard der zaak aan koninklijke goederen eigen, zouden deelen²⁾.

1) Vg. WAITZ, IV. 245. noot 1.

2) Vg. WALTER, *Deutsche Rechtsgeschichte*, I. 114. EICHORN, *Deutsche Staats- u. Rechtsgeschichte*. I. § 110. 1. § 172. Onder CHLOTARIUS II hadden de bisschoppen reeds vrijdom van die lasten verkregen, waartoe de provincialen verplicht waren.

Zoowel Pepijn, als Karel de Groote, hadden reeds bepaald, dat de immuniteit der kerk behouden zoude blijven; voor het verkrijgen daarvan zou echter altijd 's konings vergunning gevraagd moeten worden; zij was uitsluitend een koninklijk recht; wanneer dus van den bisschop van Rome soms gezegd wordt, dat hij haar in een bijzonder geval gevestigd had, schijnt men aan niet anders dan eene formeele erkenning te moeten denken. Komt de vrijdom voor, als door wereldlijke grooten gegeven aan de stichtingen, die zij maakten, dan moeten wij aannemen, dat het een overdracht van vrijdom gold, door hen persoonlijk genoten, of dat er alleen sprake is van eene vrijstelling van persoonlijke opbrengsten aan hen zelve, of wel dat de handeling geschiedde met het doel om vrijstelling van de hoogere autoriteit uit te lokken.

Aan die immuniteit nu is eene zoodanige uitbreiding gegeven, dat ook de vrijstelling van tollēn, oorspronkelijk alleen bij bijzondere vergunning te verkrijgen, van zelve uit haar voortvloeit ¹⁾. Daarentegen zijn er steeds drie lasten, die door de immuniteit niet getroffen worden: krijgs- en wachtdienst en hulp bij den bouw van bruggen. Evenwel bevatten privilegiën van verscheidene kloosters, ook wederom aangaande deze opbrengsten eene nadere regeling, waarbij ze beperkt worden tot eene levering van een paar paarden met

---

1) Oork. van LODEWIJK DEN VROME (WIRT, *Urk. Buch*, pg. 116) waarin eerst de algemeene vrijdom gegeven wordt, en dan volgt: *Similiter et mercatum, quod in praedicta cellula II. in praesenti habetur, et quod tempore clarissimi avi nostri Karoli ac genitoris nostri Hlud . . . . . fuit, sub nostra tuitione volumus consistat, ut, nullus de quolibet negotio, ex eo teloneum per vim aut per aliquam potestatem auferre praesumat, sed ipsum teloneum et omnia quae supra memorata sunt . . . . . permaneant sub tuitionis atque immunitatis nostrae defensione.* WAITZ, IV. 266 noot 1.

lans en schild; hetzelfde ontmoet men, bij verhooging van het te leveren aantal, voor bisdommen bepaald. De vrouwenkloosters konden zich van hunne lasten kwijten door de levering van kleederen ¹⁾. Maar toch reikte de immunitet niet zoo verre, dat zij het zoogenaamde jus gistii sive metatus, het recht van koningen, om bij hun doorreizen door het rijk, bij abten en bisschoppen en ook in kloosters hun intrek te nemen, kon uitsluiten, en we hebben reeds met een woord gezegd hoe drukkend dit recht somtijds voor de kloosters was ²⁾. 't Zelfde kunnen wij zeggen van de jaarlijksche geschenken, die regelmatig op de groote rijksvergadering aan den Koning gebracht werden ³⁾; in 't bijzonder juist moesten kerken en kloosters die gaven opbrengen, bestemd voor de bestrijding van oorlogskosten en krijgsveldendienst; immers de kerk, behoefte aan bescherming hebbende, moest in eene eerste plaats haar offer brengen tot instandhouding van de macht die haar nuttig wezen kon ⁴⁾. Onder Lodewijk den Vrome is een staat opgemaakt, die uitwees welke stichtingen deze opbrengsten zouden moeten leveren, en tevens bepaalde, wie, van alles ontslagen, haar gebeden voor het welzijn van den koning, zijn gezin en den staat eenvoudig ten beste geven zouden ⁵⁾.

De koning schijnt bij die gelegenheid ook het bedrag

1) Vg. WAITZ, IV. 93.

2) Vg. WALTER, *Kirchenrecht*, 562, daar litteratuur.

3) Vg. WAITZ, III. 479.

4) Vg. HINCMAR. *Remens. opera omnia* (ed. Sirmond Paris, 1645) II. 325. Causa suae defensionis regi ac reipublicae vectigalia, quae nobiscum annua dona vocantur, praestat ecclesia.

5) Capit. 817. pg. 223. Haec sunt quae dona et militiam facere debent. Haec sunt quae tantum dona dare debent, sine militia. Haec sunt quae nec dona nec militiam dare debent, sed solas orationes pro salute imperatoris vel filiorum ejus et stabilitate imperii. WAITZ, IV. 92.

vastgesteld te hebben, dat door ieder opgebracht moest worden, en waar dit niet genoemd werd, een maatstaf, die de gelijkheid van prestatie waarborgde, aan de hand te hebben gedaan.

Ten opzichte van de immuniteit vinden wij waarlijk zeer krachtige voorzorgsmaatregelen genomen; hare schennis te verhouden, was de strekking van de hooge boete van 600 solidi, die verbeurd werd door den ontvanger van belastingen, die zoodanig privilegie aantastte. Dat de kerk met zoo een misdadige handeling nog wel eens goede zaken kon maken ligt voor de hand, aangezien zij gewoonlijk $\frac{2}{3}$ van de genoemde som voor zich zelve ontving, en de rest naar den fiscus stroomde ¹⁾.

Wij noemen hier nog het aan de immuniteit verbonden voorrecht van eigen rechtspleging; de kloosters en stichtingen hadden, bij hun dikwijls zeer ver uitgebreid grondbezit, eene menigte onderdanen onder zich; om nu de rechtspleging te vereenvoudigen en conflicten te voorkomen, hebben de koningen daaraan ook nog het recht om geen openbare ambtenaren op die gronden toe te laten, toegevoegd. Zoo veranderde de natuur van de immuniteit; van een vrijdom van belastingen werd zij een recht, dat meer en meer zijn nadeeligen invloed zou gaan doen gevoelen. Het dateerde reeds van de tijden der Romeinen, dat de priesters, zoowel door het ontzach dat hun ambt genoot, als door hunne persoonlijkheid, bij het volk in groot aanzien waren; tot hen kon het zich wenden om bij verdrukking een toevluchtsoord te vinden, terwijl zij de hoofdpersonen hunner woonplaatsen uitmaakten. Tot verhooging van aanzien

---

1) Vg. PHILIPS, t. a. p. § 109. § 76. c. 105. WAITZ, IV. 270. WALTER, I. § 189.

had hun overwicht in beschaving en kennis onmiskenbaar veel bijgedragen, maar niet minder hun uitgestrekt landbezit en hunne rijkdommen in het algemeen. Het streven van de geestelijkheid om zich, met den voorrang in den staat niet te vreden, boven den staat te verheffen, ontmoet reeds vroegtijdig tegenstand bij de koningen, die er op bedacht waren het gevaar van een al te bezwarend geestelijk overwicht af te wenden. Het eerst zien wij de bezitsverkrijging der geestelijkheid als hoofdbron van het kwaad, door Chilperic, den Nero, den Herodus van zijn tijd beperkt worden. De voorstelling, door Gregorius van Tours van hem gegeven, als iemand, die door haat tegen kerk en priesterschap gedreven, zijn bepaling dat de kerk enz. geen voordeel zou mogen trekken uit de testamenten van de geloovigen, gegeven zoude hebben, is niet in overeenstemming met het motief van zijn maatregel, ons door genoemden schrijver zelve bewaard, luidende: *et pauper mansit fiscus noster, ecce divitiae nostrae ad ecclesiam sunt translatae!* In deze woorden toch legt minder afkeer van de kerk en hare instellingen, dan wel vrees voor een te groote machtsontwikkeling, waarvan vooral ook deze woorden getuigen, zoo vaak door hem gebruikt: *Nulli penitus nisi soli Episcopi regnant, periit honos noster et translatus est ad episcopos civitatum, solis eis defertur honos.* Buiten deze beperking van de bekwaamheid tot erven, laat zich geen verder verbod van hem bewijzen. Wanneer hij zoo als beweerd is, in het algemeen verkrijging van onroerend goed aan de kerk had verboden, dan voorzeker zou Gregorius, die hem in zoo donkere kleuren schetst, niet verzuimd hebben daarvan in het breede te gewagen¹). Wat door hem in het nadeel

1) GREG. VAN T. VI. 46. VII. 7. Le roi Guntram par égard pour la

van de geestelijkheid was bepaald, werd door Guntram niet alleen weer opgeheven, maar ook werd door dezen het geleden kwaad rijkelijk vergoed door milde giften en schenkingen. In het algemeen moet men aannemen, dat het geestelijke goed onder de Merovingers van de zijde der koningen ontzacht genoot, en mocht er al een enkel geval van geweldadigheid voorkomen, dit was geenszins, zooals in latere eeuwen, het uitvloeisel van een algemeen aangenomen beginsel. Van de zijde der onderdanen had de kerk somtijds veel te lijden; ook de ambtenaren des konings misbruikten meermalen hun hooge positie in het staatsbestuur, om onder den schijn van het belang van den fiscus te verhoogen, zich zelven onrechtmatig met de bezittingen der kerk te verrijken. Zoo was ook de betrekking van advocatus der kerk, voor deze meer na- dan voordeelig. De oorsprong van dit ambt was de zucht om het behoud van het kerkelijk vermogen, tegen de aanvallen van de machtige en hebzuchtige grooten te waarborgen. De eerste invoering van de advocati wordt afgeleid uit eene wet van Arcadius en Honorius ¹⁾, zeker is het, in elk geval, dat hun aantal toegenomen is met de rijke schenkingen, door de frankische koningen aan de kerk gedaan. Vooral werd door Karel den Groote de voogdij uitgebreid ²⁾; ofschoon de pogingen van de kerk om zich van

justice accorda aussi beaucoup de présents à l'église et fit revivre les testaments des morts qui avaient donné aux églises leurs successions, testaments qui avaient été cassés par Chilperic. Vg. Ch. VII. 19, waar van zijn gebod om wat ontnomen mocht zijn, terug te geven, gesproken wordt.

1) Constit. 38 C. Theod. de Episc. et cler. (16. 1).

2) Hij had bepaald, dat elke kerk, die in verscheidene graafschappen bezittingen had, in elk een advocatus zoude hebben, die haar rechten beschermen zoude. Capit. Lang. 16. p. 43, „et hoc statuimus, ubicumque pontifex substantiam habuerit, advocatum habeat in ipso comitatu, qui absque tarditate justitias faciat et suscipiat.” Soms werd er toegestaan twee advocati

de advocati te ontdoen of hunne hebzucht te beteugelen veelvuldig waren ¹⁾. De capitulariën ook van de latere frankische koningen bevatten verscheidene voorschriften, dat alle bisschoppen voogden hebben zouden. Zij die vrome stichtingen in het leven geroepen hadden, hebben niet zelden het voogdijrecht zoowel zich zelven als hunnen nakomelingen voorbehouden, en in de middeleeuwen is het meermalen voorgekomen, dat bij gebrek aan goet om in leen te geven het voogdijrecht door keizers zoowel als door bisschoppen daarvoor benut werd ²⁾. De keizer was de voogd van de kerk en van den heiligen stoel ³⁾, maar bij de uitbreiding van de pauselijke macht werd die voogdij telkens meer gematigd. Laten wij hier alleen nog bijvoegen, dat de voogdij van de landsheeren, later in het zogenaamde Jus circa sacra overgegaan, geenszins voor allen dezelfde was, van daar de verschillende namen, advocati sagati, armati, protectarii, wanneer hun toezicht alleen de bescherming der kerk en van haar vermogen betrof, en advocati togati wanneer de rechtspleging het hoofdelement daarvan uitmaakte ⁴⁾.

Zoo de pogingen van privaatspersonen om aan de kerk een deel van hare bezittingen te ontnemen al voor een ge-

---

te hebben; de tweede trad dan onder den naam subadvocatus op. Vg. WAITZ, a. w. IV. 393. Hoe men beproefde zich van het eenmaal ontstane beschermerschap los te maken, door zelfs aan den beschermvoogd hooge prijzen tot afkoop aan te bieden, is aangetoond bij EICHHORN, a. w. II. 324; bij v. RAUMER, VI. 125 en vlg. WALTER, § 191 en vlg. MONTAG, *Geschichte der deutschen staatsbürgerlichen Freiheit*. II. 451.

1) Vg. RICHTER, a. w. § 151. WALTER, § 260.

2) Vg. HELPERT, *Von dem Kirchenvermögen*, I. 28. LINCII, *Tractatus de jure episcoporum*, cap. 14. n°. 180—183.

3) BLENER, *Von der Kaiserl. Advocatie über den Stuhl zu Rom*. Leipzig 1763.

4) Vg. HELPERT, t. a. p. I. 30.

deelte aan hebzucht moeten worden toegeschreven, zij vloeiden toch ten deele voort uit den onwil der naaste bloedverwanten, die weigerden de vermakingen te erkennen, hun onthouden, om er de kerk mede te verrijken. Het krachtigste wapen tegen het geweld van buiten, dat de kerk kon bezigen, was de straf van excommunicatie, die dan ook niet spaarzaam, werd toegepast¹⁾.

In elk geval was het dus een personeel belang dat tot het verkorten van het goed der kerk aanleiding gaf. Van eene beperking van bezit van regeeringswege zoude eerst in de achtste eeuw sprake zijn. In het algemeen heeft de geschiedenis haar tot den tijd van Karel Martel, teruggebracht en diens ingrijpen in de kerkelijke bezittingen beschouwd als een vlek op het persoonlijk karakter van een man, wien overigens de gansche Christenheid als den redder van het jonge geloof te eeren heeft²⁾. Niet alleen toch was Karel niet de vijand van de kerk, maar waar hij zulks vermocht, begunstigde hij hare belangen zoowel als die der geestelijkheid. De Paus vindt steeds in hem een machtigen steun; hij is de beschermer van den heiligen stoel, meermalen bedreigd door de woeste Longobarden. Hij verig ondersteunt hij den Angelsaksischen monnik, die zijn geboorteland verlaten had, en zich, in zijn bekeeringswerk onder de Friesen teleurgesteld, onder 's Pausen bescherming was komen stellen³⁾. 't Zelfde merkt men in hem op

1) ROTH, t. a. p. pg. 324 en vlg. geeft vele voorbeelden van geweldadigheden door partikulieren der kerk aangedaan. Zie aldaar de belangrijke noten en verwijzingen naar schrijvers.

2) „C'en était fait de la civilisation et du Christianisme, si le vaillant chef des Austrasiens n'avait été là pour les sauver,” schrijven WARNKOENIG en GÉRAUD in hunne *Histoire des Carolingiens*, I. pg. 188. (Mémoire couronnée de l'académie royale des sciences des lettres et des beaux arts de Bruxelles 1862.)

3) Toen WILLEBRORD, door den Paus tot bisschop benoemd, met een

ten aanzien van de zendelingen, die in zijn tijd hun beste krachten aan de uitbreiding van het ware geloof wijdden. Wanneer wij zijn geheele loopbaan overzien, en in hem den tweeden stichter bewonderen van dat Frankische rijk, waarin wij later zijn kleinzoon als de schoonste figuur der middel-eeuwen zullen zien optreden, wanneer wij bedenken hoe hij gedurende 27 jaren den oorlog moest voeren om Suaven en Thuringers, Beijeren en Friesen met de Franken te vereenigen, wanneer wij hem door zijne overwinning op de Saracenen de zegepraal van het Christendom op het Mahomedanisme zien bevechten, dan rijst als van zelve de vraag bij ons op, die ook Warnkocnig en Gérard zich stelden: hoe, bij zoo eindeloos oorlog voeren, hij zich de middelen verschaffen kon, om zijn strijdknechten te beloonen en hunne hebzucht te bevredigen. Uit eigen middelen was zulks onmogelijk; die waren op verre na niet voldoende tot bevrediging van de behoeften zijner dienstbaren, die, niet te vreden met een karig loon, in den oorlog een middel van verrijking zagen. Lang heeft men algemeen hierop dit antwoord gegeven dat hij de kerken van hare bezittingen beroofde, en zich daardoor de noodige middelen verschafte. Voornamelijk berustte deze meening op een onmogelijk sprookje. Zekere bisschop (Eucherius van Orleans), die nog wel drie jaar vóór Karel gestorven is, zou Karel na zijn dood in een visioen in de hel gezien hebben, ten prooi aan de vreesselijkste martelingen, als een rechtmatige vergelding voor zijne dieverijen, jegens kerken en kloosters gepleegd; een onderzoek, door hem met cenige

---

aanbevelingsbrief tot KAREL was gekomen, zond hij circulaires aan de verschillende bisschoppen, om hem bij zijn reizen door Gallië hulp en bijstand te verleenen. Bijzonderheden hieromtrent, de brief van Paus GREGORIUS II, KAREL'S circulaire enz. zijn te vinden bij WURDTWEIN, *Epistolae St. Bonifacii* ep. V. f. 21.

anderen in Karels graf gedaan, had hen geen menschelijk overblijfsel in den grond doen vinden, maar hun hart met schrik en angst vervuld, want een afschuwelijke draak kwam er uit te voorschijn ¹⁾. Ofschoon natuurlijk de onwaarheid dezer vertelling door ernstige schrijvers niet betwijfeld kan worden, is daarmede nog geenszins de vraag uitgemaakt, of werkelijk de kerken door Karel ten voordeele van zijn soldaten stelselmatig beroofd zijn geworden. Meermalen is zij in onze eeuw ex professo behandeld. Raepsaet maakte haar tot onderwerp zijner dissertatie, en bestreed de gronden waarop de gewone meening berust ²⁾. Na hem hebben verscheidene duitsche schrijvers de eer van Karel Martel trachten op te houden, en, bij verschil omtrent sommige kleine bijzonderheden, waren zij het meerendeels er over eens, dat een onderzoek in de oude dokumenten tot de conclusie brengt, dat door hem geen secularisatie ondernomen is. Daniels en Waitz ³⁾ staan het gevoelen voor dat hij wel nu en dan over de kerkelijke goederen heeft moeten beschikken, maar dat ook dan die beschikking

---

1) In ROTH's genoemd werk zijn de stukken, die voor de secularisatie van K. M. schenen te pleiten, bijeenverzameld en beoordeeld. Het is opmerkelijk, dat door geen schrijver uit de achtste eeuw van een algemeene secularisatie van de kerkelijke goederen gewaagd wordt; integendeel zijn tijdgenooten spreken met lof over KAREL, en brengen hulde aan zijn rechtvaardigheid; eerst in het midden van de negende eeuw wordt de later zoo algemeen geworden meening aangetroffen.

2) J. J. RAEPSAET, *Défense de Charles Martel contre l'imputation d'avoir usurpé les biens ecclésiastiques* etc. (Oeuvres Complètes, pg. 281.) — nog van hem: *Sur la spoliation des biens du clergé attribué à Charles Martel, dans les mémoires de l'Inst. Acad. des inscriptions et belles lettres t. XIX. Sect. 2 pg. 291.* Zie vooral ROTH, hoofdst. Secularisation on WALTER, I. 85. waar nog literatuur wordt opgegeven.

3) DANIELS, *Handbuch der Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, I. 512. WAITZ. a. w. III. 24.

meer het genot dan den eigendom betrof. Dat de kerk onder hem gevoelige slagen heeft geleden, is zeker; voornamelijk werkten daarvoor twee oorzaken mede. In de eerste plaats moeten wij niet uit het oog verliezen, dat zijne oorlogen meermalen ten doel hadden, reeds tot het rijk behorende landen, waarin de Christelijke godsdienst aangewas, tot plicht en gehoorzaamheid te brengen; en in het algemeen werd de strijd meestal op een terrein gevoerd, waarop een schat van geestelijke rijkdommen te vinden was. Dat die dan niet zelden het voorwerp van den overmoed der krijgslieden waren, was het natuurlijk gevolg van den heerschenden tijdgeest, die plundering van overwonnen landen, als een belooning der soldaten deed beschouwen. Maar bovendien werd de geestelijkheid door Karel soms gedwongen, kleine stukken land aan zijne soldaten als precarie af te staan. De schaarschheid der bescheiden, die hiervan het bewijs leveren, hebben Roth doen beweren, dat deze stelling te zwakke gronden had, om haar aan te nemen; zijn gevolgtrekking echter is minder juist, want dat die bescheiden gering zijn ligt in den aard van de contracten van precarie zelve, die hoogst eenvoudig waren, en bovendien in het wezen van de concessie, die slechts voor korten tijd of hoogstens voor het leven gegeven werd ¹⁾. Over het geheel vereenigen wij ons met Waitz; geheel in zijn geest schreven Warnkoenig en Gérard dan ook; l'église

1) De bedoelde dokumenten zijn een tweetal bescheiden in de provinciale archieven van Gend gevonden. Zij zijn opgenomen in WARNKOENIG'S *Histoire de Flandre*, I. 324, 526. Vg. PERTZ, (Leges, T. I. 18.) ut sub precario et censu aliquam partem ecclesialis pecuniae in adiutorium exercitus nostri, cum indulgentia Dei, aliquando tempore retineamus. Deze akte was door CARLOMAN geteekend, en dus blijkt ons, dat ten zijnen tijde de krijgslieden reeds goederen der kerk in precarium bezaten.

fut dépouillée d'une partie de ses biens, soit par les moyens en usage depuis l'invasion des Francs, le pillage en pays ennemi, la confiscation des biens des révoltés, enfin la conquete, soit par des actes de précarie émanés des évêques et abbés eux mêmes. On ne peut donc pas dire, que Charles fut l'auteur des premières sécularisations des biens ecclésiastiques, il n'y eut point d'innovation à cet égard sous son gouvernement.

Met kracht en onverschrokkenheid zien wij Karel daarentogen ingrijpen in de misbruiken van de geestelijkheid zelve. Niet alleen ging hij met kracht de aanmatigingen te keer van graven en hertogen, die, bij het tentoonstellen van vorstelijke praal en het uitbreiden van hun gezach, niet zelden hun ondergeschiktheid aan den vorst schenen te vergeten; maar even ernstig was zijn streven paal en perk te stellen aan de steeds klimmende macht der geestelijkheid, die al meer en meer buiten de grenzen van haar oorspronkelijke roeping getreden was. De bisschoppen, de eerste plaats in de steden innemende, met hun uitgebreid landbezit en hun stoet van onderhoorigen, die daarop woonden en op wien zij vollen macht uitoefenden, hadden een verbazenden invloed verkregen. Het ambt van bisschop bood dan ook, bij de beschikking over een ongehoord groot inkomen, een zeer geschikt middel aan, om persoonlijke gevoelens van eerezucht te bevredigen en een grooten invloed uit te oefenen op de staatsaangelegenheden. Omtrent hen nu ging Karel zeer verscheiden te werk. Waar hij van hunne zijde weerspannigheid of verzet ontmoet, ontnaemt hij hun veelal hunne betrekking, om hen in ballingschap te zenden of met andere straffen te treffen. De plaatsen, door hunne afzetting opengevallen, worden door hem opgedragen aan mannen, die hem persoonlijk genegen zijn, en op wie hij zeker

weet te kunnen rekenen. Ten opzichte van abten en hunne abdijen handelt hij evenzoo. Van daar dat men nu hooggeplaatste personen, die nooit tot den geestelijken stand opgeleid waren, in die betrekkingen ziet optreden, en Karel zich op die wijze in deze nieuwe vrienden en aanhangers een machtigen steun voor zijne heerschappij weet te verschaffen. Ook de kerkregel, dat één bisdom slechts aan één persoon gegeven zoude kunnen worden, werd niet altijd getrouw opgevolgd, en evenmin was het een geheel vreemd verschijnsel dat een bisdom of eene abdij zonder hoofd werd gelaten, om de bezittingen ten voordeele van getrouwen aan te wenden. Toch laat het zich moeielijk bewijzen, dat Karel ten voordeele van zich zelve goederen aan de kerk ontnomen zoude hebben; geene hebzucht of lust naar rijkdom was de prikkel tot zijn handelen ¹⁾; hij streefde er naar, de machtige aristokratie, die het koninklijk gezach beperkte, te breken; en in de bezitters van koninklijke goederen zocht hij steun en bijstand te vinden. Beneficiën van geestelijke goederen werden door hem als belooning of als een middel tot gunstverkrijging uitgedeeld; maar wij moeten niet meenen dat hij de eerste was die zulks deed. Vrij algemeen had de gewoonte zich reeds vóór zijn tijd in 't Frankenland gevestigd, land aan mannen over te dragen, wier genegenheid men op prijs stelde, en telkens had die zich meer en meer ontwikkeld ²⁾. Verschillende omstandigheden, waarbij het eigen-

1) Zoo leest men in de *Comment. praef. ad Vitam Eucherii* 20 Februar. 21. 213: Sed quia ex multis a Carolo cversis monasteriis hactenus ne unicum quidem nominatur, uti neque aliqua ecclesia, cujus pecunia in proprios ejus usus sit commodata.

1) Zie daarover bij WALTER, *D. Rechtsgesch.*, I. § 86 en vlg. GUÉRARD, *Polyptique de l'abbé Irminon*, I. 507—577. WAITZ, II. 196. en volgd., ROTH, pg. 258 en vlg.

belang natuurlijk de hoofdrol speelde, maakten het voor de wereldlijke grooten zoowel als voor de hoofden der geestelijkheid noodzakelijk, zoodanige schenkingen te doen. Droegen die nu in den aanvang een bijzonder karakter, ontleend aan den persoon van wien zij uitgingen, onder Karel en zijn opvolgers waren zij meer en meer gelijk geworden, en werden zij naar denzelfden grondslag behandeld. Op geestelijke goederen of precariën, waren niet meer alleen de oogen van mindere personen gericht, maar ook zij, die hoog geplaatst waren, ontvingen gaarne een beneficium.

De beschikking over de geestelijke goederen hadden de koningen zich nu eenmaal aangematigd, en zoo die nu door middel eener schonking in den vorm van precariën of beneficiën geschiedde, riep zij tusschen den vorst die gaf en hem die ontving eene naauwe persoonlijke verhouding in het leven. Bij het komen van de koninklijke goederen in vreemde of in geestelijke handen, moest zich dit natuurlijk telkens voordoen. Had vroeger het woord *beneficiarius* alleen betrekking gehad op de overdracht van land van de zijde der kerk, tijdens Karel heeft het zich ook tot die van vorsten uitgebreid. Maar niet alleen de naam breidde zich uit, ook de zaak zelve, al behield zij dan ook bij die uitbreiding haar eigenaardig karakter. Het was in het voordeel der vorsten, dat de grondregelen die de kerkelijke beneficiën beheerschten, ook in toepassing kwamen bij hunne vrijgevigheid aan particulieren, dat ook daarbij geen overdracht van eigendom, maar slechts een afstand tot genot plaats vond. Was ook vóór Karel reeds bij de schenkingen van kroongoederen deze richting in het oog gehouden, ten zijnen tijde werd zij eerst algemeen. Bepaald koninklijke beneficiën treden onder

Karel Martel eerst te voorschijn, om onder zijne zonen zich te vestigen en te ontwikkelen. Dat zij, die zoodanige beneficiën ontvingen, gehouden waren den vorst boven anderen onderdanigheid en trouw te bewijzen, spreekt van zelf. Wat de geestelijken zelven aangaat, zij droegen de wapenen, namen levendig deel aan den strijd, traden als bekwame aanvoerders op, iets wat nog gewoner werd ten gevolge van het henoemen van wereldlijke grooten tot den geestelijken stand. Die toch konden niet in eens hunne vorige levenswijze vaarwel zeggen, en lieten dus de geestelijke zorgen, aan hun ambt verbonden, voor het grootste gedeelte aan hunne minderen over. Met de kerkelijke tucht was het treurig gesteld; zelfs tijdgenooten klaagden er over, en in het groote rijk heerschte wanorde en ongeregeldeheid, meer door geweld dan door organiserende wetten in teugel gehouden. Voor eene regelmatige organisatie was de tijd nog niet aangebroken; haar langs den kalmen weg der Codificatie tot stand te brengen — daarvoor was Karel de persoon niet. Zooals de omstandigheden nu eenmaal waren, daarnaar handelde hij, maar zijne daden waren niet het uitvloeisel van een aangenomen beginsel; zij stonden elk op haar zelf, en waren alleen door de noodzakelijkheid in het leven geroepen, om het groote rijk door de medewerking van allen in stand te kunnen houden. En wanneer zijn ingrijpen in de kerkelijke en geestelijke goederen ook dikwerf van geweld vergezeld ging, zoo worde daarover niet te streng geoordeeld, maar de tijd in aanmerking genomen, waarop die feiten gepleegd werden.

De verdeeling, door zijne zonen Pepijn en Karloman tot stand gebracht, was algemeen; zelfs het klooster St. Denis, bijzonder begunstigd en ontzien, moest de gevolgen van eenen maatregel ondervinden, die zich tot het kerkelijke goed

in het algemeen uitstrekke. Het is om die algemeenheid hunner divisio dat het spraakgebruik het woord secularisatie daarvoor heeft aangenomen, ofschoon het minder juist is, aangezien de verdeeling niet naar een bepaalden grondregel geschiedde, en daarbij geen geregeld systeem gevolgd werd. Zij had op zoodanige wijze plaats, dat de koning den bij de kerkelijke goederen algemeen gebruikelijken vorm van schonking als precarie behield, tegen uitkeering van een census aan het klooster of de stichting gedurende het leven ¹⁾, terwijl na den dood het goed wederom aan de kerk terug moest vallen; wilde de koning dat goed dan op nieuw gebruiken om zijne grooten te winnen, zoo was een nieuwe brief, waarbij de precarie verleend werd, noodzakelijk. Zoo werkte dus de maatregel van Pepijn in Neustrië, even als die van Karloman in Austrasië slechts tijdelijk. Daarenboven gaf Pepijn reeds in 750 aan eenige kerken en kloosters terug wat hij hun eettelijke jaren vroeger ontnomen had. Ging ook al door den maatregel van Karels zonen menige bezitting der geestelijkheid voor altijd in de handen der leeken over, zoo was dit toch alleen het middelijk gevolg en niet het

---

1) KARLOMANNI, *cap. Lixtin.* 743. c. 2. (ed. PERTZ). Statuimus quoque cum consilio servorum Dei et populi Christiani, propter imminencia belli et persecutiones ceterarum gentium quae in circuitu nostro sunt, ut sub precario et censu partem ecclesialis pecuniae in adjutorium exercitus nostri cum indulgentia Dei aliquanto tempore retineamus, ea conditione ut annis singulis de unaquaque casata solidus ad ecclesiam vel ad monasterium reddatur, eo modo ut si moriatur ille cui pecunia commodata fuit, ecclesia cum propria pecunia reconstituta sit. Et iterum si necessitas cogat ut princeps jubeat, precarium renovetur et scribatur novum. Et omnino observetur, ut ecclesia vel monasteria penuriam et paupertatem non patiantur, quorum pecunia in precario praestita sit. Sed si paupertas cogat, ecclesiae et domini Dei reddatur integra possessio. Vg. WALTER, § 80. ROTH, pg. 358 en vlg. WAITZ, IV. 69. PHILLIPS, t. a. p.

onmiddelijk resultaat hunner verdeeling, die uit haren aard slechts voor een menschenleven bestemd was. Later heeft zich die tijdruimte ook tot het leven van den zoon uitgestrekt en eindelijk is de precarie of het beneficium erfelijk geworden ¹⁾.

Onder Karel den Groote vinden wij het beneficiaalwzen nog even krachtig bestaande; de levenslange precariën worden gewoonlijk beneficiën genoemd, en het voorwerp daarvan bestond doorgaans in een of meer hoven, met wat daartoe behoorde, als wijnbergen, weiden, bosschen, visscherijen enz. Onder Karel den Groote hadden de door hem aangeestelde koninklijke missi dominici in bijzonder last, bij hun rondreizen, er voor te waken, dat de bezitters van kerkelijke beneficiën hun genot niet in eigendom zouden veranderen, om die alzoo tot erfgoederen te maken. Niettegenstaande deze voorzorg, is menig stuk land van de kerk, of door haar in beneficium uitgegeven, nooit tot haar teruggekeerd ²⁾. Soms tijds beschikte Karel over de goederen van kerken en kloosters, alsof zij zijn eigendom waren; daarbij werd zelfs niet in aanmerking genomen, of die goederen hun oorsprong aan koninklijke schenkingen of aan die van particulieren ontleenden. Zoo komt het onder hem voor, dat een bisdom of eene abdij voor een graafschap verruild wordt, en de gift van een abdij of een klooster gelijk gesteld wordt met die van een graafschap. De bezittingen der kerk werden naast die van den fiscus en den vorst genoemd, als zich bevindende in zijne vestitura, waarmede de geëischte toestemming van den koning bij ruil of ver-

1) GUÉBARD, *Polyptique de l'abbé Irminon*. I. 307, 377. 188.

2) Vg. BOUQUET, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, Paris, 1735. VIII. 601, 566.

vreemding van kerkelijk goed zamenhangt. Het ingrijpen van den koning in de aangclegheden van de kerkelijke bezittingen, ontleende zijn bestaan waarschijnlijk aan de begrippen van beschermrecht en souvereiniteit (Oberheitsrechte) die hij zich over de kerk aanmatigde ¹⁾. In de oogen van de geestelijkheid bleef het natuurlijk steeds een daad van geweld, en zij bestreed het recht, dat de vorst zich aangematigd had, door de bewering, dat de goederen, die aan God gewijd waren, aan hem moesten blijven toebehooren, en in stede van willekeur, bescherming van den staat moesten genieten. Zoo werd in 803 aan Karel een verzoek ingediend door de bisschoppen, om niet verder de hand aan hunne bezittingen te slaan, terwijl een tweede verzoek betrekking had op het door Karel bepaalde, dat de geestelijken hun geestelijken arbeid niet zouden afbreken door zich aan de krijgsdienst te wijden; zij wenschten namelijk van de dienst vrij te mogen blijven, maar zij voegden er bij: liever ten strijde te willen trekken, zoo het noodig ware, dan zich op allerhande wijze van hun goed beroofd te zien worden. Karel verzekerde hen hierop, geen andere diensten in den oorlog van hen te verlangen, dan de vervulling der zielenzorg in het leger, terwijl hij het verzoek omtrent de goederen in dezen zin beantwoordde: daar wij

---

1) Cf. WAITZ, IV. 69. ROTH, pg. 314—325. 359—361. Charlemagne croyait pouvoir disposer à son gré des biens ecclésiastiques. C'est pourquoi dans les partages de l'empire on voit si souvent figurer les évêchés et les monastères dans les lots attribués aux copartageants. WARNKOENIG et GÉRAUD, I. 348. Vg. ALBERDINGK THIJM, KAREL DE GROOTE en zijne eeuw, pg. 330, die even als CAPETIQUE (CHARLEMAGNE, II. p. 202 et suiv.) zijne schenkingen en verpachtingen van geestelijke goederen in verband brengt met zijn voornemen, om, onder begunstiging van zijne grooten, vrede en een huwelijk met IRENE, Keizerin van het Byzantijnsche rijk, te sluiten.

vernomen hebben, dat sommige menschen, door den duivel aangespoord, de verdenking tegen ons voeden, alsof wij, ter vergoeding daarvoor, dat wij de geestelijkheid van alle krijgsdienst vrij laten, de goederen der kerk aantasten, zoo beweren wij eens en altijd dat, niemand landerijen, die aan de kerk toebehooren, zal mogen bezitten dan alleen precario, en dat, na den afloop van het kontrakt, de hoofden van den clerus, naar hunne keuze, of wel die goederen weder aan zich trekken, of eene nieuwe overeenkomst daaromtrent met de erven der leenmannen sluiten mogen ¹⁾. Wij zien dus daarin nagenoeg hetzelfde gezegd als in het capitulare van Karloman (p. 92, noot 1), en kunnen veilig aannemen, dat de geestelijkheid er weinig door gebaat werd, en er niet sterk mede ingenomen zal zijn geweest. In verschillende capitularia beval hij, dat de xenodochia en hospitalia, die reeds bestonden, in behoorlijken staat gehouden zouden worden, terwijl hij ze tot koninklijke instellingen verklaarde ²⁾. Reeds had Karel in 769 en 779, in een tweetal capitulariën, de verplichtingen en rechten der geestelijken zelve omschreven; in den hoogst eenvoudigen vorm daarvan lag een zeer zedelijke strekking. Hij verlangde toch in de kerk zich een hoogst ernstig karakter te zien openbaren. Begaafd, als hij was, met een voor zijn tijd bij uitstek verheven zin wilde hij door de godsdienst voor de woeste volken, die zijn gebied uitmaakten, de weg gebaad zien, dien hij met hen betreden wilde. Van daar dat door sommigen hem te laste gelegd is een te groot overwicht aan de geestelijken gegeven te hebben. Misschien is deze bewering waar, wij

---

1) WARNKOENIG en GERRARD, I. 351.

2) Cap. V. 789. 793. 800. 806 en 814. Zie DR WATTEVILLE, *Législation charitable*, p. VII.

verdedigen noch bestrijden haar, maar zeer is het in allen gevallen in hem te waardeeren, dat hij zich zoo in afkeurenden zin uitliet en krachtig verzette tegen de pogingen der geestelijkheid om zich, door haar moreel overwicht op minder beschaafden, voordeelen te verschaffen. 1). De geestelijkheid, binnen de grenzen van haar geestelijke roeping blijvende, was voor hem het meest geschikte werktuig tot het verspreiden der beschaving die hij beoogde, en waarvoor hij door zijn ijver in het oprichten van scholen en zijn smaak voor wetenschap veel toonde over te hebben. Zijn uiterste wil beschikte uit zijne roerende goederen voor elken metropolitaan bisschop een door het lot aan te wijzen geschenk; zoo was ook zijn laatste werk een bewijs van liefde en vriendschap voor de kerk en hare dienaren 2).

---

1) De vertaalde Cap. is opgenomen o. a. in 't werk van JUSTE, CHARLEMAGNE. I. 91. De misdaad van simonie, waartegen door KAREL sterk geijverd werd, bestond in het geven en verkrijgen van eenig geestelijk goed, om voordeel daarmede te doen, meerendeels kwam zij voor bij 't verkrijgen van kerkelijke betrekkingen, terwijl zij ook begaan kon worden bij de toedeling der sacramenten, het geven van absolutie, dispensatie, en in het algemeen bij priesterlijke en geestelijke verrichtingen; (Stolgebühren). Was zij reeds tijdens KAREL ingeslopen als een verderevelijk misbruik, vooral in de 11e eeuw kwam zij algemeen voor.... Over de straffen enz. vg. RICHTER, a. w. § 220, noot 1: Ihren Nahmen hat die Simonie von dem magier Simon. Ad. VIII. 14 sq. (pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.) Vg. HELPERT, I. 91. 116. 118. 120.

2) Zie zijn testament in RINHARDI Vita Caroli Magni.

HOOFDSTUK III.

Geschiedkundige schets van het bezit in de doode hand in ons vaderland, tot 1795.

Wanneer men de kerkelijke geschiedenis van ons eigen vaderland beschouwt, dan wordt het oog van zelf gericht op het bisdom van Utrecht. Door de lotgevallen daarvan worden meerendeels de kerkelijke gebeurtenissen in ons vaderland bepaald. Zooals Utrecht eenmaal het middelpunt zou wezen van onze gewesten, zoo was het reeds eerst het middelpunt van de uitbreiding van het Christendom en daarna van de geestelijke hierarchie. De stad Utrecht was dan ook als aangewezen om de bakermat van het Christendom in de landen der Friezen te zijn, zoowel hare ligging als de vruchtbaarheid van haren bodem, maakten dat zij al vroegtijdig een stad van eenigen omvang was ¹⁾.

Meer dan twee eeuwen voordat de eigenlijke geschie-

1) Vg. VAN ASCH VAN WIJCK, *Geschiedenis van het handelsverkeer van Utrecht*, I. pg. 137. AREND, *Vaderlandsche Geschiedenis*, I. 334. Een platte grond van Utrecht van 690 komt voor bij H(EUSSEN) en VAN R(IJN), *Kerkelijke Oudheden*, 2e Dl.

denis van ons vaderland, in de verschillende gewesten een aanvang neemt, is de Engelsche zendeling Willebrord bisschop der Friezen, en heeft hij als zoodanig zijn zetel in Utrecht gevestigd. Zijn werkring bestaat in de verspreiding van de ware godsdienst te midden van de nog heidensche bewoners, die van de Eems tot aan het Zwin in Vlaanderen, de kustlanden van den Atlantischen Oceaan in bezit hadden, en als vrije Friezen leefden. Dat Friesland zou gedurende de middeleeuwen binnen steeds engere grenzen beperkt worden. Reeds onder Karel den Groote wordt zijn zelfstandigheid vernietigd, en het behoort na hem, even als de overige landen over den Rijn, aan de Frankische monarchie. Het verliest in den loop der tijden die landstreken, welke wij thans als Zeeland, Holland, Gelderland en Oost-Friesland kennen; die vormen zich tot zelfstandige graafschappen, en binnen kort is Holland het machtigst onder hen. Tusschen Holland en Gelre ligt dan het Stift van Utrecht, of het wereldlijke gebied van den bisschop, dat zich oorspronkelijk tot eenige landstreken rondom Utrecht beperkt had¹⁾. Door Karel den Groote vooral breidde het zich zeer uit, maar het had reeds onder Theodebert II en Chlotarius menige landstreek gewonnen, en onder Pepijn was het gaan deelen in het voorrecht van immuniteit, dat reeds enkele frankische bisdommen genoten. Van de bezittingen en inkomsten van de kerk van St. Maarten, *de Utrechtsche kerk*, waren door Pepijn van Herstal en Karel Martel de eerste grondslagen gelegd door hunne

1) Vg. ROYAARDS, *Geschiedenis van het Christendom en van de Christelijke kerk gedurende de middeleeuwen*, I. pg. 43 en vlg. Een juiste omschrijving van het bisdom is gegeven door BUCHERIUS, *Belgium Romanum ecclesiasticum et civile*, Leod. 1656. fol. 1. 20. c. 12. 2 en 3. pg. 606. Voor het bisdom na 1559, zie MIRAEUS, *de Canonicis Collegiis*, p. 57.

giften van tienden, onderhoorigheden en tollën, uitdrukkelijk bestemd tot de eeredienst, het onderhoud van geestelijken en de verkondiging van Gods woord onder de heidenen 1). Wat de uitbreiding van het Stift door Karel den Groote aangaat, door hem verkreeg het de uitgestrektheid gronds gelegen tusschen Amersfoort en Leusden tot aan Wijk bij Duurstede; de landen bij Elst, Wageningen, Amerongen, Ede, Doorn en Kothën, toen alle nog wildernissen en veenen, terwijl hij later aan den bisschop al de tienden van zijn bisdom en Duurstede tot een duurzaam bezit afstond. Hoe het Stift zich bleef uitbreiden door belangrijke schonkingen èn van Duitsche keizers èn van privaatspersonen behoort niet te dezer plaatse; alleen herinneren wij dat het met zijn Nedorsticht, dat Utrecht bevatte, en zijn Oversticht, waartoe Overijssel, Drenthe en de stad Groningen met het Goorecht behoorden, een zeer belangrijk gebied uitmaakte, waarover de bisschop onder kerkelijken titel gravelijk gezach uitoefende 2). Ofschoon dan ook met een beperkter gebied, bleef hij zulks doen tot in de jaren die onzen vrijheidsoorlog tegen Spanje voorafgingen 3).

1) Over de rijkdommen van den bisschop van Utrecht vg. BOXHORN, *Toneel ofte Beschrijvinge des landts ende steden van Holland en West-Friesland*, pg. 23. Zie bij HEDA, pg. 28 en vlg. giftbrieven; o. a. eene waarbij „Pippijns zoon, het geval der menschelijke boosheyt overwegende, tot afwassing zijner zonden, aan het klooster dat onder de muren van Utrecht opgebouwd is, vereert en schenkt, al hetgene in het kasteel tot de vorstelijke schatkist behoorde.” Vg. AREND, *Vaderlandsche Geschiedenis*, p. 84 en vlg. VAN MIERIS, *Groot Charterboek van Holland*, I. 1—4. Zie ook WAGENAAR, *Vad. Historie*, I. 378. Aldaar het testament van Willebrordus.

2) Vg. VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. I. 271. *Kerkelijke Oudheden*, II. 220. ROYAARDS, t. a. p. I. 162.

3) Het verdrag tusschen HENDRIK VAN BEIJEREN en KAREL V, den afstand regelende, is met daarbij behoorende stukken te vinden in DODT'S *Archief van de geschiedenis van Utrecht*, I. 17—20.

Was het wereldlijke gezach van den bisschop uitgestrekt, het geestelijke reikte nog veel verder; dat toch deed zich in het grootste gedeelte van ons tegenwoordig Nederland gelden. Utrecht, Holland en Zeeland geheel, Gelderland, Groningen, Drenthe en Friesland gedeeltelijk, vielen daaronder. Voor het overige behoorden die laatste tot het ressort van Luik, Keulen, Munster en Osnabrück. Zoodanig was de uitwendige toestand van het Utrechtsche bisdom, dat als een dioccese onder het aartsbisdom van Keulen beschouwd moet worden. Van daar dat de bisschoppen van Utrecht door den Keulschen metropolitaan geordend werden, dat zij aan zijne verordeningen onderworpen waren, op zijne conciliën moesten verschijnen en hunne benoeming zoo dikwerf van hem afhing. Slechts als hoofd van de Roomsche kerk in onze provinciën vermelden wij hier met een woord den Utrechtschen bisschop, zijne bezittingen toch, of liever de gronden die zijn wereldlijk gebied uitmaakten, als bezit in de doode hand te beschouwen, zoude eene ongerijmdheid wezen; zij vormden eenvoudig een territoir waarin het wereldlijk gezach door een geestelijk persoon uitgeoefend werd.

Als wij het bezit in de doode hand in zijn hoofdbestanddeel willen leeren kennen, dan moeten wij wederom ons oog richten op de kloosters, die hier te lande gevestigd geweest zijn.

In het algemeen verhief zich bij ons het kloosterwezen in de twaalfde eeuw; toen bevorderde een zwerm van monniken en nonnen de belangen van kerk en godsdienst. Vóór dien tijd waren er bij ons nog slechts weinige abdijen of kloosters gesticht; als de voornaamste moeten de abdijen van Egmond ¹⁾ en Heiligenberg genoemd worden. In de

1) De rijke litteratuur over dit klooster zie men bij RÖMER: *Geschied-*

volgende eeuw verrijzen Rijnsburg, Oudwijk, Oostbroek en zooveel andere aanzienlijke stichtingen, terwijl in alle naar den regel van den heiligen Benediktus geleefd wordt. De Benediktijnermonniken hebben zich bij ons door hunne rijkdommen bijzonder onderscheiden, welke zij voor een gedeelte daaraan te danken hadden, dat zij als de oudsten van allen, langen tijd alleen de vrijgevigheid der geloovigen genoten, maar zeker niet minder ook aan hun uitgestrekt grondbezit. Reeds vroegtijdig toch waren zij, of door toe-eigening, of door koop en schenking in het bezit geraakt van vele woeste, onbebouwde en afgelegen landen; daarop plaatsten zij eenige monniken onder een prior en een goed getal leekenbroeders, die door hun arbeid wildernis en heide in bloeiende en rijken oogst opbrengende landerijen veranderden ¹).

Dat de abdijen en kloosters, die van de twaalfde en dertiende eeuwen dagteekenen, bij ons over het algemeen zoo rijk waren, verklaart zich voornamelijk daardoor dat de stichters, graven en hertogen, gaarne hun vermogen aan een zoo heilaanbrengend en zielreddend doel besteedden als de oprichting van zoodanige stichtingen ²). Zien wij de gedenk-

---

kundig overzicht van de Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland, I. 28. Over de rijkdommen vindt men bijzonderheden bij A. LEYDIS, *Chron. v. Egmond*, pg. 28. Misschien was in deze abdij de charterkamer van de hollandsche graven, in allen geval was er een, voor dien tijd, uitstekende bibliotheek. Over de verdiensten der abdij voor de wetenschap handelen vooral VAN WIJN in zijn *Begin en Voortgang der Letterk. in Nederland*, pg. 71 en vg. en SWALUË: in *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, I. 365. „De abdijen van Egmond en Rijnsburg.”

1) *Kerkelijke Oudheden*, II. 156. Zie daar hoe op deze wijze ook bij ons vele gemcenten ontstaan zijn. „Dit is niet eens, of tien of honderdmaal gebeurt, men vindt er ontelbare voorbeelden van in de historiën.”

2) Over de heerschende overtuiging „dat de weg der Christelijke volko-

schriften van die oude stichtingen in, dan ontmoeten wij daarin namen als van Nyevelt, van Poelgeest, van der Binkhorst, van Alkemade, van Zuylen, van Borsselen, Tuyl en nog van zooveel adellijke geslachten, die ons bewijzen hoe door den adel het kloosterleven gezocht was. Naast de neiging om in vrome afzondering in gemeenschap God te kunnen dienen, werkte daartoe vooral nog een andere oorzaak mede. Het majoraatwezen, ofschoon dan ook bij ons nooit zoo ontwikkeld als in andere landen, maakte dat menig zoon van goeden geslachte die te weinig bezat om zijn stand met eere op te houden, zich binnen de kloostermuren terugtrok; en evenzeer boden die aan vele adellijke jonkvrouwen, die geen zoo groot huwelijksgoed bezaten, dat ze op een echtvereeniging konden hopen, een gewenscht toevluchtsoord aan ¹⁾.

De bronnen, waaruit de kloosters hunne rijke inkomsten genoten waren hier evoneens als elders, en bepaalden zich vooral tot de opbrengsten van de meerendeels door schenking verkregen landerijen, terwijl ook die der tienden een belangrijk contingent leverden. Het is overbekend hoe voor-

menheid door het klooster leidt, want het kloosterleven is het naaste en veiligste pad naar den hemel enz." vg. MOLL, t. a. p. II. 2. 3.

1) Vg. *Batavia Illustrata*, 2. pg. 1307, "over de Adellijke abdijen en andere cloosteren welke van ouds in Holland geweest zijn," onder de voornaamsten behooren: de Abdij van Bern, 1160; van Coninxvelt, 1255; (van Egmond, 870?) van Leeuwenhorst, 1262; van Remsdonk, 1443, Sion, 1424, v. Hemelspoort, zeer rijk, 1458, te Wateringen, 1470, te Leyerdorp, 1400, enz. enz. Omtrent de stichteresse van de abdij van Loosduinen, MARGARETHA, gravin van Henneberg, vertelt BEKA de volgende legende: MACHELTE baarde 365 kinders op één dag, eensdeels kueghkens, eensdeels meyskens, dewelke alle, OTTO B. V. U. heeft gedoopt, gevende aan de mannekens den naam JAN en de wijfjens ELISABETH. Ze stiorven ook allemaal op één dag!

namelijk de abdijen van Egmond en van Rijsburg ¹⁾), door de Hollandsche graven rijkelijk bedeeld werden.

Wat de tienden betreft, herinneren wij, hoe menigvuldig die door onze graven, en onder hen in het bijzonder door graaf Willem II, gegeven zijn ²⁾). Bij zijn rondreizen door de gewesten, aan zijn bestuur toevertrouwd, zien wij hem in Holland en Zeeland kerken en kloosters daarmede rijkelijk begiften; wanneer wij alle zijne giften wilden beschrijven, we zouden met Meerman ³⁾ voor ons, eene lange lijst kunnen leveren. Vooral zouden die menige bladzijde innemen, wanneer wij daaraan toevoegden de door hem aan kerken en stichtingen gedane schenkingen van allerlei aard en de vrijdommen van belastingen en tolrechten, die deze van hem genoten. De laatste waren wel alleen gegeven voor hetgeen tot eigen gebruik moest dienen, maar het misbruik, dat daarvan gemaakt werd, is bekend, en wij zien hem dan ook reeds zelf de vergunning van dien vrijdom nu en dan tot „koorn voor gebruik der kloosterlingen, hout tot onderhoud van de gebouwen” enz. beperken. Wanneer de graaf zijn hooge gunstbrieven aan enkele door hem in het bijzonder bevoorrechte stichtingen verleent, dan is de vrijdom van belastingen daarin van zelf opgenomen. Met zoodanig bewijs van ingenomenheid van 's graven zijde waren die kloosters zeer gediend; niet alleen om de onmiddelijke voordelen die het afwierp, maar vooral om de krachtige bevestiging in hunne bezittingen die er het gevolg van was. Wie die durfde aanranden, beleedigde tevens den persoon van den graaf, en zoo hij zijn vergrijp

1) Zie over die abdijs Dr. SCHOTEL, *de Abdijs van Rijsburg*.

2) Vg. v. D. SCHELLING, *Holland's Tiendrecht*, I. p. 16 en vlgd.

3) MEERMAN, *Geschiedenis van Willem den II., Roomsche Koning*, II.

al niet met den rijksban moest boeten, stellig wachtte hem toch de straf van 200 ~~fl~~ gouds te moeten betalen, die tusschen de schatkist en de gelaedeerde stichting verdeeld zouden worden ¹⁾.

Wat de kloosters van Egmond en Rijnsburg, met hunne prachtige gebouwen, uitgestrekte landerijen, rijke kapellen en sierlijke wandelplaatsen voor de Hollandsche graven en den Hollandschen adel waren, was het klooster van Premonstreit te Middelburg, voor dien van Zeeland, waarvan het gebouw zoo prachtig was, dat het eene algemeen vermaardheid genoot, en door geen ander heette overtroffen te worden. De steeds terugkeerende giften en vermaken van heerlijkheden, ambachten en landerijen, maakten den abt van dat klooster tot den rijksten bezitter van Walcheren, en den eersten stemgeregtigde in de Staten van Zeeland. Omtrent den rijkdom van dat klooster in gouden en zilveren voorwerpen levert een regu, door Willem Hertog van Beijeren in 1351 geteekend, bij gelegenheid dat hij, om koning Eduard III van Engeland te kunnen ontvangen, eenig zilver van den abt geleend had, een niet onaardig bewijs: „Willem „hertoghe van Beijeren grave van Holland enz. maken cont „allen luden dat ons 't covent van onser vrouwen-cloester „in Middelburgh gheleent heeft aldus eenighe juweelen als „hierna ghescreuen staen, wilke voerseijde juweele wi ghe- „louen den couente voernoemt in goeder trouwen weder te „berechten tote heuren vermanen onverminderd. Inden „eersten zoe hebben wi ontfangen van den couente voorseyt, „drie paer ziluen bekenen, eene ziluen stoepcanne, een drie „pinte ziluen canne, twee ziluen vierendeel canne, eenen „ziluen dardendeel canne, eenen vergulden waterpot, drie

1) Vg. MIRABEI, *Opera diplomatica*, I. 583.

„van ziluen, vive ende twintigh scalen ende vufftien ziluen „scotenen.....”¹⁾).

De graven uit ons eerste stamhuis vooral hebben veel bijgedragen om aan de reeds bestaande kloosters de basis van hunne rijkdommen te verschaffen. In de 14^e en 15^e eeuw, toen in het algemeen het kloosterwezen zich zoo ontwikkelde, en er zooveel nieuwe orden opkwamen, dat zelfs op een concilie daartegen gewaakt moest worden²⁾, bereikte het getal conventen en abdijen in ons land eene hoogte, waarover de tijdgenooten hunne verbazing te kennen geven³⁾. In de laatste honderd jaren, die de groote kerk-revolutie voorafgingen, zoude ons vaderland, bij eene op twee millioen zielen stellig niet te gering geschatte bevolking, volgens den hoogleeraar Moll, 500 kloosters bevat hebben, waarvan de kleinere 40 à 50, de grootste tot 400 bewoners bevatten. Over het aantal personen, die zich alzoo aan een godsdienstig leven wijdden, zullen wij niet spreken, maar het genoemde aantal kloosters is zeker niet te hoog gerekend, wanneer wij in aanmerking nemen, dat er in het bisdom van Utrecht alléén meer dan 250 bestonden⁴⁾. Wanneer wij dan ook boeken, als *De kerkelijke oudheden*, van Leeuwen's *Batavia illustrata*, Boxhorn's *Tonel*

1) Naar een manuscript van de Abdij te Middelburg, opgenomen in eene verhandeling over de hervorming op Walcheren, voorkomende in: *De Katholijk*, Dl. 51. (1867) pg. 688.

2) Conc. Lateran, IV. c. 13. Ne nimia religiosorum diversitas gravem in ecclesia Dei confusionem inducat, firmiter prohibemus, ne quis de caetero novam religionem inveniat, sed quicumque voluerit ad religionem converti, unam de approbatis assumat. Similiter qui voluerit religiosam domum fundare de novo, regulam ac institutionem accipiat de religionibus approbatis.

3) Vg. MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, II. 2. 3.

4) Eene opgave van het meerendceel der kloosters in het bisdom van Utrecht vindt men bij ROYAARDS, a. w. Bijlage 2e Dl.

ofte beschrijvinge des landts ende steden van Holland ende West-Vrieslandt, ter hand nemen, die ons, vooral het eerst genoemde, de oude toestanden in onze gewesten zoo naauwkeurig afteekenen, dan vinden wij daar bijna zonder uitzondering, bij elke gemeente van eenige beteekenis die er in beschreven wordt, van een of meer abdijen sprake.

Evenmin als wij het noodig vonden een juiste opgave te doen van het aantal conventen, zullen wij een catalogus geven van de giften die door de graven en door anderen aan deze gemaakt zijn.

In hoeverre de machtiging van den graaf noodig was om kloosters en stichtingen op te richten, is niet volkomen duidelijk ¹⁾. Stellig was zoodanige machtiging van de regeering niet noodig, indien zij zich niet uitdrakkelijk voorbehouden had, dat zonder hare toestemming geen nieuwe conventen zouden mogen ontstaan. Dit komt echter eerst een tweetal eeuwen later voor, nadat het kloosterwezen aangevangen had zich in ons land te vestigen en met reuzenschreden te ontwikkelen. Er kon van machtiging nog geen sprake zijn, toen de graaf zelf voorging met stichtingen en kloosters in het leven te roepen; waar de grooten en edelen op eigen grond zijn voorbeeld volgden, daar had hij geen bevoegdheid om het werk hunner vroomheid van zijn wil afhankelijk te maken. Maar daarenboven waren de grenzen van wereldlijk en kerkelijk gezach ook nog maar slecht afgebakend; ofschoon de graaf zich boven de geestelijkheid stelde, en de staat zich in de kerkelijke zaken mengde, bemoeide toch de geestelijkheid zich evenzeer met de staatsaangelegenheden. Al kunnen wij dus

---

1) Vg. Mr. F. A. J. VAN LANSCHOT, *Stichtingen als rechtspersonen beschouwd*, pg. 79 vlg., noot 1—8.

niet aannemen, dat er in het algemeen vergunning *noodig was*, om een klooster of stichting te doen verrijzen, zoo vinden wij haar toch somwijlen gegeven. Zien wij de stukken hierop betrekkelijk in, dan bevinden wij dat zij in den regel reeds bestaande inrichtingen bevestigen. Nog leeren zij ons hoe verschillende machten zich het recht van erkenning of vestiging van rechtspersoonlijkheid aangematigd hebben. Zoo vinden wij dat Reinout I, graaf van Gelder, de stichting van een collegie van kanunniken te Bommel goedkeurt ¹⁾; dat de stichting van een gasthuis, op de grenzen van Vlaanderen en Henegouwen door Lodewijk IX, koning van Frankrijk, bevestigd wordt ²⁾; zoo neemt Jan I, hertog van Brabant, het leprozenhuis in bescherming, terwijl de stichting door den Paus bevestigd wordt ³⁾. Te Brugge verrijst eene stichting in den vorm van een gasthuis na bevestiging door Paus Eugenius IV ⁴⁾. Op dezelfde plaats bevestigt het bestaand kapittel een gasthuis ⁵⁾. Graaf Albrecht van Beijeren verleent machtiging tot oprichting van een Begijnhof te Rotterdam ⁶⁾. In Utrecht gaat van de hooge geestelijkheid, van den bisschop, de toestemming uit tot de oprichting van godshuizen, kapittels enz., terwijl daar ook bevestigingen van burgemeester en schepenen aangetroffen worden ⁷⁾. De oprichting van een Begijnhof te 's Bosch wordt door den prior van de Predikheeren bevestigd. Johan, graaf van Holland, geeft, in een merkwaardig handvest, aan eenige jonkvrouwen machtiging om een klooster binnen Dordrecht en een in Holland, waar zij willen, te

1) *Oudheden van 's Bosch*, pg. 339.   2) MIRAEI, *Op. dipt.* III. 598.

3) *Ibid.* III. 601.   4) *Ibid.* III. 449.   5) *Ibid.* III. 137.

6) *Oudheden van Zuid-Holland*, p. 466.

7) *Historie van het Utrechtsche bisdom*, in: *Kerkelijke Oudheden*, I. 458.

bouwen ¹⁾. Het schijnt ons niet ongepast zijn consentbrief over te nemen, die wegens inhoud en wegens vorm merkwaardig is.

Hij werd den 8 Juni 1313 gegeven, zooals wij zien aan het klooster te Dordrecht.

„Wij Willem graaf van Henegouwen enz. doen cond aan „allen Luyden, dat wij om Goeds wille aengesien salicheyt „onser ende onser vaderen zielen en om den Dienst Goids „allen wegen te meeren, georloft ende geconsenteert hebben, „oirloven ende consenteren mits dezen brieve dat die vrou- „wen Persoenen beyde maechden en de weduen . . . een „besloeten cloester en convent moegen Funderen, Tymmeren „ende volbrengen, in den woeninge daer sij nu ter tijt in „woenen of een ander Hofstede binnen onser stede van „Dordrecht voorsz. ende hen daer inne laeten besluyten in „der manieren ende ordonnantiën als daertoe behoert. Ende „nemen dat voorsz. cloester ende convent mit hacren goeden „ende Persoenen daertoe behoerende in onse Hoede ende „Bescermenisse, gelickerwijs ende in alrehande manieren „als wij andere cloesteren ende conventen ende Goedshuysen „in onsen hoede leggende genoemen hebben. enz.”

Zooals deze, luiden ongeveer alle zoodanige stukken. De brieven, waarin schenkingen gedaan worden, bevatten gelijke considerantia als wij in bovenstaande regelen lezen, en voegen er nog allerlei verwachtingen van rust voor de zielen, kort verblijf in het vagevuur, enz. enz. bij ²⁾.

Zien wij nu, hoe ook bij ons, vroegtijdig gewaakt is te-

1) Vg. MATTHIJS BALEN, *Beschrijvinge van Dordrecht*. Dordrecht, 1677. p. 152.

2) Men vindt den schoonsten voorraad variatiën op hetzelfde thema in MIRAEI, *Codex Donationum piarum*.

gen de uitbreiding van het bezit in de doode hand, dat ten laatste, bij het dagelijks toenemen in uitgebreidheid, voor de politiek der graven gevaarlijk, en voor de ingezetenen drukkend was geworden. Vóór dat Filips van Bourgondië zijn algemeen bekende plakaten tegen het komen van onroerende goederen in geestelijke handen gaf, had reeds Guido van Vlaanderen, in 1294, er een in de stad Kortrijk uitgevaardigd, waarbij aan de religieusen en klerken verboden werd, eenige leenen, renten, erflanderijen te verkrijgen in de landen van Vlaanderen; hij gelastte tevens daarin, dat er onderzoek naar gedaan en toezicht op gehouden zoude worden, dat zijn bevel gehoorzaamd werd, terwijl, bij niet voldoening, straf beloopen zoude worden ¹⁾. Zoo werd ook in de landcharte van Joan, graaf van Brabant, reeds in 1312, streng verboden, dat de geestelijke personen onder eenige voorwaarden onroerende goederen bezitten zouden ²⁾.

Ik geloof niet dat er door eenen Hollandschen graaf eenig plakaat tegen het komen van goederen in de doode hand gegeven was, voordat Willem III, bijgenaamd de Goede, in 1328, het zijne afvaardigde, dat aldus luidde:

„Wij Willem grave maken kont dat groote kroene voor
 „ons komet alsoo dat die klooster en geestelijke luyden
 „binnen onsen lande en der somme van bûten onsen lande,
 „ambachten, tienden en land kopen binnen onsen lande,
 „ende also zij het gekoeft hebben soo willen zij trekken
 „ter geestelic hand ende en ware onse luden ghien lande
 „recht of doen, daer si onse heerlicheden ende onse recht
 „mede verminderen willen, dat ons niet en staet te gedoo-

1) BRAND, *Historie der Reformatie*, I. 25. *Placcaatboek van Vlaanderen*, I. 47.

2) SCHOOCK, *de Bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, pg. 41 et seq.

„ghen. Waeromme wi onbieten allen onsen goeden luden
 „van onsen Graefscapt van Hollandt van Zeelandt en van
 „Vrieslant welgeboren poorteren en gemeente, dat hem nie-
 „mant niemer geen goet alse voorsz. es en verkope in
 „onsen lande, op eene boete van tien pond ende op dat
 „goet, dat si hem verkopen, tieghen ons verboeren. Voort
 „gebieden wi allen rechteren, schepenen ende geburen van
 „onsen lande, elke hij eene boete van tien ponden, dat
 „daer niemand over en stae, daer men hem eenige ghifte
 „gevet, of daer si eenigen eigendom ontfaen van eenige
 „erve. Ende omme dat wi willen dat dit vaste en gestade
 „werde gehouden so enz.

Uit deze wet, waarvan men met straffen de naleving had
 getracht te waarborgen, blijkt duidelijk, dat het aan den
 graaf voor zijn macht en invloed gevaarlijk toe scheen, dat
 de geestelijkheid zoo bovenmatig veel bezittingen begon te
 verkrijgen. Meer dan gewoonlijk in zoodanige verordeningen
 vinden wij dat hier sterk op den voorgrond geplaatst.

Het is opmerkelijk, dat juist in Utrecht, waar de geeste-
 lijkheid haar hoofdzetel had, en de invloed van den bis-
 schop de geestelijke hiërarchie krachtig ontwikkelde, zoo
 vroegtijdig verzet ontmoet wordt tegen de opstapeling van
 onroerend goed in de handen der geestelijkheid. In het zoo-
 genaamde Liber Albus komt daartegen reeds een maatregel
 voor, van 1342, die later in de „costuymen en rechten van
 Utrecht” overgenomen is, en kort en bondig inhield dat:
 „De ziju erve vercoept of in aallossen geeft geesteliken
 „luden die verboerd 20 pond ende de scepene die over de
 „gifte zijn, die verboren elc twintigh pont”¹⁾. Zooals wij
 zien zullen, zijn van den raad van Utrecht meerdere zoo-

1) Mr. J. VAN DE WATER, *Utrechtsch Plakaatboek*, III. 278.

danige bepalingen uitgegaan. Om ons eenigzins aan den tijd te houden, waarin vooral belangrijke maatregelen tot beteugeling van het bezit in de doode hand genomen werden, moeten wij nu de verschillende pogingen van Graaf Willem VI noemen, om zooals onze oude schrijvers zich uitdrukten „de gierigheyt der geestelicken” aan banden te leggen. Daaronder zijn voornamelijk van belang de door hem aan de stad Delft verleende brieven. In een daarvan bepaalde hij, dat zij die zich aan het kloosterleven wijdden, slechts gedurende hun leven het vruchtgebruik van hunne goederen zouden hebben; bij den dood van hunne verwanten zouden zij geen aanspraak op de nalatenschap mogen maken, en zoo zij zelve kwamen te overlijden zoude het klooster nooit meer dan een derde in hunne nalatenschap mogen erven ¹⁾. Ook vinden wij van hem eene verbodsbepaling aangaande de verkrijging van onroerende goederen door de geestelijkheid. Met name ontzegde hij aan die van Amsterdam de bevoegdheid, om binnen de ban der stad erven te koopen, terwijl van zijn verbod alleen de parochiale kerken en gasthuizen of bayarden binnen de stadsvesten, uitdrukkelijk uitgezonderd werden ²⁾. Voor Hoorn betrof zijn beschikking minder de eigendomsverkrijging van de stichtingen dan wel een vermaning aan den Deken van Friesland om op te houden de inwoners dier stad te kwellen, zooals hij zulks op allerhande manieren deed ³⁾. Deze maatregelen, voor enkele plaatsen genomen, konden natuurlijk slechts eene locale uitwerking hebben; niettegenstaande de zucht der regeeringen,

1) BOXHOEN, *Nederl. Historie*, pg. 143.

2) PONTANUS, *Hist. Amstelod.* Lib. I. Cap. VII. § 5. pg. 19. *Handvesten van Amsterdam*, pg. 19. v. ZURCK, *Cod. Bat.*, i. v. geestelijke goederen, § 1.

3) VELLIUS, *Chron. van Hoorn*, pag. 17 en 31.

hetzij dan van gewesten of steden, om den omvang van de doode hand te beperken, ontstonden er dagelijks nieuwe kloosters, conventen, abdijen, of hoe men ze noemen wil.

Wanneer wij nu nogmaals tot Utrecht terugkeeren, dan vinden wij daar in 1446 eene resolutie genomen, die wel verdient vermeld te worden: „Bi den Rhade oldt ende nye „overdraghen. Also voer nutscap en gemene orbaer onser „stat, ende opdat diegene also weerlicke luden die onse „stat tot nutscap der kercke, en des lands van Utrecht mit „horen liven goede en bloede bescermen moeten, te gade- „licker meer goedes hebben mochten dan hem van node „is bi den Rade oldt ende nye mit gemeene morgensprake „van allen Gilden *over lange jaren* seer ripelic overdragen „heeft geweest, dat nyemant sine weerlicke onroerende goede „brengen en zal in Geestelicker hant; en tegen desen na „derselven tijt der voersz. overdrachten vuel goede in Gees- „telicke Handen, also nyen cloesteren, zusterhuisen ende „anderen in onser stat ende stadt vriheyt liggende gecomen „sijn, in grote ongenoegen der Weerlicker lude voergen:”¹⁾ De bepaling, die in deze resolutie wordt aangehaald en bevestigd, is waarschijnlijk die van 1342, waarover wij hiervoren reeds met een woord spraken; dat er na deze tot op den tijd, waarin de laatstgenoemde resolutie gegeven werd, nog meerdere maatregelen tegen de ontwikkeling van het bezit in de doode hand door den raad van Utrecht genomen zouden zijn, is mij niet gebleken. Wat na 1342, tegen het verbod en de strafbepaling in, in geestelijke handen gekomen mocht zijn, zal, naar deze bevestiging, weder in „weerlicker hant ende tot weerlicker nutscap” gebracht worden en wel tusschen dit en

1) VAN DE WATER, *Utrecht's Plakaatboek*, III. 290.

Victors dach;” maar niet alleen wat door de geestelijkheid onmiddellijk bezeten wordt, ook wat zij door derden bezit, wordt aan de bepaling van terugkeer in wereldsche handen onderworpen. Men ziet hieruit, hoe oud het gebruik is bij die inrichtingen, welke niet zeker van haar wettig bezit zijn, om de wet te ontduiken door eenvoudig den eigendom op naam van derden te doen doorgaan en zelve rustig de inkomsten te genieten. Wij lezen verder in het genoemde stuk nog het volgende: „Ende geschiede dit niet „binnen den voersz. tijt so zellen die Rade oudt ende nye, „dieselve goede en eygdommen gheel tot hem neemen, „ter Stat behoef ende den oirbar daermede doen zonder „yemant des te verdragen, of daer in versoent te worden. „Ende waer yemant die van deser tijt voort enige sine „onruerende goede in geestelicker hant brachte, binnen „onser stat ofte stat vriheyte gelegen, het waer in vercopen „wechgeven of anders die soude so veel goeds verbueren „ter stat behoef. Waer oec ijemant die eenick goet on- „roerende in gelove ontvinge om in der geestelicker hant „te bliven en ter geestelicheyte behoef, die zel oec so veel „goeds verbueren ter stat behoef, ende eenich scepen die „daer over stonde, dat der geestelicheyde eenig goed gege- „ven worde onruerende, die soude die weerde der selven „goets verbueren an der stat ende daer toe tot geener tide „scepen mogen werden.”

In hetzelfde jaar wordt het beroemde plakaat van Filips van Bourgondië gegeven. *Quum ecclesiasticorum opulencia ad invidiam usque crevissset et propter immunitatem a tributis aerario esset damnosa, Carolus Burgundus delegatos constituit . . . etc.*, schrijft van Bijnckershoek ¹⁾ min-

1) VAN BIJNCKERSHOEK, *Quaestiones Juris privati*, Lib. III. cap. I. p. 275.

der juist, want het was Filips die de commissarissen aanstelde 1): „dewelcke alle den staet van de voorsz. georde „ende geestelycke persoonen oversien souden, ende daernaer „te ordonneren op dat getal ende grootheijt van de huysen „ende vergaderinge van dien, ende ook te oversien hare „rijckheyt ende renten ende daer na te voegen hoe rijk „sij souden wesen om haren staet eerlick ende redelick te „houden, ende oock goede redelicke ordonnantiën met hun „te maecten ende te overdragen, hoe ende in wat schijn „sij voortaan erven souden innemen ende uitgeven ende „oock bij testamenten, opdat in toekomende tijden tusschen „hen ende onsen waerlijcken ondersaten niet meerder geschils noch ongevals ghebeuren en souden.”

De drijfveer tot deze bepaling was dezelfde als die der voorgaande besluiten. Het was noodzakelijk, dat er een einde gemaakt werd aan de steeds terugkerende klachten van de bevolking, die zich in haar erfrecht gekrenkt zag; en ook was het toenemen van het landbezit der kloosters hoogst nadeelig voor den vorst, aangezien de geestelijke goederen door hun vrijdom van belastingen 2) aan de schatkist een belangrijk inkomen onthielden.

Aan Filip's gebod stoorden de geestelijken zich evenwel bijzonder weinig; als ware er niets bepaald, gingen zij op den ouden voet voort, en van het opmaken van staten of kennisgeving aan de commissarissen was geen sprake. Toen Filips zag, dat hij langs dezen weg zijn doel niet kon bereiken, zocht hij een ander middel; hij besloot, in navolging van wat in andere landen gold, het verkrijgen van

1) Edict van 28 Oct. 1446. *Groot Plakaatboek*, I. 1470. *Kerkelijk Plakaatboek*. I. 508.

2) Vg. DE BOSCH KEMPER, *Staatkundige geschiedenis van Nederland*, I. 26.

onroerend goed niet direkt te verbieden, maar afhankelijk te maken van zijn gezach, door middel van de door hem benoemde personen. „Hebben overgedragen, geordonneert „en besloten dat nu voortaan geen geordende lieden van „wat orde dat zij zijn, in onse landen van Hollandt, van „Zeelandt ende van Vrieslandt erven nemen en sullen van „haeren ouderen, magen of vrienden, in eeniger manieren „noch ook meer landen of erven en sullen koopen, noch „verkrijgen bij testamenten, noch anders, in onse voorschreve landen voor dat bij commissarissen een overdracht „ende ordonnantie gemaakt sal zijn; hoe ende in wat schijn, „zij voortaan erven ende zij hen selven hebben sullen in de „punten voornoemd” 1). Ik vermeen, dat wij dit plakaat, als de eerste amortisatielwet in onze gewesten beschouwen moeten. Of het gewenschte vruchten gedragen heeft, valt te betwijfelen; de zich steeds opvolgende en hernieuwde pogingen om het bezit in de doode hand te treffen, leveren een voldoende bewijs, dat wat men ook deed, om dat doel te bereiken, de middelen te zwak waren tegen het kwaad.

Van het genoemde plakaat moeten wij nog even op de *considerantia* daarvan terugkomen; deze zijn waarlijk van belang, ook ten deele voor de geschiedenis onzer handwerksnijverheid in de 14^e en 15^e eeuw. Wordt er in de eerste plaats op gewezen, dat zoo men de bezitsverkrijging der kloosters ongestoord liet voortgaan: „sonder voorsienigheyt „daerop te hebben, mits datter sooveele (kloosters, conventen enz.) zijn binnen korte jaeren gemaakt, zij waeren „geschapen, alle die rechten, landen ende erven in onsen „lande te verkrijgen; daerbij dat wij, ende onse nakomelin-

1) *Groot Plakaatboek*, I. 1470.

„gen, onse diensten verliesen moghten,” dan vermeen ik, dat daaruit niet het gevolg getrokken mag worden, dat men op het oog had het ontstaan van nieuwe instellingen van geestelijken aard tegen te gaan. Niet meer dan belemmering van eigendomsverkrijging voor bestaande zoowel als voor later te stichten kloosters is hier bedoeld ¹⁾. Op het motief: „ende ook onse arme gemcente ende onse onder- „saeten neeringloos worden zouden” vestigen wij in het bijzonder de aandacht ²⁾. In de schets, die door Neander van het monnikenwezen gegeven wordt, noemt hij de kloosters de zetels van de verschillende ambachten ³⁾, en onze landgenoot Brand ⁴⁾ zegt, dat omstreeks de 12^e en 13^e eeuw „vele geestelijken aan het koopmanschappen sloegen.” Beide uitspraken zijn volmaakt juist, elk voor het land waartoe de schrijver behoort. In Duitschland nog veel meer dan in Holland en Zeeland werden door de kloosterlingen ambachten uitgeoefend, en deed zich het nadeel daarvan gevoelen. Spinnewiel en weefgetouw, later drukpers en naai-

1) Mr. VAN LANSCHOT, a. w. pg. 80, stelde de vraag of men te ver zou gaan, wanneer men in deze bepaling het verbod las, om nieuwe rechtspersonen daar te stellen. Reeds Mr. VAN TIENHOVEN in zijn *Beschouwingen over Rechtspersoonlijkheid*, antwoordde bevestigend.

2) Vg. DE BOSCH KEMPER, *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland*, pg. 26 en vlg.

3) *Allgemeine Geschichte der Christliche Religion und Kirche*, Bd. V. Abth. I. (V. 461.) Vg. RÖMER, a. w. II. 34.

4) *Geschiedenis der Reformatie*, I. 37. en vg. „de winkeliers saeten neeringloos en klaegden dat de kerkelijken het voorrecht dat ze hadden om 't geestelijk te beter waertenemen tot een werelts einde misbruickten, en dengenen die hen hielpen voeden, het broodt uit den mond namen.” Zoo schildert hij de door de geestelijken misbruikte belastingvrijheid. „Dus,” zegt hij verder, „veranderden de kloosters in winkels voor burgers en vremden; en de wooningen der wereltlijke priesteren in herbergen en taphuisen voor den gaenden en komenden man.” Vg. BOXHOEN, a. w. p. 125. X. en 109.

tafel, werden in de kloosters ook bij ons zeer algemeen aangetroffen; de produkten van den arbeid werden aan het publiek te koop aangeboden. Behoeft het gezegd te worden dat zulks voor den werkman buiten het klooster hoogst nadeelig was? Voor hem was aan eene mededinging met dien arbeid niet te denken. De kloosterlingen hadden te veel boven hem voor; de vrijdom van belastingen der grondstoffen, door hen genoten, waarbij zich nog dikwijls die van tollën voegde, maakte dat zij hunne waren buiten verhouding goedkoper ter markt konden brengen. Daarenboven hadden zij nog dit voor boven den burgerwerkman, dat zij niet onderworpen waren aan de bezwarende voorschriften van het gildewezen, dat zich sinds 1200 van uit Dordrecht meer en meer in de steden van ons tegenwoordig vaderland gevestigd had ¹⁾. In sommige steden schijnt zich dit nadeel vooral sterk te hebben doel gevoelen. Daarvoor pleit de ordonnantie van Filips van Bourgondië in, 1542 voor Oudewater gegeven, waarin verboden wordt, „dat „sommige van de voirschreve Geestelijke Persoonen hun „onvermijnden, waarlijkke ambachten te doen alsoe wollen „weven, draperijen onde anders, dair sij onse arme gemeente mede vercoirten in hoire ambachten te doen” ²⁾. Nog vinden wij van denzelfden een brief aan 's Gravenhage, waarin eveneens op het nadeelige van het nering

1) Uit een handvest van Graaf DIRK VII wordt afgeleid, dat reeds in 1200 te Dordrecht een gilde van lakenkoopers bestaan zou hebben. Zeker is het dat in 1277 de wolwerkers daar voorrechten bezaten, en dat ook ten dien tijde te Utrecht, Deventer en in andere voornamen steden, gilden bestonden of opgericht werden. Over den minder nadeeligen invloed van de gilden bij ons dan in Duitschland, Engeland en Frankrijk, zie men *Geschiedenis der Staatshuishoudkunde in Nederland* van Mr. O. VAN REES, I. pg. 120 en vlg., alwaar een schat van litteratuur opgegeven is.

2) KINSCHOT, *Beschrijving van Oudewater*, p. 374.

doen der geestelijkheid gewezen, en getracht wordt, dit te voorkomen ¹⁾).

De regeering van de stad Utrecht heeft ook hiertegen een besluit genomen ²⁾): het nadeel, dat het gildewezen door het fabrikaat „der Cloesteren, Zusterhuizen ofte Begijnhuizen leed” scheen haar het best gekeerd te zullen worden, door hen te straffen die van hen koopen zouden. Wie het doct: „sel verboren tien dusent steens, also dicke ende „also menichwerve, als hijt dede, ende men dat ter waer- „heit vande, die ene helft tot onser stad behoeff van Utrecht, „ende dander helft tot behoeff der gilden die bij dit voir- „screve werk vercort ende veraftert waer.” Met niet geringere straf werd hij bedreigd, die van buiten of binnen de stad aan conig klooster voorwerpen zou afleveren, die dan door dit laatste ter koop aangeboden zouden worden, en eindelijk houdt het besluit nog in: „en sel goen gildebroeder „hem verbynden noch compositiën maken met den anderen, „dair yemant anders van den zelveu gilde mede veraftert „wert bij zwaere correxie des Raets tot hoir selfs goet- „duncken ³⁾.” Voor Vlaanderen heeft Karel V tegen dit

1) Mr. O. VAN REES, t. a. p. pg. 17. DE BOSCH KEMPER, *Geschiedkundig onderzoek* enz. p. 307. De open brief, bij DE RIEMER, *Beschrijving van 's Gravenhage*, Dl. I. St. 1. pg. 464 luidt: Alsoo over langen tijt geleden ons vele grote elachte gedaen hadden geweest, dat gcestelicke persoonen en cloosteren hen onderwonden en onderwinden, dagelicx te doen wairlicke ambochten en neeryngen, als wol weuen, draperyen, linwact macken en andere ambochten en te nemen te hemwairts winninge die sculdigh waeren te hebben seculieren persoonen, daer sy onse arme gemeente en ondersaecten, die ons dagelicx dienen in onse beden assijgelt en andere saiken, mede vercorten in haaren neeringe en ambochte doen, die welke onse ondersaecten die te onderhouden hebben huren wijuen, kinderen en huysgesinne etc. dairmede verachttert sijn in huere winninge en andersints enz.

2) A°. 1452.

3) BURMAN, *Utrechtsche Jaarboeken*. II. 208. Men vindt bij hem op

nadeel voor de nijvere volksklasse geijverd, in een plakaat van 1528. Het hield het verbod in: „koophandel te drijven „om winst te doen, ofte eenige landen in pacht of huur „te nemen, op poene van zoowel de belastingen en ongel- „den te betalen als de leeken ¹⁾.”

Van Karel V is eene zoo groote menigte plakaten uitgegaan, dat hij de wetgever bij uitnemendheid genoemd zou kunnen worden. Stellig heeft hij zich meer dan eenige andere graaf in dit opzicht verdienstelijk gemaakt, maar ook beter dan voor een zijner voorgangers bestond voor hem de mogelijkheid om aan zijne wetgeving algemeene kracht te geven. Onder hem toch waren de zeventien Nederlandsche gewesten onder één bestuur vereenigd. In 1522 had hij reeds Groningen en Friesland aan zijn gezach onderworpen. Overijssel was een vijftal jaren later gevolgd, terwijl door Hendrik von Beijeren het wereldlijke gezach van den bisschop van Utrecht zich in dat van Karel had opgelost. Gelderland weêrstond hem nog alleen, maar ook dat gewest zou in 1544 door Willem van Gulik aan hem afgestaan worden. Zoo verliezen zijne plakaten van zelf het uitsluitend lokaal karakter, hetwelk die zijner voorgangers tot nog toe gehad hadden. Met stilzwijgen gaan wij zijne, soms uitmuntende bepalingen ten aanzien van nijverheid, kunstwerken, in- en uitvoer, visscherijen enz., voorbij. Wij vestigen het oog alleen op die plakaten, die gegeven werden met het doel, dat men reeds door zoo vele vroegere maatregelen vruchteloos gepoogd had te bereiken, en wijzen er op, dat hij aan de geestelijkheid een slag toe-

---

bl. 207 een belangrijk voorschrift van de wijze waarop de gelden van de gilden besteed zouden moeten worden.

1) *Placaatboek van Vlaanderen*, II. 37.

bracht, door ook aan haar de verplichting tot betaling van belastingen op te leggen. De vrijdom, dien zij genoot, had reeds meermalen aanleiding gegeven tot groote ergernis der bevolking. Zoo was in 1524 de stad Utrecht getuige van een volksbeweging, die, als de geestelijkheid eindelijk niet toegegeven had, de treurigste gevolgen had kunnen hebben.

Toen Hendrik van Beijeren tot bisschop van Utrecht gekozen was, vond de toenmalige graaf van Gelre zich daarover zoo gebelgd, dat hij het Bovensticht met een aanval bedreigde ¹⁾. De slechte toestand van de stichtsche troepen maakte deze bedreiging voor den bisschop hoogst gevaarlijk. In de hoop zijn territoir te redden, trof hij met den graaf eene overeenkomst om hem 50,000 rijnsche goudgulden te betalen, tot cautie waarvan hij eenige steden in het Overijsselsche in pand gaf. Was hierdoor het gevaar buiten 's lands afgekeerd, binnen 's lands zoude de opbrengst van die som aanleiding tot verregaande ongeregelheden worden. De stad Utrecht, bezwaard met schulden als zij reeds was, weigerde er iets toe bij te dragen. Geestelijkheid, ridderschap en stedelingen betoonden allen daartoe groote onwilligheid. Van daar geschillen en moeielijkheden over de kwestie, hoe dat geld zich te verschaffen, die men echter hoopte in eene vergadering van de drie staten, geestelijken, ridderschap en steden, te zullen kunnen eindigen. In die verwachting werd men zeer teleurgesteld. Door de nieuwe vraag naar geld waren de oogen geopend geworden, en de kwestie van het bijeenbrengen eener som om de onafhankelijkheid van den bisschop te kunnen handhaven, veranderde in eene vraag van principe. De ruwe volkstem vroeg waarom de

---

1) AREND, *Vaderlandsche geschiedenis*, II. 3. 342. Vg. HORTENSIVS, *Rerum Ultraj.* 30. 37.

geestelijkheid in het algemeen geen lasten moest opbrengen, zooals de wereldlijken. Aan het volk sloten zich de gilden aan, zij eischten gezamenlijk algemeene gelijkheid van belastingen; wenschten die in gezegelde brieven bevestigd te zien, en drongen tevens op eene vermindering hunner opbrengsten aan; met het besluit van de staten van Utrecht, dat, ter dekking van den tijdelijken geldnood, in de daartoe noodige buitengewone schatting ook de geestelijkheid zou deelen, stelde men zich niet te vreden. De bisschop bleef besluiteeloos; toen kwam het volk op het St. Janskerkhof bijeen, vast besloten om de wapenen niet neder te leggen, alvorens de verlangde gelijkheid van belastingen verzekerd zou zijn. Het dringt de kerk binnen, en, toen de geestelijkheid in haar kloosters bedreigd werd, gaf eindelijk de bisschop toe, en hechte er zijn zegel aan, dat de geestelijken zóólang den impost van wijn en bier, even als de overige burgers zouden opbrengen, totdat de schulden van den staat afgelost zouden zijn ¹⁾.

Zoo moet ook in Medenblik de rust door de ontevredene menigte reeds veel vroeger verstoord geweest zijn; ook daar had het volk er op aan gedrongen, dat de schandelijke bevoordeeling van de rijke geestelijkheid zoude ophouden. Willem VI, uit het Beijersche Stamhuis, bevredigde dit billijk verlangen, toen hij bepaalde dat: „alle priesteren „ende cleirken in horen bedrive, geseten alle ongelt van „scote, van bede off anders, hoe 't genoemt mach wesen,

---

1) Zijn brief luidde: „Wij Hendrik palsgrave bij den Rijn hertoge in Beijeren elect 't Utrecht etc., maken condt allen Luden, dat die vijff goedtsbhuyesen ende alle die andere geestelicheyt mitten cloosteren mede excijs van allen wijnen en bieren gelijk die borgeren ende ondersaten geven zellen ter tijt toe dat wij samentelicke vrij zullen wesen. 24 Mey 1525.” Vg. *DOOT'S Archief voor de geschiedenis van Utrecht*, I. 133.

„van horen eygenen erve mitter voorsz. onser stede (Medenblik) gelden zullen, dat's te verstaen die niet gemoertificeert en sijn tot cappelriën off geesteliken goeden" ¹⁾. Ook in Amsterdam waren insgelijks burgerij en geestelijkheid in botsing gekomen ten gevolge van de vrijheid, die de laatste ten aanzien van de accijnsen genoot ²⁾.

Reeds in de veertiende eeuw hadden de graven het middeleeuwsche voorrecht van vrijdom van belastingen, dat adel en geestelijkheid genoten, beperkt door den regel in te voeren, dat schotbaar land, al kwam het in handen van adel en geestelijkheid, schotbaar zou blijven, en dat vrij land eenmaal schotbaar geworden, nimmer meer vrij zou zijn ³⁾.

Toch bleef zich de geestelijkheid zooveel mogelijk tegen de opbrengst van lasten verzetten; vooral toen in de 14^e en 15^e eeuw de boden, oorspronkelijk als een buitengewoon middel in tijden van grooten nood gebezigd, een vast karakter aangenomen hadden, en voor eenige jaren lang vastgesteld werden, was het verzet van hare zijde hevig. De bevolking leed natuurlijk daaronder, maar ook de schatkist kwam er niet weinig aan te kort, dat de beide rijkste staatsmachten dien vrijdom handhaafden ⁴⁾. Wij zien Karel den Stoute het eerst ernstige pogingen aanwenden om de

---

1) VAN MIERIS, *Groot Charterboek*. IV. 358. Voor Alkmaar was een dergelijke bepaling gegeven. Ibid. III. 747.

2) W. SICKINGA, *Bijdrage tot de geschiedenis der Belastingen in Nederland*, p. 73.

3) Zie Mr. O. VAN REES, t. a. p. pg. 82.

4) Vg. Mr. SICKINGA, t. a. p. In Holland openbaarde zich die het meest bij de heffing der schildtalen. Dat was de oude, gewone, wijze van invordering, de verdeeling en omslag in zich bevattende van een bepaalde som, door steden en dorpen op te brengen. De naam is ontleend aan de bere-

geestelijkheid dien te ontnemen. Brand zegt van hem, dat hij zijn „tijtel niet alleen verdiende door d'oorlogen die hij „voerde, maar ook door zijn stout bestaen tegens de gees- „telijkheit; 's lands schatkamer hol geoorloogt en de ge- „meente door 'topbrengen van veel schattingen verarmt „sijnde, socht hij 't geldt daar 't was, te wecten bij de ker- „kelijken.” Hij liet in 1474 in Holland, Zeeland en West- Friesland door openbare brieven afkondigen, dat abten, abdissen, proosten, dekenen, prioren en andere geestelijke personen, kloosters, kapellen, kerken, kapittelen, gast- en godshuizen van al hun goederen, leenen, renten, tienden en pachten, die zij sedert zestig jaren herwaarts bezeten hadden, staten zouden opmaken. Daarnaar zoude de autoriteit de sommen bepalen, door elk, naar rato van zijn inkomsten, in de algemeene lasten te dragen. Geen wonder, dat zoodanig bevel slechts door zeer enkelen werd opgevolgd. Vooral de Geestelijkheid in Holland bleef halstarrig weigeren, en vereenigde zich buiten Leiden, om eendrachtig te bepalen, geene lijsten in te leveren en geen schatting op te brengen. Van daar onderscheidene dagvaardingen van de onwillige geestelijken, achtereenvolgens te 's Hage, te Woerden, te Schoonhoven, eindelijk te Mechelen herhaald; daarop verschenen zij eenvoudig niet, uit

---

kening van het aandeel voor iedere stad of elk dorp in schilden, een oude munt, nu en dan, naar het schijnt van waarde veranderd, ten laatste op 75 cts. geschat. De verdeeling der landen voor de schatting geschiedde in morgen. Van daar: morgentalen. Vg. *Nieuwe Bijdragen*, 1855. pg. 270 en vlg. (verhand. van Mr. G. A. DE MEESTER, *Karel V en zijne plakaten*.) De poorters, die in 1341 door WILLEM VAN HENEGOUWEN hun voorrecht van vrijdom reeds verloren hadden, drongen al meer en meer op gelijkstelling tusschen alle standen aan. VAN MIERIS, II. 761. TROTZ, *Jus agrarium*. II. 349.

angst van gevangen gehouden te zullen worden; zij zonden ten bestemden dage brieven naar die plaatsen, waarin zij beweerden, dat zij hun eer en geweten bezoedelen zouden door de geëischte gelden van hun schatten op te brengen. Noch keizer, noch koning, noch eenig wereldlijk heer mocht hen tot schatting dwingen, zonder toestemming van den Paus. Karel stoorde zich echter niet aan die vrome beweringen en bracht de geestelijkheid voor een gedcelte met geweld tot de uitvoering van zijn bevel. Zoo werden in Leijden openlijk eenige kloostergoederen verkocht, om daaruit de schatting goed te maken, en werd in Leyerdorp, in het klooster der Regulieren, vrij ruw huis gehouden. Het einde was, dat de geestelijkheid meende, dat het nog maar het verstandigst zouden wezen, „haar geweten” geweld aan te doen en in onderhandeling te treden met de ontvangers van de belastingen. Althans vele abdijen en kloosters maakten met hen verdragen, om naar de opgave van hunne bezittingen, in twee termijnen het geëischte te voldoen. Toen de tijd voor de eerste betaling aangebroken was, werd die meestal tot de tweede uitgesteld, en toen die voor den tweeden termijn daar was, was Karel reeds in den slag bij Nancy gevallen. Met zijn dood had de regeering haar klem verloren, zoodat van de opbrengst van de voorgeschrevene schatting, bij slot van rekening, weinig of niets terecht gekomen is ¹⁾.

---

1) Vg. BOXHORN, *Nederlandsche Historie*. 197—208. HEDA, 291. 295. *Batavisch Arcadia*, p. 361 en vlg. In SIMON VAN LEEUWEN'S *Batavia Illustrata*, I. 595, leest men, hoc zij aangespoord werden door zekeren geestelijke AETUS VAN BOURBON, die vreesde dat, zoo ze het niet deden, er „executeurs komen sullen, die geen onderscheyt sullen maken tusschen de kerke en de stal, de kelk en de potte, den pateen en de schuttel.” Zie in de *Kerkeelijke Oudh.* III. 918, eene belangrijke redenering over de bevoegdheid in het algemeen om geestelijken te belasten, die in KARELS dagen zeer betwist was.

Slaan wij ook een blik op de wetgeving van Karel V aangaande de belastingen, voor zoo verre die tot ons onderwerp in betrekking staat.

Wanneer de staten van de verschillende gewesten ook al grond hadden om te klagen over de menigvuldige schattingen of beden, die onder Karel telkens terugkwamen, ten aanzien van de wijze om die te innen betrad hij een meer billijken en onpartijdigen weg dan zijn voorgangers gedaan hadden. Immers, wij zeiden het reeds, door hem zouden adel en geestelijkheid beiden den vrijdom gaan missen. Hij bepaalde, den 2^{den} November, dat: „generalijk derogerende alle pri- „vilegiën, wezende contrarie de defensie en beschermenisse „van den lande, dat deselve niet en mogen subsisteren ende „van waarde wezen, doordien dat zijne majesteit die niet en „heeft mogen geven zonder wille, weten en consent van de „staten, als daarbij hem benomen wordende een partij van „hare defensie 1).” Viel hierdoor alle bestaande vrijdom weg, op het voorbeeld van Karel den Stoute, had hij reeds verkregen, dat de geestelijken in de meeste gewesten, ofschoon dan nog *vrijgesteld*, door vrijwillige of gedwonge giften en leeningen daartoe bijgedragen hadden.

In 1543, toen in de staten van Holland weder aangedrongen werd op het algemeen maken van de beden, kon de landvoogdesse getuigen, dat de geestelijkheid reeds de helft van hare inkomsten opbracht, en de edelen zeer gering in aantal waren 2).

---

1) *Groot Plakaatboek*, I. 53. Vg. de genoemde verhand. van Mr. DE MEESTER.

2) *Mathaei Fundationes eccl.* pg. 225: Caesarea majestas exegit a toto clero Trajectensi, medietatem omnium bonorum et tandem concordatum, ut daremus decem millia florenum. Zie bij WAGENAAR, V. 242. SICKENGA, t. a. p. 78. Mr. AERT VAN DER GOES, *Register*, bld. 358. 360—363.

In het volgende jaar had de geestelijkheid in Holland zich vrijwillig aan den omslag van de schildtalen onderworpen, en zich tevens in de opbrengst van accijnsen op bier en wijn gevoegd, tot dat met medewerking van de steden, de bede van de landvoogdesse ten bedrage van 198,000 guldens (tot voortzetting van den oorlog met de Franschen) opgebracht zoude zijn ¹⁾. Ook vinden wij nog een paar jaar later door de geestelijkheid in Holland en Utrecht de helft van haar inkomsten opgebracht; zoo schrijft Matthaeus, (in zijne Fund. eccl.) „anno 1547: Caesarea majestas hoc anno accepit a clero toto medietatem omnium bonorum,” dat tot een opbrengst van 360,000 gld. leidde. Deze hooge som wekt geenszins onze verwondering, wanneer wij bedenken hoe vele en verschillende geestelijke stichtingen alleen binnen Utrecht gevonden werden. Voor dien tijd toch ook gelden nog de woorden van bovengenoemden schrijver, in zijne praefatio ad Lectorem: „Illustris urbs Ultrajectum, et ecclesiis olim plena, plena sacris et piis locis, xenodochiis, nosocomiis, phochotrophis, aliisque; quinque ibi olim ecclesiae collegiatae, quarum major cathedralis, quatuor parochiales, conventuales innumerae. Tot sacra ibi loca, sic obsessa iis urbs tota, ut ubi laici habitaverint, ubi plebs, aut negotiator, jam cognosci vix possit” ²⁾.

Om op Karel's wetgeving terug te komen, wij noemen nog zijne plakaten, aangaande de tienden gegeven. Oorspronkelijk behoorden die ook hier alleen aan de parochiekerken opgebracht te worden, en hadden kloosters slechts in zooverre

1) WAGENAAR, V. 264. V. D. GOES, *Register op het jaar 1544*.

2) Vg. MIRAEUS, *Codex donationum piarum*, maar ook bij HEDA op bldz. 85—88. 93. 95. 99—101. 113. 120—124. 129. 137. 147 vindt men de motiven van de meeste vrede vetste donaties alhier tot Utrecht, gespecificeert”, zooals VOET (in zijn *Theologisch Advijs*, pg. 41) zegt.

het genot er van, als zij die door bijzondere giftbrieven van graven en heeren verkregen hadden. Langzamerhand hadden ook die zich evenwel tiendrechten toegeeigend, waardoor tusschen stichtingen en bevolking aanhoudend twisten ontstonden. Eene regeling der tiendzaken was hoogst noodzakelijk, en zonderling genoeg, het plakaat van 1 Oct. 1520¹⁾ is het eerste dat daarover te vinden is; nooit was er te voren een of door de staten of de graven gegeven. Is het dus als het eerste in zijne soort reeds van belang, niet minder is het zulks, omdat het het fundament van latere wetten van tiendrecht uitmaakt; niet alleen voor ons land, maar ook voor Spanje, waar het eenige jaren later, met name in Toledo, Madrid en Segovia, werd afgekondigd²⁾.

De voornaamste considerans van het vrij groote stuk bestaat in het betoog van de noodzakelijkheid, om aan de herhaalde pogingen der geestelijken om zich tienden van vroeger vrije landen, of ontiendbare vruchten en voortbrengselen te verschaffen, paal en perk te stellen. De geestelijken toch vorderden die, en bij tegenstand daagden zij de onwilligen voor haar geestelijke rechters „henluyden favorabel wezende, alles „in groote verachtninge ende cleynicheyt van ons, diminutie „van onze domeinen, beeden ende andere rechten, schade en „oppressie van onze voorschrevenen ondersaten, ende van de „ghemeyne welvaart van dien. . .” Aangezien dat kwaad zou toenemen, indien er niet in voorzien werd, bepaalt Karel,

1) *Groot Plakuaalboek*. I. 1583.

2) VAN ESPEN, *Jus. eccl. Univers.* I. p. 2. tit. 33. n°. 15, gewaagt van eene soortgelijke ordonnantie, die reeds in 1303 door FILIP IV, Koning van Frankrijk gegeven is, en bekend staat onder den naam PHILIPPINA; daarin komen o. a. dit voor: *senescallus defendat singulos a nova exactione decimarum et primitiarum et praesentationis, sed prout de jure fuerit et haecenus est consuetum fieri.*

dat noch geestelijken, noch wereldlijke personen *eenige* tienden zouden mogen genieten, dan die welke zij en hun voorzaten gewoon waren vóór veertig jaar te heffen. Bij eventuele twist zoude het geding voor den wereldlijken rechter gebracht worden. Van dit plakaat nu hebben de tiendplichtigen stellig misbruik gemaakt; elk oogenblik hadden tusschen geestelijkheid en burgers geschillen plaats, en men weigerde vaak de verschuldigde tienden, maar vooral de novaaltienden, op te brengen. Het had niet in Karels voornemen gelegen, de geestelijkheid te benadeelen, alleen de misbruiken wenschte hij te doen ophouden; van daar dat hij zijne nadere uitlegging van 10 Januari 1528 en zijne interpretatie van 19 April 1529 uitgaf. Voornamelijk trachtte hij in deze stukken alle onzekerheid over novaaltienden weg te nemen, en dat kwam hierop neer, dat, zoo tot nog toe onbebouwde landen, naar de landwetten, tiendbare vruchten zouden gaan opbrengen, de geestelijkheid de bevoegdheid zoude hebben, aanspraak op die vruchten te maken; maar bestond het produkt van zoodanig land in hooi of gewassen uit boomgaarden en warmoeshoven, die altijd vrij geweest waren, zoo zoude er natuurlijk van de vordering niets kunnen inkomen. Nogmaals was het noodig dat punt te regelen. Aan die nieuwe regeling had de nadere verklaring van het plakaat van 15 Sept. 1530 zijn oorsprong te danken, waaraan de Groot den grondslag ontleend heeft voor de behandeling van de tienden in zijn *Hollandsche Regtsgeleerdheid* 1).

Spraken wij tot nu toe van de handelingen van Karel, die indirekt het bezit in de doode hand beteugelden, thans noemen wij nog de bevelen, die direkt daartegen gericht

---

1) DE GROOT, *Holl. Regtsyel.* I. 45. De verklaring is o. a. te vinden bij V. D. SCHELLING, *Holland's Tiendrecht.* II. 295—303.

werden, zijn vier plakaten, die op nieuw verkrijging van onroerend goed door personen van geestelijke orden verboden. Met dat doel werden de plakaten van 19 Oct. 1520, 20 Maart 1524, 16 Oct. 1531, en 29 Jan. 1533 uitgevaardigd. De drie eerste, in het algemeen gegeven, zijn weder eene variatie op het oude thema: dat men geen leengoederen, erfgoederen, chijnsen enz. zal mogen verkoopen, opdragen, transporteren, vertieren of permuteren aan eenige geestelijke personen of godshuizen; dat voortaan geestelijke stichtingen door giften of uit testamenten geen onroerend goed zullen mogen ontvangen, dat aan kloosters geen erfelijke goederen op hoedanige wijze ook, zullen mogen toekomen. De laatstgenoemde verordening (van 29 Jan. 1533) wordt in het bijzonder voor Utrecht gegeven. Wij schreven hierboven de woorden van Matthaeus af, waarin hij schetst hoe rijk Utrecht met allerlei godsdienstige stichtingen gezegend was. Gelijkkluidend zijn nagenoeg de termen, die door Karel in dit plakaat gebezigd worden, dat dan ook gegeven wordt omdat „die accijsen en inkomsten „derselver onser stad van Utrecht merckelijken declineren „en verminderen, procederende als eenige zeggen vermits „dat veele huysen daar goede luyden in te woonen plagen, gekocht, afgebroocken onbewoonbaar gemaakt, en „tot commoditeyt van eenige kloosteren, ofte regeerderen „van dien, geappropriert worden”¹⁾. Onder straffe, arbitrairlijk door den rechter uit te spreken, wordt zoo algemeen mogelijk verboden, erven, onder welken titel ook, in geestelijke handen te doen overgaan, *het zij zulks op eigen*

1) *Plakaat*, 29 Januari 1533. *Utr. Plakaatb.* I. 405. *Plkt.* 19 Oct. 1520. *Groot Plkb.* III. 396. 1209. *Plkt.* 20 Maart 1531. *Groot Plkb.* I. 1589. *Plkt.* 16 October 1531. *Groot Plkb.* II. 2974.

naam of op dien van derden, zoude mogen voorkomen. Naar dit plakaat zouden alzoo geen nieuwe kloosters, met eigen gebouwen, zich meer binnen Utrecht kunnen vestigen; in het strenge verbod toch, geen woningen aan het gebruik der burgers te mogen onthouden ligt dit van zelf opgesloten. Daarom kunnen wij van dit plakaat zeggen dat het niet alleen aan het bezit in de doode hand paal en perk stelde, maar dat het tevens het verrijzen van nieuwe geestelijke stichtingen of inrichtingen verbood.

Zoo zijn wij den tijd genaderd, waarin Karel zijne wetgeving richtte op de vernietiging van de zich meer en meer ontwikkelende „kettische geloofsovertuiging.” Reeds onder de eerste jaren van zijne regeering, was Luther's nieuwe leer in onze gewesten doorgedrongen en het eerste bloed, dat de hervorming in de Nederlanden deed vloeijen, had reeds in 1523 het schavot te Brussel gekleurd ¹⁾. Met groote gestrengheid zocht hij de afgedwaalden van de moederkerk tot haar terug te brengen, en terecht noemde men ze bloedplakaten, die op 's keizers last door de landvoogdesse steeds herhaalde bevelen, niets te ontzien om de nieuwe leer in haar geboorte te smoren. Geen brandstapel, geen schavot met galg en foltertuigen kon de stem der vrije gewetens-overtuiging doen verstommen, elken dag vermeerderde het aantal der geloovigen, dat bereid was den strijd voor de vrijheid van het geloof aan te vangen, die eindigen zou met de vestiging onzer onafhankelijkheid en nationaliteit ²⁾.

1) BRANDT, t. a. p. I. 80. ERASMI *Epist.* I. 1076.

2) Vg. TE WATER'S *Historie van het verbond der edelen.* IV. 60. VAN MEETEREN, *Nederl. Historie*, IV. 162. Dat KAREL hier veel gestrenger dan in Duitschland de Reformatie trachtte tegen te houden, verklaart zich eenvoudig daaruit, dat hij meende bij ons minder krachtigen tegenstand, dan daar, te zullen vinden. Zijn edict van Worms had hem voorzichtig-

Gelijk iedere revolutie, in haar breken met bestaande maar verouderde toestanden, overdrijving met zich brengt, die het volk tot droevige uitersten doet overslaan, heeft ook die van de 16^e eeuw aan den geschiedschrijver menige bladzijde te schrijven gegeven, waarop de rampzalige gevolgen van teugeloosheid en godsdiensthaat beschreven staan. De gebeurtenissen van 1566 zijn en blijven eene smet in de geschiedenis van onzen hervormingsstrijd; door valschen godsdienstijver gedreven, ging het gemeen, eerst in Vlaanderen, daarna in Holland en Brabant, tot toomlooze baldadigheid over; in zijn noodlottige geestdrift om te vernielen wat aan de kerkelijke dienst, die nog onlangs de zijne was, haar luister bijzette, gingen prachtige beelden, schilderijen, kostbaarheden en kunstwerken voor altijd verloren. Veel moet vergeven worden aan de spanning, waarin men in dien tijd leefde, en ook mag niet vergeten worden, dat de dreigende houding der rogeering tegenover hen die de nieuwe leer huldigden, een stilstand in nering en nijverheid had doen ontstaan, die op het lot van de laagste klasse naideelig moest werken. Gebrek aan arbeid hebbende, was het geen wonder, dat deze, opgeruid door een niet goed begrepen kreet van vrijheid, de handen sloeg aan de goederen der kerk, niet zoozeer om zich te verrijken, dan wel om den lust tot vernieling bot te vieren.

Bij de steeds toenemende uitbreiding van het protestantisme, sprak het van zelve dat voor de bezittingen van

---

heid geleerd. Hier kon hij met minder verzet zijn doel, zamenloopende met dat van den Paus, bereiken „en het gezach van den pausselijken zetel „handhaven, dat, als met het keizerlijke vereenigd, ten aanzien van andere „mogendheden, niets kon verliezen zonder dat ook de Keizer het nadeel voelde.” SIMON STIJL, *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden*, bld. 113.

de vroeger heerschende kerk een tijd van geheele omkeer was aangebroken. Wat de kerkgebouwen aangaat kan men in het algemeen zeggen, dat de hervormden zich meestal met machtiging van de raden der steden daarvan in het bezit stelden. Eenmaal voor de openbare dienst bestemd, moesten zij die bestemming behouden, ook toen de vorm van die dienst veranderd was. Evenwel ontleende menige jonge gemeente haar bezit van de gebouwen voor de gemeenschappelijke oefening bestemd, aan door haar gepleegd geweld. Zoo werden te Amsterdam na de beweging van 1578, die met de afzetting van de regeering en het uit de stad jagen der geestelijkheid geëindigd was, de kerken door de nieuwe overheid aan de hervormden gegeven ¹⁾. In hetzelfde jaar gaf de regeering van Haarlem, nadat in het godsgebouw grove wanordelijkheden waren voorgevallen, aan de Protestanten de kerken in bezit, in weerwil van het verzet van de Roomschen en hun beroep op den Gendschen vrede ²⁾. Zoo werden de kerken te Arnhem, Nijmegen, Gelsur, Wachtendonk, Venlo, Goes, met geweld door de hervormden verkregen ³⁾. Daarentegen werden weder te Antwerpen, Leeuwarden, 's Bosch en in de Groninger Ommelanden, de kerken hun in der minne ten gebruike gegeven; wellicht als het gevolg van den aldaar aangenomen geloofs-vrede, die, ofschoon door den Prins voorgesteld, elders weinig ingang kon vinden, omdat hij door zijn schikkenden inhoud eigenlijk beide partijen onbevredigd liet ⁴⁾. Een enkele

1) BOE, *Historie der Nederlandsche oorlogen*, Dl. I. B. XII. 952
LELONG, *Reformatie van Amsterdam*, 554. WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, St. 1. 366. 370. 381.

2) HOEFF, *Nederlandsche Historie*, XIII. 579.

3) AREND, *Algemeene geschiedenis des Vaderlands*, IIb. 256 en vlg.

4) De Gendsche vrede wees bepaald op het handhaven van de Roomsche

maal zien wij de predikanten zelven de kerkgebouwen bemachtigen. Als voorbeeld hiervan kunnen wij Vlissingen en Goes noemen, waar de predikanten van eerstgenoemde stad, met eenige gewapende hoplieden, die zij hunne kerkeraadsleden noemden, de groote kerk voor hun geloofsgenooten opeischten, om er den volgenden dag bezit van te nemen¹⁾.

En waar van in bezit nemen door geweld sprake is, daar moeten wij vooral Gend noemen, want nergens misschien is tegenover kerk en geestelijken ruwer huis gehouden dan aldaar²⁾.

De in bezit genomene kerken werden spoedig van haar sieraden ontdaan, die bij de eenvoudige eeredienst van het nieuwe geloof dan ook niet meer voegden. Zij werden door de stedelijke overheden verkocht, met de bestemming om den toestand der geldmiddelen, die vooral door de zware oorlogskosten zeer verslimmerd was, te verbeteren. In 1577 werd aan de kerken en kapellen in Holland bevolen, hun goud en zilver op te brengen, om dat te veranderen in klinkende munt, terwijl voor het geleverde obligatiën ten laste van den lande werden uitgegeven. Omtrent de opbrengsten werd bepaald, dat daaruit de leeraars zoowel binnen als buiten de steden van Holland jaarlijks voor alle anderen betaald zouden worden³⁾.

Godsdienst, uitgezonderd in Holland en Zeeland; daarom was hij strijdig met menig verdrag, door den Prins met die steden aangegaan, welke zich vrijwillig aan hem overgegeven hadden. Zie GROEN VAN PRINSTEREE, *Archives de la Maison d'Orange*, VI. 388.

1) *Historie van de satisfactie van de stad Goes*, 269. VAN MEETELEN, *Hist. der Nederl. oorl.* VIII. 155.

2) BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, VI. 217.

3) *Ordre op de betalinge van predikanten in de Steeden en Dorpen*, 26 Nov. 1574. *Kerk. Plkb.* II. 4.

Ik heb mij in mijne verwachting aangaande de lotgevallen van de goederen in de doode hand in vele bijzonderheden te zullen kunnen treden zeer teleurgesteld gevonden. Ik had mij geveleid op het provinciaal archief van ons gewest menig belangrijke bijdrage daartoe te zullen vinden. Met bercidwilligheid werd mij wel door den Heer Archivaris Dr. P. J. Vermeulen de weg aangewezen, dien ik bij mijn onderzoek te volgen had, maar hij verzekerde mij dat hij zelf van die zaak een punt van onderzoek gemaakt, en weinig van beteekenis gevonden had. In de notulen van de vergaderingen van den stedelijken raad van Utrecht van 1580 en volgende jaren, vindt men aangaande het zoek raken van geestelijke goederen niet meer, dan wat wij uit de telkens herhaalde plakaten reeds weten, namelijk dat ze feitelijk wegraakten, en de regeering vruchteloze pogingen in het werk stelde om dat tegen te gaan. Alzoo zal men zich met eenige algemeene mededeelingen te vreden moeten stellen.

Wanneer men de geestelijke goederen als genus aanneemt, dan moet men als onderdeelen daarvan de kloostergoederen, kerkelijke goederen en de eigenlijk gezegde geestelijke goederen onderscheiden. Over de kloosters en hunne bezittingen is vrij willekeurig beschikt geworden; men bleef daarbij buiten de redeneringen, die door onze toenmalige geleerden gevoerd werden, aangaande de vraag naar de rechten op, of liever de verplichtingen van den staat tegenover de bezittingen van de kerk. Toen de staten van Holland den 23 Mei 1577 ¹⁾ de resolutie namen, dat „alle conventen „en kloosteren binnen de steden, mitsgaders edificien, „grondplaatsen, erven en eigendommen van dien sullen blij-

1) *Kerkelijk Plakb.* II. 7.

„ven tot behoefte, gebruik en profijte van elker steeden omme „deselve bij hun in eigendomme aangevaart en behouden „te moogen werden, en geemploieert tot haaren beste,” waren er bereids veel landerijen en bezittingen van rijke kloosters in handen van particulieren overgegaan; daarvan in ieder bijzonder geval bewijzen te leveren zal echter altijd moeielijk blijven. Zij die de hand op zoodanig goed legden, zorgden er wel voor, de stukken, die van de vorige bestemming getuigden, te verdonkeren; en daarenboven zijn die nog te meer in het ongereede geraakt, omdat de uit ons land vluchtende geestelijken, onder de kostbaarheden, die zij mede konden nemen, ook zoodanige stukken medevoerden, die hun, bij eene verandering van zaken, aanspraken zouden kunnen verschaffen. Dat het de algemeene bestemming van de kloosters werd, om in de publieke behoeften te voorzien, dat er daartegen geene klachten opgingen, bewijst wel dat toen reeds de overtuiging vaststond, dat zij, ofschoon in naauw verband staande tot de Roomsche godsdienst, toch geen integrerend deel van haar uitmaakten. Ware dit niet zoo geweest, het beginsel, bij de secularisatie aangenomen, dat namelijk de goederen van de afgeschafte kloosters niet aan de kerk, maar aan de plaats waar binnen zij gevestigd geweest waren, zouden toebehooren, zou stellig bestrijders gevonden hebben. Dat de kloosters als de eerste slachtoffers der hervorming moesten vallen, spreekt van zelfs; de nieuwe leer kon hun bestaan niet gedoogen. Te gemakkelijker vielen zij, omdat in de laatste veertig jaren in vele kloosters de duidelijke sporen van eigen verval aanwezig waren; inwendig waren reeds vele hunner zwak, toen de hervorming zich met reuzen schreden aanving te ontwikkelen; binnen menige kloostermuur was de

fakkel der reformatie reeds door de bewoners zelven ontstoken ¹⁾).

Zoo gaan nu gasthuizen verrijzen waar vroeger de vroomheid onder anderen vorm gehuisvest had ²⁾); vooral tot weeshuizen werden de oude kloostergebouwen ingericht, waarvan 's Gravenhage, Enkhuizen, Dordrecht, Utrecht en nog zoveel andere plaatsen getuigen ³⁾. Waar de stedelijke regering geld noodig heeft, verkoopt zij de goederen, die haar eigendom geworden zijn. Zoo verkoopt de raad van Gouda de uitgebreide bezittingen van het klooster St. Maria aldaar, om ze in wereldsche handen te doen komen ⁴⁾. Eveneens doet de raad van Leyden met de goederen die tot het klooster van den H. Hieronymus behoord hadden. In Delft zien

1) Zoo was in het klooster der Predikheeren te Rotterdam de geest van de hervormde begrippen sterk doorgedrongen, toen in 1572 de stedelijke regering aldaar bepaalde, dat zij in hun klooster zouden kunnen blijven wonen. Kortens tijd slechts behoefde zij die belofte te houden, want weldra waren de bewoners met hunne nieuwe denkbeelden uit vrije verkiezing het klooster uit, en de wereld in gegaan. Toen werd het gebouw voor liefdadige doeleinden gebruikt. Zie bij RÖMME meer zoodanige voorbeelden, t. a. p. I. 612. VAN RIJN, *Geschiedk. Beschrijving der stad Rotterdam*, pg. 218. LOIS, *Beschr. van Rotterdam*, bl. 40. V. SPAAN, *Beschr. van Rotterdam*, 224.

2) LELONG, *Gesch. der Reformatie in Amsterdam*, 246. 547. WAGENAAR'S *Beschr. van Amsterdam*, VIII. 209.

3) Dat werd bijv. de bestemming van het klooster van St. Elisabeth en de H. MARIA in 1576. Vóór dien tijd had de stedelijke regering zorg gedragen voor het onderhoud van de nonnen. *Resol. van de Stat. van Holland*, 17 Nov. 1576. Zie voor Enkhuizen: BRANDT: *Historie der vermaarde zee- en koopstad Enkhuizen*, bld. 16. en v. r., *Gesch. van het Utr. bisdom*, 145. Voor Dordt, waar de inkomsten van het klooster Marienburg aan de Weeshuismeeesters werden afgestaan, SCHOTEL, *Kerkelijk Dordrecht*, I. 19. *Resol. van de St. v. Holland*, 25 Mei 1575. 19 April en 22 Aug. 1577.

4) W(ALVIS), *Beschr. van Gouda*, 159 en vlg.

wij den raad de inkomsten van het rijke klooster Koningsveld onder bijzonder beheer brengen, terwijl aan de gebouwen zelve de bestemming van particuliere woningen gegeven wordt. Hetzelfde zien wij meermalen in Amsterdam gebeuren ¹⁾, en wij vinden tegenwoordig nog dikwijls huizen in het gebruik van ingezetenen, wier zware muren en gewelfde fondamenteen hunne vroegere bestemming verraden ²⁾. Behoeven wij te herinneren hoe voormalige kloosters tot scholen ingericht zijn? Naar Erasmus' oordeel, waren de kloosters en hunne inkomsten „het wettige erfgoed van de studerende jongelingschap; immers in de kloosters was de geleerdheid gehuisvest geweest, zij waren bijna de eenige scholen voor de aankomende geletterden, en kerkelijke personen alleen waren daarin de onderwijzers” ³⁾. Naar dit beginsel zien wij niet zelden de stedelijke raden over de inkomsten der kloostergoederen beschikken. De illustre school van Amsterdam kan daarvan getuigen, en evenzoo werd het traktement van de hoogleeraren aan Leyden's hoogeschool uit de verkoopsom van een vijftal kloosters aldaar, een weinig verhoogd, ik zeg een weinig, want de bezittingen van die conventen waren, hoe weet men natuurlijk niet, aanmerkelijk verminderd. Voor hetzelfde doel werden de goederen van het klooster Engelendaal bij Leijerdorp gebruikt, ter-

1) LELONG, t. a. p. 558.

2) Zie over de kloosters der H. Agnes, Catharina, Caecilia enz. te Hoorn en die te Enkhuizen: RÖMER, t. a. p. pg. 549 en vlg.; VELIUS, *Chronijk van Hoorn*, 364; H. en V. R., *Gesch. van het Haarlemsche bisdom*, 141.

3) Vg. YPEY en DERMOUT, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Aant. I. noot 232, en de daar genoemde monographie over de hervorming van kloosters in scholen: HENRICUS GELDORPIUS, *Tractatus de institutione scholarum ex monasticis opibus*.

wijl de fondsen van de hoogeschool zelve gestijfd werden uit de opbrengst van een tweetal verkochte kloosters te Warmond ¹⁾.

Over de verdere bestemming van die gesecculariseerde goederen behoeven wij niet te spreken; het algemeen nut stond daarbij op den voorgrond, en dat zien wij natuurlijk onder allerhande vormen te voorschijn treden ²⁾. Het beheer er van behoorde aan de raden der gemeente; slechts nu en dan zien wij de ridderschappen daarmede belast ³⁾; waar de kloosters op het platte land gelegen waren, kon het algemeene beginsel, bij de secularisatie in het oog gehouden, natuurlijk niet in toepassing komen, en zien wij alzoo de staten tot eigen gebruik over hen beschikken. Dat zij ze veelal verkochten is hoogst natuurlijk want er was veel geld noodig om de oorlogskosten, die bij den dag

---

1) De goederen van het klooster Koudekerk te Leyden, die in 1556 veel van de volkswoede te lijden gehad hadden, zijn in 1575 voor de Leydsche Hoogleraren bestemd, behoudens hetgeen daaruit voor de alimentatie der voormalige kloosterlingen besteed moest worden. (*Resolutie van de Staten van Holland*, 2 Junij 1575.) Evenzoo werden de goederen van het klooster Engelendaal, in den oorlog zelf verwoest, gebruikt. *Resol.* 14 Maart 1570. Het is waarschijnlijk dat uit de belangrijke boeken van het klooster Marienhove te Warmond, boeken in de bibliotheek te Leyden gekomen zijn.

2) Zoo slaan de staten van Brabant de goederen van de abdij van Bern aan. Vg. *Batavia illustrata*, pg. 1307. De eigendommen van het klooster Zoetendaale worden staats eigendom, vg. *ERMERINS, Zeeuwsche oudh.* St. 1. 168, die van het Hollandsche huis bij Geortruidenberg, worden door de Staten van Hollaud (*Resol.* 15 Aug. 1577) gebezigd tot herstelling van den Arkelsehen dam.

3) Zoo ging het met de goederen van de Abdij Leeuwenhorst, waaruit door de ridderschap van Holland namens de Staten jaarlijks aan zekere personen bepaalde uitkeeringen gedaan werden. Zoo bijv. aan de vroedvrouw van den Prinses van Oranje jaarlijks 150 gld. *RÖMER*, t. a. p. 303, noot 6. *VAN MIERIS, Beschr. van de stad Leyden.* I. 52.

grooter werden, te bestrijden. Laten wij hier nog bijvoegen, dat van die kloosters, welke niet verlaten waren bij de hevige schokken, die de hervorming in ons land al dadelijk ten gevolge had, de bewoners, priefuren, conventualen, of zooals ze genoemd mogen worden, door tusschenkomst van de stedelijke regeeringen of van de staten, bepaalde sommen tot levensonderhoud ontvingen.

De eigenlijk gezegde geestelijke en kerkelijke goederen zijn onderling zeer verwant; onder de eerste zoude men die moeten verstaan, welke de bestemming hadden den kerkdienaren het noodige te verschaffen; onder de laatste die, waaruit de middelen geput werden om de kerkgebouwen te onderhouden, en de kosten van de eigenlijke kerkdienst te bestrijden.

Hoe nu zouden deze ten nutte gemaakt worden. Nooit was men het eens kunnen worden aan wien de eigendom daarvan behoorde. De schrijvers over kerkrecht verdedigen bij de bepaling van het subject van het kerkvermogen de meest uiteenloopende gevoelens. Sommigen beschouwen *de algemeene kerk* als eenheid gedacht als eigenare; anderen de gemeente. Van hen verschillen zij in meening, die den paus, als hoofd der kerk, den eigendom van de goederen, die deze bezit, toekennen, terwijl nog anderen zoover gingen om God of Christus den eigenaar te noemen¹⁾. Waar zoo zeer uiteen-

---

1) Vg. WALTER, *Lehrbuch des Kirchenrechts*, 549. RICHTER, *Lehrbuch*, 698. Door hem wordt de leer van SAVIGNY, *System*. II. 266, bestreden, dat de gemeenten eigenaars zouden zijn. L. 26. C. de SS. cecl. 1. 2. BOEHMER, *Jus eccl. Protest.* Lib. III. Tit. 5. § 29 en 30. *Jus parochiale*, sect. 5. C. 3. § 3. 4. 5., is het met SAVIGNY eens. Bij Evelt, *Die Kirche und ihre Institute auf dem Gebiete des Vermögens-Rechts*, pg. 4—6, vindt men van 14 schrijvers verschillende opiniën, met eenige nuances echter sterk op elkaar gelijkend, over het „Subject von Kirchenvermögen.“

loopende meeningen bestonden, is het niet te verwonderen, dat, toen *die kerk* kwam te vallen, voor wie die goederen tot nog toe gediend hadden, er ook verschillende meeningen waren omtrent het gebruik dat door den staat daarvan gemaakt zou mogen worden. Beschouwden sommigen, en met name de leerlingen van Zwingli en Bullinger, de goederen van de kerk als onbeheerd, en leidden zij daaruit een onbeperkt recht voor den staat af, om ze willekeurig te gebruiken, anderen meenden daarentegen dat ze wel ter beschikking van den staat gekomen waren, maar dat de oorsprong van die goederen zelf noodzakelijk maakte, dat zij ad pias causas gebruikt zouden worden. Anderen namen weder aan, dat wat eenmaal gegeven was voor een heilig doel aan de gevers of hunne erfgenamen teruggegeven moest worden ¹⁾. Misschien was deze laatste leer de meest rechtvaardige, maar stellig was zij ook de meest onpraktische. Immers de stichtingsbrieven waren voor een groot gedeelte verloren geraakt, door velen waren zij, wij zeiden het reeds, bij hun vertrek uit onze gewesten medegenomen, en het einde was dus niet te voorzien van de twistgedingen, die noodzakelijk zouden ontstaan, wanneer men de erfgenamen van schenkers, die misschien twee honderd jaren dood waren, zou gaan oproepen! Bestond er zoo algemeen verschil van meening over de aanwending van de goederen, in vroe-

---

1) De strijd die er over het beheer der geestelijke goederen tusschen ARMINIUS en GOMARUS, tusschen DE GROOT en SIBRANDUS LUBBERTI, tusschen UYTENBOGAERT en zijne vele bestrijders gevoerd werd, was zoo hevig, dat de regeering, om ongeregeldheden te voorkomen, verbieden moest "van voortaan in eeniger manieren in drucke ofte geschrijfte yet uyt te geven van 't Amt van overicheyt in kerckelijke saken." Zie *Gids*, 1867. IV. 2 en vlg. 201—314. Mr. C. H. GOCKINGA, *De regeling van het toezigt op het beheer van de hervormde Gemeenten*.

gere dagen met vrome bestemming geschonken, nergens werd de strijd heviger dan te Utrecht, over de bezittingen van de kapittelen aldaar, toen het bestaan van die lichamen zelf fel bestreden werd. Maar daarover later, thans zij alleen herinnerd, dat de regeering zelve van oordeel was, dat zij zich de goederen van de voormalige kerk mocht toeëigenen, onder de verplichting om ze te besteden tot onderhoud van de kerkgebouwen, met wat daartoe behoorde, en tot het verschaffen van traktementen aan de predikanten. In dien geest luiden de eerste plakaten door de staten uitgevaardigd; aan het doel, waartoe de goederen eens gegeven waren, namelijk, de uitoefening van de godsdienst, zouden ze blijven beantwoorden.

Het plakaat van de staten van Holland van 2 Maart 1575 ¹⁾ bepaalde reeds, dat de ontvangers van de geestelijke goederen aan kerkmeesters en regenten het beheer daarvan zouden afstaan, omdat er klachten waren ingekomen dat het beheer van die ontvangers veel te wenschen overliet.

Ook was door hen den 26 November 1574 ²⁾ een plakaat uitgevaardigd, waarin zij orde wilden stellen op het onderhoud van de leeraars en dienaars des goddelijken woords. Daarin werd bepaald, dat zij bezoldigd zouden worden uit de inkomsten van de goederen van de kerkdienst binnen de steden of vlekken „haarlyyder woonplaats specteerende.” Aan de magistraten van de gemeenten werd opgedragen om zich met hen over het bedrag te verstaan; aan de ontvangers van de geestelijke goederen, jaarlijks de uitkeeringen op vertoon van quitantie te voldoen. Voor zoo verre ons bekend is, was dit het eerste plakaat dat

---

1) *Kerk. Plbk.* I. 213.

2) *Kerk. Plbk.* II. 4.

over deze zaak gegeven is; wanneer wij er bijvoegen dat het door een onnoemelijk aantal andere gevolgd is, zeggen wij niets te veel. In alle gewesten van ons land herhaalden zich onophoudelijk de klachten van de predikanten, en beproefde men daaraan te gemoet te komen door hen aan wien de administratie toevertrouwd was, tot naauwgezette plichtsbetrachting aan te sporen; niet minder geschiedde zulks door de ontelbare plakaten, die de ingezetenen welke nog geestelijke goederen onder zich hadden, geboden die op te brengen ¹⁾.

In Noord-Holland was al aanstonds na de reformatie de wereldlijke ontvangst van de geestelijke afgescheiden. De geestelijke kantoren zooals die daar bestonden, werden bij resolutie van 10 Januari 1577 ²⁾ ook voor Zuid-Holland ingevoerd; daarin heette het „dat alle de inkomsten van de „pastorien binnen elks kwartieren van Holland ten platte „lande als Zuid-Holland, Rijnland, Maasland, Delftland, „Schieland en de landen van Overmaze, te saamen onder „eeneu ontvang sullen worden gebragt, en daaruit in het „gemeen alle predikanten binnen denselven quartieren ter „gestelden termijn betaalinge sal werden gedaan” enz. Deze geestelijke kantoren bleven onder 's lands bestuur, maar landskantoren waren zij niet, want zij moesten den 100^{en} en 200^{en} penning blijven betalen van de goederen, die zij bezaten, waarvan natuurlijk geen sprake had kunnen zijn indien zij landskantoren geweest waren. Ongeveer op dezelfde wijze is in de generaliteitslanden gehandeld. De geestelijke goederen bleven niet den eigendom van de gemeente, maar alles stroomde naar een kantoor, waar de admi-

---

1) *Gr. Plbk.* I. 1443. 1444. 1472. 1475. 1476. 1479. 1480. 1483 II. 2144. 2145. 2148. 3134. III. 405. IV. 601. 1194. 1195.

3) *Kerk. Plbk.* I. 5.

nistratie van staatswege geschiedde. In Zeeland was die aan rentmeesters toevertrouwd, die onder toezicht van den gecommiteerden raad van state, het beheer uitoefenden. Dit was in Brabant en de Meijerij van 's Hertogenbosch eveneens geschied. Ook in Utrecht was eene algemeene rentmeester benoemd voor de geestelijke goederen „tot meerder conservatie, en sonderlinge ten eynde beter ordre gestelt soude mogen worden op de alimentatie van de ministers des woorts, schoolmeesters ende costers, zoo in de stadt, steden als ten platte lande van Utrecht”¹⁾.

In de noordelijke provincien waren de vroeger geestelijke goederen meer een leeneigendom geworden van de predikanten; zoo was het in Gelderland, maar vooral in Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel, waar de pastorie-goederen in handen van de predikanten zelven waren, ten platte lande althans, want in de steden werden ook rentmeesters gevonden, die uitbetaling deden evenals in de andere gewesten. Alzoo genoten al aanstonds na de hervorming vele predikanten in het noorden van ons land hunne inkomsten uit landen en hoeven, aan hun beheer toevertrouwd, die zij dan ook verhuurden, verpachtten, en tot eigen voordeel benuttigden²⁾. In Overijssel leverden de geestelijke goederen een bron van twisten op tusschen de ridderschap en de steden. Beiden beweerden daarop rechten te hebben. Deventer gaf het voorbeeld, dat later Zwolle en Kampen volgden, van in deze zaak door te tasten, door een lijst van de geestelijke goederen, binnen zijn kring gelegen, te doen opmaken en de inkomsten daarvan eenvoudig tot zich te trekken. De ridderschap, die hiermede weinig tevreden

1) YPEY en DERMOUT, aanteeck. 1e Dl. 270.

2) YPEY en DERMOUT, I. 282.

was, bleef op de erkenning harer rechten aandringen, wat eindelijk in 1667 de tusschenkomst van de regeering ten gevolge had. Door haar uitspraak bekwam de ridderschap enkele goederen ten platte lande, maar de meerderheid van de inkomsten vloede in de kas der rentmeesters, om tot bezoldiging der predikanten te dienen ¹⁾. In Groningen zouden zij in het commune aerarium komen, ter beschikking van Gedeputeerden om ad pios usus gebruikt te worden ²⁾, terwijl voor Drenthe ongeveer hetzelfde bepaald werd ³⁾.

Als de voormalige bezitters van die geestelijke goederen, vindt men in de plakaten dier dagen, pastoriën, canony-sijen, beneficiën, memoriën, vicariën door elkander genoemd. Deze gelijken elkander zoo sterk dat het moeielijk, zoo niet onmogelijk, zoude wezen ze alle met juistheid te onderscheiden. Toch moeten wij hier de vicariën of capel-lanyen afzonderlijk noemen, als stichtingen van een bijzonderen aard. In navolging van de koningen en de rijken, die er hunne eigene kapellen op na hielden, waaraan de noodige goederen tot onderhoud van het gebouw en den priester verbonden waren, vergenoegden zij, wier vermogen niet toeliet zelve te bouwen, zich een nederig kapelletje naast de bestaande kerk of daar binnen te timmeren, of eenvoudig een altaar aan een der pilaren van de kerk op te richten. Het doel van zoodanige stichting was niet anders dan om door dagelijks wederkeerende missen de rust van de ziel

1) DUMBAR, *Tegenwoordige staat van Overijssel*. I. 482. II. 78 en vlg.

2) *Verklaring van het tractaat van reductie van de stad Groningen van de unie van Utrecht*. II. 222. Zie nog FELT, *Groninger beklemsregt*, I. 3.

3) MAGNIN, *Voormalige kloosters in Drenthe*, 254, en daar de aanschrijving van 10 Juni 1598 aan de landschapstaten, aangaande Roomsche priesters en hunne bezittingen.

na den dood te verzekeren en den weg, die door het vagevuur ten hemel leidt, zooveel mogelijk te verkorten ¹⁾. Wanneer alle vicariën, die in de 14de, 15de en 16de eeuw bij ons bestonden, afzonderlijke kapellen geweest waren, dan zou ons land er in zijn gcheel even als Utrecht uitgezien hebben. Er zou bijna geen plaats zijn overgeschoten voor de woonhuizen. Men behoeft toch slechts de geschiedenis van onze middeleeuwsche kerk op te slaan, om te zien, welk eene hoeveelheid van die stichtingen er bestaan hebben. Het is eene uitzondering zoo men ze bij eenige kerk eens niet vindt; in grooten getale zijn ze voor het meeren-deel daarbij gevestigd, soms ook bij de kapellen, die in de gasthuizen of liefdadige gestichten bestonden ²⁾. Bij alle was door den stichter, die minder juist collator genoemd werd ³⁾, bij zijne stichting een som beschikbaar gesteld, om den priester, die de zielmissen zou bedienen, uit te kunnen bezoldigen; die was op zich zelve doorgaans gering, maar het groote aantal vicariën maakte, dat al die gelden zamengenomen, een kapitaal van grooten omvang beschikbaar stelden. De vicariën, uit rijke beurs opgericht, hadden voor hare inkomsten, of liever voor die van den vicaris, doorgaans vaste goederen of renten, en het was geraden die te eerbiedigen, want de straf van den ban met haar

1) Vg. Mr. KOKER, *Onderzoek naar den aard en geschiedenis der vicarië goederen in Nederland*, 15. 17. VAN MIERIS, *Beschrijving van Leyden*. I. 188. 120. 126.

2) *Kerk. Oudh.* v. H. en v. R. I. 467. Zoo waren bijv. vicariën gevestigd in het oudmanhuis te Schoonhoven.

3) Die zoogenaamde collatoren hadden het jus praesentationis, d. i. het recht van den stichter, en later van zijne erfgenamen, om in de opgerichte vicarië, bij het openvallen van het priesterschap, daarvoor een ander aan den bisschop voor te stellen; de bevestiging in het benefice geschiedde door den bisschop, en heette collatierecht.

geweldige gevolgen bedreigde den vermetele, die ze zou durven aanranden.

Toch werd in den tusschentijd van het ontstaan en de vestiging van het protestantisme, waarin zooveel geestelijk goed verduisterd werd, tegen dit verbod met groote willekeurigheid gezondigd, en juist ten aanzien van de vicariën ontstond er een wanorde en eene verwarring, die de taak om ook daarin regelmaat te brengen, zeer moeilijk maakte. Welk gebruik van de vicariën gemaakt is na de reformatie, welke toen hare lotgevallen geweest zijn, heeft eenige jaren geleden het voorwerp van onderzoek eener academische proeve uitgemaakt ¹⁾. Met groote naauwgezetheid werden die lotgevallen daarin voor elke provincie in het bijzonder nagegaan. Terwijl wij ons tot enkele hoofdpunten bepalen, verwijzen wij naar dat onderzoek voor de bijzonderheden.

Bij alle verschil van den toestand der vicariën in de afzonderlijke gewesten, is er toch een punt van groote overeenkomst, namelijk de bestemming die aan haar gegeven werd. Het is opmerkelijk, dat zij even als de kapittels van Utrecht, de revolutie van de 16de eeuw hebben kunnen doorstaan, ofschoon ze in het naauwste verband stonden met die kerk, waarmede gebroken werd. De collatoren, zelve de nieuwe leer toegedaan, verloren evenwel ongaarne de stichtingen, die invloed en rijkdom te gelijk medebrachten. In sommige stichtingsbrieven was behalve het aantal missen dat gelezen zou moeten worden, tevens bepaald, dat de inkomsten voor een deel ook tot onderwijs in de kerkelijke leer gebruikt zou worden. Misschien hangt het daarmee samen, dat de bestemming van de vicariën na de hervorming algemeen deze werd, om tot beurzen van studie te gaan

1) Genoemd werk van Mr. KOKER.

dienen. Die strekking had ook het plakaat van 5 Sept. 1578, dat tevens een einde maakte aan den strijd, of de collatoren het genot van de inkomsten van de vicariën zouden behouden, dan wel of die aan den staat vervallen zouden ¹⁾. Het besliste in beider voordeel, doch voornamelijk in dat van de eerste, daar het bepaalde, dat zij $\frac{2}{3}$ zouden mogen gebruiken voor „onderhoud en stigtinge van jongens of scholieren” of tot eenig „pium usum,” mits dan de toestemming van de staten of hunne committenten gevraagd werd. Het overschietende gedecelte (de tertiën) zouden geestelijken kantoren toevloeiën en voor de predikanten afgezonderd blijven. Om nu de hand aan deze bepaling te kunnen houden (en dergelijke maatregelen werden in alle provinciën genomen) was het in de eerste plaats noodzakelijk, dat er een algemeene bekendheid bestond ten aanzien van de vicariën. Met dat doel werden er in het oneindige plakaten gemaakt; vooral ook voor de meijerij van 's Hertogenbosch waren die veelvuldig ¹⁾, maar of er ook al een termijn van opgave en aangifte bepaald werd, onder bedreiging dat anders het collatierecht voor de patronen en de inkomsten voor de vicarissen, ten voordeele van scholieren en predikanten, verloren zouden gaan, zij deelden het lot van de vorige plakaten op het aanbrengen van geestelijk goed, en leverden geenszins bevredigende resultaten. Van de bekende vicariën dan werden, zooals wij zagen, de inkomsten door predikanten en studenten genoten, terwijl zij in Utrecht, waar er in de verschillende kerken ongeveer 120 gevestigd geweest waren, gedurende een zeer korten tijd uitsluitend aan de kweekelingen der godgeleerdheid

1) *Kerk. Plbk.* II. pg. 3 en vlgd.

gegeven werden ¹⁾. De vicariën der kapittelen werden daar in 1674 met ondergang bedreigd, toen zij aan den stadhouder ter beschikking gegeven werden, voor zoo verre zij door den dood van de collatoren open zouden vallen; eene overeenkomst door dezen met den prins getroffen, heeft dat gevaar echter afgeweerd.

De vicariën, die het karakter van lijfrenten aangenomen hadden ²⁾, om nog even te gewagen van haar latere lotgevallen, doorstonden ook de omwenteling van 1795. Toen in 1798 de nieuwe staatsregeling, in Art. 4 (Add. Art.), „alle geestelijke goederen en fondsen waaruit te vooren de „Tractamenten of Pensioenen van Leeraren of Hoogleeraren „der voormaals heerschende kerk betaald werden”, nationaal verklaarde, werden de vicariën daardoor niet getroffen. Met enkele uitzonderingen, waaronder voornamelijk vallen de vicariën, ter beschikking staande van den stadhouder, die met diens overige goederen nationaal verklaard werden, bleef de toestand van die stichtingen zoo als ze was.

Van den invloed van de regeering van koning Lodewijk op de vicariën valt even weinig te zeggen. Veranderingen zouden voor haar meer uit den verwarden toestand van 1798 dan uit wetsbepalingen voortkomen; toen vooral, en reeds in de voorgaande jaren, zijn er veel vicariën verloren gegaan ofschoon er van de zijde der regeering steeds pogin-

1) VOET, *Theologisch advijs*, 58 en 59. De heeren Staten 's lands van Utrecht, bepaalden eerst dat de vicariën alleen aan studenten in de godgeleerdheid gegeven zouden worden, bij besluit van 6 Juni 1580, maar den 19 Juli 1580 werd dat reeds veranderd.

2) Consideratiën van den Archivaris in het Dep. Utrecht, Mr. P. VAN MUSSCHENBROEK overgeleverd aan HH. Gecommitteerden tot de middelen uit den raad van Finantiën, 20 Oct. 1806.

gen gedaan worden, om dit tegen te gaan. De Fransche overheersching zelfs heeft geen bepaalde regeling, noch opheffing der vicariën medegebracht, alleen die van de kapittelen te Utrecht waren natuurlijk vervallen. Het dekreet van 27 Februarij 1811 ¹⁾ was voor haar niet van kracht, en van dien tijd af zijn er voor de vicariën, die in handen van particulieren waren, geen wettelijke bepalingen gemaakt. Het koninklijk besluit van 2 Dec. 1823 toch, waarin alleen sprake is van goederen behoorende aan stichtingen *van beurzen van onderwijs*, is reeds alleen om die woorden moeielijk op haar toe te passen, maar daarenboven blijkt het uit den naam „provisores” aan de begevers geschonken, dat er niet aan collatoren, niet aan vicariën gedacht is; ook waren er slechts weinige van zooveel belang, dat daarvan inkomsten tot 5%_o aan den ontvanger betaald hadden kunnen worden.

Evenwel worden, naar bovengenoemd besluit en dat van 26 Dec. 1818 ²⁾, dertien vicariën in Amersfoort, onder toezicht en goedkeuring van de Gedeputeerde Staten van Utrecht, door een rentmeester beheerd; door den Minister van Binnenlandsche zaken worden die, na aftrek der tertiën voor de stad, aan drie studenten in de theologie vergeven ³⁾.

Toen in 1843 de rijksbeurzen aan de hoogeschole afgeschaffd zijn geworden ⁴⁾, bepaalde de regeering, dat die vervangen zouden worden door de inkomsten uit de vicariën en beneficia ad studia, die ter harer beschikking stonden.

1) FORTUIN, *Verz. van W. en B. van Franschen oorsprong*, III. 283.

2) *Staatsblad*, n°. 48.

3) Vg. KOKER, a. w. blz. 111 en vlg.

4) Koninklijk Besluit van 15 Februari 1843. Bijvoegsel tot het Staatsblad, XXX. 117.

Een jaar later evenwel hield men op, aan de inkomsten daartoe uit IJsselstein afkomstig, en door het domeinbestuur beheerd, die bestemming te geven; en in 1850 is het grootste gedeelte van het fonds door publieken verkoop vernietigd. Weinig strookte dit met de belofte der regeering, en terecht heeft de synode bij deze aangedrongen, dat althans de inkomsten der vicariën die onder het domeinbestuur gekomen waren, naar hare bestemming zouden besteed worden ¹⁾. Voor het tegenwoordige is de toestand zeer verward; zeer wenschelijk zou eene juiste regeling daarvan zijn, getuigen de vele processen, in de laatste jaren over vicariën gevoerd ²⁾; hoe spoediger men daartoe zal overgaan, hoe beter, want waar eenmaal verwarring heerscht is tijdverlies vooral te duchten.

Na deze kleine uitweiding over den tegenwoordigen tijd, moeten wij terugkeeren tot de hervormingsperiode, om aan de zonderlinge geschiedenis der kapittelen van Utrecht en zijne goederen nog een enkel woord te wijden. Ook daarbij zullen wij even buiten het tijdperk moeten treden, waarbinnen overigens dit gedeelte van mijn geschrift beperkt is.

De hervorming had reeds de overhand gekregen, en de kanunniken van de vijf kapittelen, die te Utrecht gevestigd waren, oefenden toch nog steeds hun eigenaardigen invloed uit op de staatsaangelegenheden. Toen het bisdom nog in zijn volle glorie was, hadden de kapittelen met den bisschop ongeveer alles in de regeling der staatszaken te zeggen gehad. De ondergang van de wereldlijke macht des bisschops had

1) Handelingen der Synode, 1850. pag. 296. 449. 1851. 229. 1852. Bijlage B. 78.

2) KOKER, a. w. 122—261. Over de zaak van de kapittelgoederen te Haften, waartoe vele vicariën behoorden, zie men Mr. AUGUST FILIPS: *De overeenkomsten betreffende de kapittelgoederen te Haften.*

geenszins dien van den invloed der kapittelen medegebracht. Hunne vertegenwoordigers, met die uit de ridderschap en de steden, bleven de drie standen van de staten uitmaken. Die macht bleven zij uitoefenen tot 1811. Het was een zeer vreemd verschijnsel eene macht, zoo geheel uit kerkelijken toestand gesproten, zich zoolang te zien handhaven. Maar niet zonder eenigen tegenstand dan ook vermocht zij zulks. Het volk, dat meerendeels het protestantsche geloof aangenomen had, wantrouwde de kapittelen en, de luide openbaarde vrees, dat zij met den vijand heulden, maakte reeds in 1581 eene regeling van zaken noodzakelijk. Het gevolg daarvan is geweest, dat de kapittelen hun invloed in regeeringszaken behielden. Het spreekt van zelf, dat de kapittelheeren tot de hervormde godsdienst overgegaan waren, in de hoop, op hunne goederen te kunnen blijven zitten; in die verwachting zijn zij niet teleurgesteld geworden. Maar juist in de eerste jaren van de 17^e eeuw kwamen onze rechtsgelcerden daartegen op; het ergerde hen, dat „die „zekere gereformeerde, welke zich na de paapsche wijze „laaten tituleeren canoniken, domheeren, capittelheeren, „proosten, archidiaconen, zielpriesters enz., en die op dien „naam en titel als of zij eenige paapsche officiën deden, „zich aannemen ofte koopen dezelve goederen”¹⁾. Op die wijze toch schijnen zich de heeren in het collegie opgevolgd te hebben, en zoo kwam na den vader de zoon er zitting in nemen. Waarom zij van de zijde van den raad, waarvan zij altijd een deel bleven uitmaken, geen tegenstand ontmoetten, is mij niet recht helder geworden. Uit de regeling van 1581 toch dunkt mij is dat moeielijk duidelijk te maken. Ik geloof dat wij hier aan een van die fci-

1) *De punten van nodige Reformatie door Christophilus Eubulus*, 132.

telijke toestanden te denken hebben, die, door tijdsverloop ingeworteld en niet direkt schadelijk, blijven voortbestaan en zelfs bij verzet steun vinden.

De geleerde mannen die zich in het strijdperk begaven over de kapittelkwestie, brachten haar voornamelijk op het terrein van de bezittingen dezer instelling. Voet, die als zoodanig het eerst genoemd moet worden, schreef in zijn *Theologisch Advys*¹⁾, dat het gebruiken van die kapittelgoederen „eenmael Godt en zijn dienst geheyligt, sacrilegie ofte „kerkrooverye was, wat aangaat het subsidieren van Adel- „lijke en andere eerlijke familiën, dat kunnen de heeren „staten doen ook uyt de goederen der vijf capitulen, zoo „haar Ed. Mog. daerover de voogdije ende het gezagh had- „den. Ende daertegen en zoude nae mijn gevoelen zoo „grooten ergernisse bij die van het pausdom ende de gere- „formeerde niet kunnen genomen worden. Want hier soude „alleen quaestie zijn van de Landts menage ende niet van „het onderhouden van Roomsche kerckelijke ordre, midden „in de Reformatie ende tegen de Reformatie” — enz.

Aan zijne zijde schaarden zich Essenius en Hoornbeck. Aan het hoofd van hen die zijne tegenstanders waren, stonden Schoock en Maresius, beide hoogleeraren te Groningen. De eerste steunt vooral de rechtmatigheid van het bestaan der kapittelen op oude overeenkomsten, door hen met de staten des lands van Utrecht, en met de ridderschap aangegaan; eenmaal hun bestaan op goede gronden gevestigd zijnde, kan er, volgens hem, geen sprake van onrechtmatigheid in hun voortbestaan zijn; de oude instelling heeft niets dan den naam behouden, en doet daardoor den oningewijde aan eenige verwantschap met het Katholicisme denken. Wat

1) *Theol. Adv.* 2e ged. pg. 22.

hunne goederen aangaat, was hij van oordeel, dat men die even goed als alle andere wereldsche goederen gebruiken kon; dat ze geenszins Gode geheiligd waren, maar door hebzuchtige priesters op allerhande manieren tot bijgeloovige plechtigheden bijeengebracht waren. Zijn gevoelen hangt samen met de leer, vooral door Uyttenboogaert voorgestaan, en door Zwinglius zelven verkondigd, dat de Staat recht heeft willekeurig over de goederen der kerk te beschikken. Calvinus was daarentegen van meening, dat de kerk alleen de bevoegdheid daartoe had, en zijn gevoelen vond vooral verdediging bij de gebroeders Ruardus en Johannus Acronius; de doopsgezinden kozen een middelweg, daar zij aan den staat recht van beschikking, maar ad pium usum, toekenden ¹⁾. De zaak van de kapittelgoederen werd de question brûlante van den dag; de predikanten vingen aan er van den stoel over te spreken, en voor en tegen verschenen brochures, die juist niet zondigden door fijnheid van vorm en inhoud ²⁾. Het volk begon er zich ook al mede te bemoeijen, en het scheen den raad van de stad Utrecht noodzakelijk toe, een onpartijdig oordeel van de leeraren binnen de gemeente in te winnen. In den geest van Voet werd dat

1) Vg. YPEV en DERMOUT, 1e Deel, 285 en vlg. Aant. 1e Dl. 129 en vlg. SCHOOCK, *de bonis vulgo ecclesiasticis dictis*, 75, waar door hem de zin der woorden, in de giftbrieven gebruikt, bestreden en ten hoogste afgekeurd wordt. Zie nog bij hem, pg. 547 en vlg. en de daar opgenomen belangrijke stukken.

2) CHRISTIANUS PHILADELPHUS, *Zedigh en grondigh Bericht over het gebruyck der genaemde Geestelycke goederen*, 1661; hij bestrijdt VOET (pag. 98) met zijn eigen woorden, „dat men om een Roomsche schijnende benaminge niet veel spoocks en behoeft te maecken.” *Vertoogh van het recht dat de magistraet van Utrecht is hebbende om geest. goed te gebruiken*. 1655. Middelburg. CHRISTIANUS CONSTANTIUS, *Aanmerkingen op het Theol. Advijs*. Amst. 1665.

door Matthias Nethenus ¹⁾ gegeven: naauwlijks was zijn „Accoort” verschenen, of het werd door Maresius bestreden, waarop Nethenus zijn meening handhaafde, maar op zoo grove en onbetamelijke wijze, en in zoo hatelijke termen voor de staten van Groningen, dat die, voldoening eischten van Utrecht voor zijne beleedigingen. Die werd gegeven door Nethenus de stad uit te zetten. Eveneens handelde de raad met een paar predikanten, die de betaamelijkheid uit het oog verloren hadden, bij hunne verdediging van de onrechtmatigheid van het bestaan der kapittelen. Het einde van den strijd was, dat de kapittelen bleven bestaan, dat alles bij het oude bleef, en de domheeren, of hoe men ze noemen wil, rustig de inkomsten van de bezittingen der kapittelen bleven genieten. Geen gevaar bedreigde hen vóór 1798; toen werd door Art. 4 van de nieuwe staatsregeling hun bestaan bedreigd ²⁾. Eene commissie uit de eerste kamer kwam, op rapport van 's lands advokaten, tot de conclusie, dat de goederen der kapittelen niet als geestelijke beschouwd konden worden, en niet onder het bereik van het genoemd artikel vielen ³⁾. Ze hadden toen nog een levenstijd van enkele jaren voor zich. In 1811 zou hun doodsuur slaan. Het dekreet van 27 Februari noemde de kapittelen bij naam, en zij konden dan ook de bepaling van Art. 1: „tous les biens d'origine ecclésiastique sont réunis au domaine de l'état” niet ontgaan. De

1) *Accoort der 't samentlicke dienaren des goddelicken woords . . . . in 't adviseren over 't gebruik der geestelicke goederen.*

2) Art. 4. Add. Art. tot de acte van staatsregeling: „Alle geestelijke goederen en fondsen, waaruit te voren de tractamenten of pensioenen, van Leeraren of Hoogleeraren der voormaals Heerschende Kerk betaald werden, worden Nationaal verklaard . . . enz.

3) *Besluit der eerste Kamer, 20 Juni 1800.*

kapittelheeren kregen schâvergoeding, en de goederen der kapittelen, werden tot het domein van den staat gebracht.

Als wij nu terugkeeren tot het belangrijkste tijdperk van de geschiedenis van de doode hand in ons vaderland, dan hebben wij nog op eenige plakaten te wijzen die vooral belangrijk zijn, omdat zij het ernstig streven der regeering, om het kwaad, dat de doode hand medebrengt, te vernietigen, aantoonen. Om ons zooveel mogelijk aan de volgorde van tijd te houden, noemen wij eerst een tweetal ordonnancien, door de staten van Utrecht genomen en dagteekenende van het jaar 1644 ¹⁾. Niettegenstaande herhaalde resolutiën het bestaan van geestelijke orden in onze gewesten verboden, en zelfs aan de personen, daartoe behoorende, het verblijf in het land ontzegd hadden ²⁾; niettegenstaande dat reeds in 1612 streng verboden was geworden, dat ouders hun kinderen bij jezuiten ter schole zouden zenden ³⁾, die veelmeer nog dan geestelijken van andere orden als vijanden van den staat beschouwd werden, was het aan de staten van Utrecht gebleken, dat vele jezuiten en andere priesters in de geunieerde provincien, maar voornamelijk in Utrecht binnengedrongen waren en „bleven domineren in en over de „herten en gemoederen van sommige personen, en die zulks „verleyden dat deselve vergetende hare schuldige plicht ende „affectie, zoo tegen den welstand dezès ende andere geuni- „eerde provinciën in 't algemeen als tegen hare naaste vrunden, ontvreemden ende bij gifte ook bij testamente ende „andere dispositien geven en maken, aan de voorschreven

1) *Gr. Plbk.* I. 405. 409. *Pl.* 17 Dec. 1644.

2) *Pl.* 9 Sept. 1639. 30 Aug. 1641.

3) *Pl.* 27 Maart 1612.

„jesuiten ende andere roomsche priesters en collegien ge-
 „bruikende daartoe *ontleende* en *vercierte* namen en per-
 „soonen waardoor merkelyke duysende uyt dese landen naar
 „die van den vijand vervoerd waren: ende alsoe daartoe
 „meest ende doorgaans occasie geven *en instrumenten* sijn
 „de ongetrouwde dochters of weduwen van de Roomsche
 „religie die aan de Jesuiten en priesters hun goederen in
 „administratie gaven en hun vermogen maakten enz...”
 Om nu te voorkomen dat langs dien weg hare bezittingen
 aan stichtingen en kloosters zouden toestroomen, die, op
 ons territoir verboden, daar buiten en vooral in Spanje
 bloeiden, zoo namen de staten waarlijk een krachtig mid-
 del bij de hand. Zij verboden eenvoudig, dat zoodanige
 personen de administratie of de beschikking harer goederen
 zouden hebben. Die zou aan de ouders behooren, en waren
 die niet aanwezig, of was er grond om te vermoeden, dat
 ook zij niet geheel en al buiten den invloed der geestelijk-
 heid waren, dan zou in de steden de daarvoor aan te
 wijzen magistraatspersoon, op het land de ordinaris van
 Godeputeerden, onder cautie stelling, daartoe geroepen sijn.
 Natuurlijk werden alle handelingen van de genoemde per-
 sonen, hare bezittingen betreffende, geannuleerd. In één
 geval slechts zouden hare testamenten hunne kracht behou-
 den, wanneer daarin kinderen tot erfgenamen benoemd wa-
 ren wier ouders mede erfgenamen ab intestato hadden kun-
 nen wezen.

Het tweede plakaat, dat wij op het oog hadden, toen wij
 hierboven van een belangrijk tweetal plakaten van de staten
 van Utrecht spraken, is dat hetwelk door hen den 8^{en} Mei
 werd uitgevaardigd. Wij vinden daarin op nieuw een
 krachtige poging om het veldwinnend misbruik van door tus-
 schenpersonen en verdichte namen „een groot ligchaam

„ende versameling van nieuwe gemaakte geestelijke goederen te maken”, te vernietigen. Het schijnt algemeen gebruikelijk geweest te zijn in vele steden en dorpen van ons gewest, om onder den naam van „olla sacra”, aan verdichte aalmoezen een zoodanige uitbreiding en zoo grooten omvang te geven, dat er wederom gevaar was, de doode hand levendig en krachtig te zien worden. Alle schenkingen onder levenden of bij den dood werden daarom nogmaals nietig verklaard waar ze aan geestelijke personen zouden luiden: de magistraten werden met straf bedreigd die tot haar ontstaan mochten medewerken, want de staten zouden niet gedoogen „dat eenige goederen kwamen ofte bleven in een „doode hand, onder andere dan publicque en geauthoriseerde administratie”. Deze resolutie had buiten de genoemde strekking, nog deze, om een onrecht te treffen, dat Roomsche ouders hunnen kinderen aandeden, die de hervormde leer aangenomen hadden. Het kwam maar al te veel voor, dat zij die wegens gesimuleerde oorzaken ontferden, waar de geloofsovertuiging tot zoo groot onrecht aanleiding gaf, bepaalden de staten dat „pausselijke kinderen niet meer dan niet pausselijke van hunne ouders „zouden mogen erven.” Een maatregel die nooit voldoende kon werken; immers ook vóór den dood konden de ouders sommigen hunner kinderen bij voorkeur bevoordeelen.

Voorts bepaalden zij in deze ordonnantie, dat de kinderen, die zich een geestelijken staat verkozen, per se door hunne erfgenamen ab intestato zouden opgevolgd worden. Om verduistering van goederen en ontduiking van de wet tegen te gaan, sloeg men een goeden weg in, door een soort van premie te beloven aan dengene, die daarvan aangifte zou doen aan de regeering. Van het viervoud van de waarde der verduisterde goederen, dat de delinquent moest opbrengen,

zoude $\frac{1}{3}$ voor den aanbrengrer zijn, terwijl de rest tusschen den officier en de armen verdeeld werd. Behalve dat het gerestitueerde aan de erfgenamen ab intestato gegeven zou worden, werd de overtreder met infamie gestraft. Wij zien dus dat dit plakaat zoo gestreng mogelijk was; wat het eerste aangaat, dat waarlijk ook vrij gestreng genoemd mag worden, dit behield zijn kracht tot 1785, toen de ongehuwde dochters en weduwen de administratie over haar goederen terug ontvingen, en daarover weer beschikken mochten, mits zij geen goederen in de doode handen brachten, „aan wie zulks te doen bij plakaten verboden is.”

De vrede van Munster bracht een donker verschiet voor de Roomsche godsdienst in onzen staat mede. De vroegere staatkundige toestand van ons land had bepalingen tegen de roomschgezinden noodzakelijk gemaakt; daardoor kunnen de waarlijk harde maatregelen tegen hen genomen, alleen gebillijkt worden. Katholiek en Spanjaard, het waren evenzeer gehate woorden in die dagen, en wellicht gaat men niets te ver wanneer men zegt, dat ze synoniem waren.

Met den vrede werd de staatsgodsdienst van de republiek de hervormde; geene ambten bleven aan Katholieke personen toevertrouwd, zij werden uitgesloten van het staatsbewind, en zij, die bij het sluiten van den vrede eenige landsbetrekking waarnamen, werden een zestal jaren later daaruit ontzet¹⁾. Het verbod van godsdienstoefening, reeds vroeger (resolutie 3 Januari 1630, 10 Oct. 1626) gegeven, werd gestreng herhaald. Vereenigingen van Roomschen werden niet geduld; nogmaals en nogmaals werd gestreng verboden, dat geestelijke orden in ons land bestaan zouden²⁾. Met het doel dit zoo stellig mogelijk tegen te gaan, werd

1) *Res.* 29 Juli 1654.

2) *Pl.* 10 Oct. 1626. 3 Jan. 1630. 14 April 1649. 16 Juni 1648.

de bekende verordening van 10 Junij 1648 uitgevaardigd, die eigenlijk niet meer deed dan herhalen wat verscheidene vroegere, en voornamelijk die van 10 Oct. 1626, reeds voorgeschreven hadden. Binnen den tijd van 8 dagen na hare publicatie zouden alle „abten, paters, papen, kanonicken, „monnicken ende alle andere dergelijcke pretense geestelijke „personen, van wat qualiteyt ofte conditie die souden mogen „sijn, geene uytgesondert, uytgesondert die volgens capitulatie, 't verblijf aldaer specialijk toeghestaen is, hebben te „vertrecken.”

Kon er krachtiger uitgedrukt worden, dat de viabiliteit van het kloosterleven onmogelijk zou zijn, en dat er geene geestelijken noch instellingen van dien aard gedoogd werden! Waar zij gevonden werden, hadden zij haar bestaan meerendeels aan de toegewendheid der vroedschappen te danken; dat de regenten, aan wie de handhaving der wetten toevertrouwd was, daarin, ter wille van geldelijk voordeel, niet altijd even naauwgezet bleven, is een feit waarvoor geene bewijzen ontbreken¹⁾. Er waren toch slechts weinige plaatsen waar, volgens capitulatie, de Roomsche geestelijken zich mochten ophouden, en ontgezeggen bleven er steeds veel in ons land aanwezig²⁾.

1) *Gr. Plbk.* VI. 359 en vlg.

2) Vg. *THEMIS*: 2e verg. II. 1855. 196, daar worden als dat voorrecht door capitulatie verkregen hebbende, genoemd; Maastricht (cap. 1632. art. 4) met de landen van Overmaze, Breda (cap. 1637 art. 2) en Venlo (Art. 18 van het zoogenaamd Barrière-Tractaat v. 15 Nov. 1715. Zie DUMONT, *Corps universel diplomatique*, VIII. I. 461) genoemd. Een vasten regel voor de beslissing van die vraag leveren de Pl. van 19 Juli 1700 (*Gr. Plbk.* VI. 359) en van 1747 (*Gr. Plbk.* VII. 603.) Vg. *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, par DE RIDDER e. c. IV. 427, „la persécution religieuse du XVII siècle fut plus pernicieuse pour les Catholiques que les accès iconoclastes et les exécutions des gueux au siècle précédent.

Wij hebben reeds zoovele resolutiën en plakaten genoemd, dat wij niet meer in bijzonderheden zullen treden over die vele plakaten, welke na den vrede van Munster uitgevaardigd zijn, om het verdonkeren van geestelijke goederen, een kwaad dat ongeneeslijk bleek te zijn, vooral in Noord-Brabant, te verhoeden ¹⁾.

Toch ontmoeten wij nog een paar resolutiën van de Hoog Edel Grootmogenden, aangaande de betaling van het collateraal, die de aandacht verdienen, omdat ze het principe reeds huldigden, dat in onze dagen zoo algemeen wordt voorgestaan, om na verloop van dertig jaren van de goederen in de doode hand eene belasting als aequivalent van het successierecht te heffen. Wij bedoelen voorcrst het contract dat in 1660 tusschen den Ambassadeur van Spanje en de Gedeputeerden van H. H. Mog. is gesloten. Dat was uitgelokt geworden door een beweerd recht tot weigering van het collateraal te betalen, bij het overlijden van den abt eener abdij aan de Schelde. Die weigering steunde zich op de bewering, dat een abt alleen administrateur van de goederen der abdij is, en er dus bij zijn dood geen overgang van eigendom plaats vond, ergo geen rechten te betalen waren. De ontvanger van het marquisaat van Breda, met deze redenering niet voldaan, wendde zich tot de H. Mog., en die concludeerden toen in het contract met genoemden ambassadeur „dat het collaterael

---

Si ceux-ci en voulaient surtout aux édifices consacrés au culte, aux religieux et aux prêtres, ceux là tout en ne leur épargnant point, s'attachaient de plus à rendre intolérable la position des prêtres et des familles catholiques qui étaient obligés de choisir entre l'apostasie et la misère de l'exil. . . . . Il seroit impossible d'expliquer sans l'intervention divine comment la religion Catholique ait pu rester dans un état florissant au Brabant Septentrional.

1) *Gr. Flbk.* I. 1476. I. 1479. I. 1480. I. 1483. VI. 69. 378.

„in honderd jaren driemaal effektive bij de voorsz. Abdijen „Proosdijen, Decanijen ende andere Fondation ofte corpora „soude werden betaelt in handen van de respectieve rent- „meesters.” In het volgende jaar werd op dit accoord een acte van ratificatie „raeckende den veertigsten penning tot „laste van de goederen van geestelycken” gegeven, die onderdanen van den koning van Spanje, maar binnen het ressort onzer staten aanwezig waren¹⁾.

Vroeger was reeds (1675) bepaald, dat van „huisen „welke dienen tot vergaderplaatsen of kerkenhuisen van „Roomschgezinden” de 40^e penning driemaal in de honderd jaar opgebracht zou worden, en toen er in 1737²⁾ verschil ontstond, of daaronder ook zouden vallen de huizen die bij de vergaderplaatsen stonden, en door pastoors of kosters bewoond, of ten hunnen bate verhuurd werden, als ook de boomgaarden en verder toebehoorende landerijen, werd uitdrukkelijk verklaard, dat van die alle het bepaalde recht op de voorschrevene wijze zou moeten opgebracht worden³⁾. Van die bepaling bleven natuurlijk uitgezonderd de huizen door priesters enz. bewoond, maar aan Protestanten toebehoorende; bij den dood van den eigenaar toch ging de eigendom daarvan over en werd alzoo het collateraal gheven⁴⁾.

De toestand van het bezit in de doode hand veranderde

---

1) *Gr. Pbbk.* VI. 1042. Contract van 21 sept. 1660. *Gr. Pbbk.* II. 262. 3.

2) *Resol.* 21 Dec. 1737. *Gr. Pbbk.* VI. 1043.

3) *Resol.* 21 Dec. 1737. *Gr. Pbbk.* VI. 1042.

4) Eene afzonderlijke resolutie werd voor die uitzondering, als men het er eene noemen wil, gegeven, 21 Dec. 1737. *Gr. Pbbk.* VI. 1043.

Door de Gedeputeerde Staten van Utrecht was ook in 1767 eene resolutie genomen, dat door de broedergemeente te Zeijst „zo lange de Ed. Mog. „dezelve binnen deze provincie tolereren” om de 40 jaren de 40^e penning betaald zou worden. Zie *Utr. Pbbk.* vervolgd. II. 641.

niet met de lotsverbetering, welke de Katholijken aan de plakaten van 19 Juli en 21 September 1730 ¹⁾ zouden te danken hebben. Zij werden daardoor geen wettig kerkgenootschap; hunne gemeenten bleven collegia tolerata, zij werden niet probata, en misten uit dien hoofde rechtspersoonlijkheid. De wetgever liet de uitoefening hunner godsdienst toe, maar de bepalingen omtrent jezuiten en andere geestelijken bleven met nadruk gehandhaafd. Wie priester wilde worden, moest eerst onder eede verklaren tot geen orde van monniken te behooren ²⁾. Eerst de staatsregeling van 1798 (art. 19 en 20) huldigde het grootsche beginsel van vrijheid om God naar de behoefte van het hart te dienen. Van toen af konden de Roomsche Katholijken in Nederland, weder een kerkgenootschap vormen.

We kunnen hier dit vluchtig overzicht van de lotgevallen der doode hand bij ons te lande sluiten. Alleen noemen wij nog één plakaat, te beroemd om er geheel over te zwijgen, maar tevens te algemeen bekend om meer te doen dan het te noemen.

Wij bedoelen het lange plakaat van Maria Theresia, in de Spaansche Nederlanden uitgevaardigd, en in meer dan één opzicht belangrijk; daarbij wordt de naleving der plakaten van Karel V in den aanhef bevolen, en het vordert tevens opgave van bezittingen door de geestelijkheid en verkoop van niet geamortiseerde goederen. Alzoo vinden wij wat wij in verschillende plakaten bevolen zagen hier terug ³⁾.

1) VI. 359 f. VI. 367.

2) THEMIS, II. 1855. 195.

3) Het plakaat is in zijn geheel te vinden in de *Documents parlementaires et discussions concernant le projet de loi sur les Etablissements de Bienfaisance*, I. pg. 395 et suiv. Over de Oostenrijksche amortisatiewetten, die sedert KAREL IV meermalen herhaald werden, en in het bijzonder over

Vooral echter is dit stuk van belang omdat het gegeven werd door eene vrouw zoo bij uitnemendheid vroom en katholiek als juist Maria Theresia.

---

die van JOZEF II. 1780 en 1781. zie men STUBENRAUCH, *Handb. der Öst. Verwaltungsgesetzkunde*, II. 445. u. f. In zijn tijd waren er in Oostenrijk meer dan 2000 kloosters; 700 werden er door hem opgeheven, en hunne bezittingen legden den grond van een fonds ter bestrijding van de godsdienst-onkosten. Vg. DOHM, *Denkwürdigkeiten*, II. 298. ROSCHER, *System der Volkswirtschaft*, II. 284. In Engeland, waar reeds in 1224 de Magna Charta (art. 36) het aan de kerk opdragen van leenen verboden had, en menige wet tegen het komen van onroerend goed in geestelijke handen uitgevaardigd was, werd door HENDRIK VIII (1536—1538) de secularisatie aangevangen. De door hem opgeheven kloosters leverden jaarlijks een inkomen van 500.000 dukaten, tegen 380.000 van de bezittingen der Lords. Vg. RANKE, *Reformationsgeschichte*, IV. 61. In Rusland was ook reeds in 1535 eene wet gegeven tegen de uitbreiding van het bezit in de doode hand. Wetten van 1581, 1704, 1762 enz. hadden die opgevolgd. In 1764 zijn er de goederen van de Grieksche kerk geconfiskeerd. Vg. HEBERMANN, *Russische Geschichte*, III. 362. De republiek van Venetië had reeds in 1235 het belangrijke beginsel gehuldigd, dat geestelijken, zoowel mannen als vrouwen, die in een klooster leefden, niet van hunne ouders zouden erven, zoo er nog andere kinderen waren; evenmin was het aan kloosterlingen vergund hunne goederen aan het klooster te vermaken. Maatregelen tegen de uitbreiding van het bezit in de doode hand werden nog door de republiek in 1451, 1536 en 1605 genomen. In Toskanen werd reeds in 1376 eene commissie benoemd om toezicht uit te oefenen op de verkrijging van het bezit door geestelijke lichamen. Ook in de kleinere Italiaansche staten vinden wij reeds vroegtijdig pogingen aangewend tot beperking van het bezit in de doode hand. Bekend is het, hoe in onzen tijd in Italië en Spanje, de geestelijke goederen voor een deel gesecculariseerd zijn. Wij zullen in den loop van ons geschrift de gelegenheid vinden, daaromtrent nog enkele bijzonderheden op te geven. Vg. *Journal des Economistes*, 1867. pg. 161—187. *Utrechtsch Provinciaal en stedelijk dagblad*, dd. 6, 10, en 13 Januari 1868. *Dantou Histoire de la République de Venise*. Paris 1819. Tome VII.

HOOFDSTUK IV.

Geschiedenis van het bezit in de doode hand in Nederland van af 1795 tot op heden.

Toen in 1795 de vrijheidslievende beginselen, die de Fransche revolutie predikte, met haar, ook in onze gewesten doorgedrongen waren, bevonden zich hier, met enkele uitzonderingen, geen kloosters. Een zeer gering aantal had zich niettegenstaande de herhaalde plakaten die hun bestaan verboden, weten staande te houden of te vestigen, hetzij dan dat zij dit aan bijzondere vergunning te danken hadden, of haar daaraan verschuldigd waren, dat zij buiten het bereik der plakaten gebleven waren ¹⁾.

---

1) Mr. Bar. VAN HUGENPOTH (*De kloosters in Nederland*, pg. 6) noemt 15 zoodanige kloosters, die tijdens de inlijving in Frankrijk bestonden, waarvan het meerendeel voor vrouwen en in Noord-Brabant gevestigd was. Zie vooral noot 2 over het klooster van St. Agatha, dat in 1602 bij Resolutie van de Staten-Generaal aan Prins MAURITS in eigendom was afgestaan; de goederen werden toen gesequestreerd, de kloosterlingen uiteen gedreven. In 1849 hebben de kruisheeren van WILLEM II hun klooster en goederen voor f 1200 in admodiatie ontvangen. Thans betalen zij een pacht van f 1700 aan het domeinbestuur.

Op het bezit in de doode hand kon dus de revolutie hier van even weinig invloed wezen als in de Noord-Duitsche landen. Daar zoowel als in ons land had de hervorming het reeds zeer beperkt, zoo zij het al niet geheel had kunnen vernietigen. Maar gansch anders was het in Frankrijk en de zuidelijke staten van Europa gesteld, waar de gebeurtenissen van de 16^e en 17^e eeuw, zoowel op staatkundig als godsdienstig terrein, van geringeren invloed geweest waren. De revolutie van de 18^e eeuw zou daar gaan breken met de eeuwen oude instellingen en haar dood bezit. De gevolgen van het beginsel door haar met betrekking tot de doode hand aangenomen, zijn ook voor ons land van te grooten invloed geweest om er niet op te wijzen.

Frankrijk had nog geen secularisatie der geestelijke goederen beleefd. De traditioneele voorrechten, waarin de geestelijkheid met den adel deelde, waren daar nog in volle werking; de geestelijke hiërarchie had er zich bestendig gehandhaafd en het bezit in de doode hand had zich tot eene verbazende hoogte kunnen verheffen. Met het jaar 1789 was daarvoor het oogenblik van den ondergang aangebroken. Zonder op titel of oorsprong te zien, zonder op oorzaak van bezit, of reden van vereeniging te letten, verklaarde de omwenteling zich boven kerk, stichting en vereeniging. Toch is het er verre van af, dat zij de eerste was, die te velde trok tegen het groote kwaad. Even als in andere landen waren echter wetten en edikten machteloos gebleven tegenover de listige praktijken van de geestelijken, die altoos hun doel langs een omweg bleven bereiken. Na vele pogingen tot beperking, was onder Lodewijk XIII, het recht van amortisatie, dat in Frankrijk van den tijd der Merovingische vorsten dagteekende, maar veronachtzaamd was,

weder op den voorgrond gesteld; toen reeds had de koning verklaard, dat hij zijn recht kon doen gelden op alle bezittingen der kerk, die niet geamortiseerd waren, maar op aandrang van den Kardinaal de Richelieu had hij zich vergenoegd met van *de* geestelijkheid zes millioen franken te vorderen, binnen drie jaar op te brengen ¹⁾. Zijn opvolger had de oprichting van stichtingen van zijn „lettres patentes” afhankelijk gemaakt, want telkens grooter werd haar aantal, en in verscheidene streeken waren de bebouwbare landen geheel in geestelijk bezit ²⁾. Lodewijk XV had (7 Aug. 1749) een zeer belangrijk edikt uitgevaardigd, waarin hij, op het voorbeeld van zijn voorgangers streng verboden had, dat vereenigingen of stichtingen, die niet door „lettres patentes” van den koning gemachtigd waren, de rechten van eigenaar zouden kunnen uitoefenen ³⁾. Hij had daarin bepaald, dat die vereenigingen, welke zonder autorisatie bestonden, opgeheven, en hare goederen verkocht zouden worden, om daarmede nuttige inrichtingen te bevordeelen; zware boete bedreigd tegen de ambtenaren, die door medewerking en oogluiking het komen van goederen

---

1) Vg. BRESSON, *Histoire financière de la France*, I. 272 Het recht van Amortisatio is door art. 1 van de Wet van 3 Dec. 1790 afgeschaft.

2) Eene uitzondering werd daarin toegelaten voor de seminariën; voor deze zoude de toestemming van den bisschop voldoende wezen.

3) Zie MERLIN, *Repertoire de Jurisprudence* i. v. Main-morte, pg. 41. De vorsten schijnen in hunne authentieke stukken ware vrienden van het Vaderland. Zoo zegt de Koning in dit besluit: „Louis... le désir que nous avons de profiter du retour de la paix pour maintenir de plus en plus le bon ordre dans l'intérieur de notre royaume, nous fait regarder comme un des principaux objets de notre attention, les inconvénients de la multiplication des établissemens de Main-morte et de la facilité qu'elles trouvent à acquérir des fonds naturellement destinés à la subsistance et à la conservation des familles.”

in handen van niet geautoriseerde ligchamen, bevorderen zouden, en tegen hen, die zoodanige vereeniging hunne namen zouden leenen om te kunnen verkrijgen, insgelijks eene boete van 3000 pond voorgeschreven. Al herhaalde hij in 1762 zijn edict, de tijd was nog niet daar, om van zoodanige maatregelen goede gevolgen te kunnen wachten. Toen eindelijk de reeds lang voorbereide omkeering van zaken tot uitbarsting kwam, kon de waarde van het bezit in de doode hand, zonder overdrijving op twee duizend millioen franken geschat worden ¹⁾). Welk een contrast tusschen dezen rijkdom en den schier hopeloozen toestand, waarin 's lands middelen verkeerden. Te vergeefs beproefde de staat, die zijn krediet verloren had, nieuwe leeningen aan te gaan; aan Mirabeau's talent was Necker het verschuldigd geweest, dat zijn vierde van de revenuën, tijdelijk geld verschafte en een staatsbankroet kon afwenden ²⁾). Maar er moest een

1) BÉCHAUD, *Conservateur*, X. 602. GEORG FÖRSTER, *Ansichten von Niederrhein, von Brabant und Flandern*, schat het bezit op 5000 millioen franken; VON SYBEL, *Gesch. der Revolutionszeit* op twee duizend millioen.

2) RICHTER, *Staats- und Gesellschaftsrecht der Französischen Revolution*, II. 363 en vlg. Zie de woorden van MIRABEAU, *Choix de rapports opinions et discours*, IV. 262 — waarmede hij zijne rede besloot, gehouden in de vergadering van de A. N. 24 Sept. 1789, die met „applaudissemens unanimes et presque convulsifs” begroet werd, en waarin hij NECKER's voorstel verdedigd had: „Votez donc ce subside extraordinaire et puisse t'il être suffisant. Votez le parceque si vous avez des doutes sur les moyens, vous n'en avez pas sur la nécessité et sur notre impuissance à le remplacer, immédiatement du moins. Votez le parce que les circonstances publiques ne souffrent aucun retard et que nous serions comptables de tout délai. Gardez vous de demander du temps; le malheur n'en accorde jamais. Eh! messieurs à propos d'une ridicule motion du palais Royal, d'une risible insurrection qui n'eut jamais d'importance que dans les imaginations faibles ou les desseins pervers de quelques hommes de mauvaise foi, vous avez entendu naguère ces mots forcenés: Catilina est aux portes de Rome et l'on

blijvende bron geopend worden voor de behoeften van de revolutie; niet alleen toch moest zij kunnen voortbestaan maar het ontzaghelijke deficit moest gestopt worden, dat haar voortgang belemmerde en haar toekomst verduisterde. Die werd geopend door de wet van 2 November 1789, die de goederen van de kerk tot staatseigendom verklaarde. Reeds was deze maatregel voorbereid door het dekreet van den 29^{en} October, dat de geestelijken met kerkelijke dienst bekleed, tot staatsambtenaren gemaakt had, en dat van den 8^{en} Augustus vooral, dat de opheffing der tienden (zie pag. 40 en vlg.) had meegebracht. Bij de toecigening van die goederen door de omwenteling, stond men op een geheel ander terrein, dan bij de confiscatie van de 16^e eeuw. Toen waren de theoriën over het recht van den staat op de bezittingen der vroeger heerschende kerk door haren val zelve in het leven geroepen; de omstandigheden maakten de secularisatie noodzakelijk. Thans viel er niet te strijden tegen de kerk, maar alleen tegen haar bezit.

De redevoeringen tot verdediging van de rechten van den staat in de vergaderzaal der Constituante gehouden, hebben meer waarde als proeven van welsprekendheid, dan wegens de argumenten, die, geheel den geest des tijds ademende, den revolutionairen maatregel weinig billijkten ¹⁾.

---

délibère. Et certes il n'y avait autour de nous ni Catilina, ni périls, ni factions ni Rome. Mais aujourd'hui la banqueroute, la hideuse banqueroute est là; elle menace de consumer vous, vos propriétés, votre honneur, et vous délibérez!

1) DELBOS, *l'Eglise de la France*, 1856. I. 191. 366, beklagt zich, dat TALLEYRAND, de bisschop van Autun, er de oorzaak van was, dat Frankrijks kerk in zulk een trouwigen toestand is geraakt, waarin zij kwijnt en lang kwijnen zal, als God geen medelijden met haar heeft. Werkelijk was TALLEYRAND de eerste, die in de *A. C.*, 2 Nov., de rechten van den staat op de eigendommen der kerk durfde bepleiten. De meeningen over het bezit van de

Er deed zich in Frankrijk maar één stem hooren, die zich boven het strenge recht verhief, en die sprak van geldnood. Dit was het eenige beginsel van de secularisatie der goederen, welke aan de geestelijkheid toebehoord hadden. De gevolgen van de secularisatie gaven geen vruchten naar de verwachting, de wijze van vervreemding der goederen, de in het leven geroepen assignatiën maakten, dat na de opheffing der geestelijke goederen de schatkist voor de betaling der priesters te zorgen had ¹⁾.

Was het bezit in de doode hand ook al getroffen, er was nog meer noodig; de revolutie zou het kloosterwezen zelf vernietigen, dat zij reeds van zijn rijkdommen beroofd had. De „maisons de religieux” werden (dekr. 5—12 Februari 1790) opgeheven, voor zoo verre er meer dan één in elke gemeente bestond. En een dag later werden alle kloosters waar eeuwigdurende beloften afgelegd werden, voor altijd afgeschaft. Zoo waren dus nog niet alle vernietigd, cor-

---

kerk waren zeer verschillend, zooals ze het steeds waren en nog zijn. Eenigen maakten de kerk als eenheid tot eigenaar, anderen de gemeenten, en ook de leer, dat de goederen God alleen behoorden, vond nogmaals verdediging. CHAPELIER en MIRABEAU waren de voornaamste voorstanders van de rechten van den staat; de abt MAURY streed voor het recht van de kerk. MIRABEAU steunt zijne redenering op de valsche leer, door ROUSSEAU verkondigd: C'est la loi seule qui constitue la propriété; daaruit trekt hij dan de conclusie: geen wet erkent een eeuwigdurend bezit, daarom is het bezit der kerk onrechtmatig en kan de staat het zich toecigenen. MAURY toonde uit de capitulariën aan, dat voor het recht der kerk even geschikt in ROUSSEAU's grondregel een wapen te vinden was. „Quidquid ecclesia possidet, in illius ditione maneat res possessa” etc. . . . Zie *Choix de discours etc.* I. 121 et suiv.

1) Vg. RICHTER, t. a. p. 567. LACRETELLE, *Histoire de l'Assemblée Constituante*, I. 323 et suiv. DELBOS, t. a. p. I. 423. „Aussi souvent que l'état a pris les biens de l'église il a été le dupe de ses opérations”! — Vg. Dekr. 22 April 20—26. 24 Mei 1791. 24 Mei 1790. 2—4 Nov. 1789. 3—27 Mei 1791. 6—15 Mei 1791. 24 Maart 1790.

poratiën die van haar leden geen beloften voor het leven vergden, waren nog niet getroffen. Maar ook aan haar zoude weldra door de *Assemblée Législative* de laatste slag toegebracht worden, en wanneer deze eerst ook nog de hospitalen en inrichtingen van liefdadigheid, als geestelijke stichtingen, eerbiedigde, zoo verklaarde reeds haar besluit van 18 Aug. 1792, dat een waarlijk rijke staat geen vereenigingen moet dulden, zelfs niet die aan het openbaar onderwijs gewijd waren; zorg voor onderwijs, voor armen, voor zieken behoorde aan den staat. Het kloosterwezen kon natuurlijk geen wettig bestaan meer hebben voor eene regeering, die zoo diep afdaalde, dat ze zelfs de godsdienst afschafte, om een vijftal maanden een tempel der rede open te stellen en het hoogste wezen bij besluit der Nationale Conventie te herstellen. De omkeeringszucht, die tot het schandelijk wreede of tot het belagchelijke voerde, had besluiten doen ontstaan, die de revolutie naauwlijks zouden overleven. Nog voor de herstelling van het R. K. kerkgenootschap ¹⁾ (1801) waren weder verscheidene vrouwenkloosters, gewijd aan de dienst van het onderwijs en de verpleging van zieken en armen, toegelaten. Tegen de kloosters, met andere doeleinden gevestigd, bleef evenwel, ook na de erkenning der eerstgenoemden, het verbod niet alleen bestaan, maar het werd zelfs uitdrukkelijk herhaald ²⁾. Meende men in later dagen ook al, dat het oprichten van stichtingen van vrouwen met een liefdadig doel, in

1) Concordaat an X.

2) De cathedraal-kapittelen en seminariën werden weder gemachtigd te bestaan door de organieke art., maar er komt tevens in voor: *tous les autres établissemens sont supprimés*. Wet 3 Messidor. an 12, *Art. 3*, alle vereenigingen, met beloften voor het leven, zijn verboden. *Art. 4*. Vereenigingen van mannen (vulgo mannenkloosters) zullen niet zonder uitdrukkelijke vergunning van de regeering mogen ontstaan.

het belang van het volk, gemakkelijk gemaakt moest worden, zoo kunnen er toch ook nog heden in Frankrijk geene congregations of associations religieuses bestaan, zonder wettelijke erkenning en autorisatie. Voor dezulken, waar levenslange beloften afgelegd worden, gelden nog steeds de door ons genoemde wetten ¹⁾.

In onze staatsregeling van 1798 (art. 19 vergeleken met art. 71) was het beginsel der vrijheid van godsdienst gehuldigd, maar dat in die rechtmatige eerbiediging van elks denkwijze geene stilzwijgende vergunning tot het ontstaan van kloosters en stichtingen opgesloten kon zijn, behoeft geen betoog. Het gevolg hiervan was dat de plakaten vroeger genoemd (zie pag. 153 en vlg.) dien aangaande van kracht bleven.

In 1795 was reeds een groot gedeelte van ons tegenwoordig Limburg met Staats-Vlaanderen en een klein stuk van Gelderland, onder Fransche heerschappij gekomen ²⁾. Vijftien jaar later zouden alle gewesten van ons vaderland, voor een korten tijd, aan den franschen overheerscher gaan toebehooren en zijn wil moeten eerbiedigen ³⁾.

De tijd van onze inlijving in de kolossale monarchie, die voor den geschiedkundige van zoo groot belang is, is het ook voor den jurist in hooge mate. Nog zoo dikwijls maakt het een punt van het meest teedere onderzoek uit, in hoeverre

---

1) Dekr. 31 Januari—16 Februari 1852, bepaalde, dat tot het oprichten van vrouwen stichtingen met genoemd doel, de toestemming van den president der republiek voldoende zoude zijn, indien zij statuten van andere genootschappen, die wettelijk goedgekeurd en geverifieerd waren, zouden overnemen. DALLOZ, i. v. Culte 834 et suiv.

2) Wet 5 Vend. an IV. Bulletin des Lois 186. n°. 1137.

3) Bij Traktaat van 16 Maart 1810 was de afstand geregeld; bij dat van 24 April, 9 Juli en 13 December 1810, de inlijving.

wetten van dien tijd afkomstig, voor het tegenwoordige hare kracht behouden hebben. Ook bij de vraag naar het bestaan van het kloosterwezen in ons land, hebben wij met zoodanige wetten te doen; om dat bestaan aan onze wetgeving van lateren datum te kunnen toetsen, moet vooraf de zekerheid daar zijn, dat de regelen die het eenmaal beheerscht hebben, opgehouden hebben van kracht te zijn.

Bij dekreet van den 6 Januari 1811 werd met eenige andere wetten, die mede op de eeredienst betrekking hadden, die van 18 Germinal an X. (8 April 1802) executoir verklaard voor de „nouveaux départemens formés du territoire de la ci-devant Hollande.” Met uitzondering van seminariën en kapittels werden daarin alle „congrégations religieuses” opgeheven, en de dekreten van 14 November 1811 en van 3 Januarij 1812 vernieuwen de opheffing van de kloosters, de verbeurdverklaring van de goederen der kloosterinstellingen, de wijze waarop door de prefecten de suppressie der kloosters en de sequestratie hunner goederen moet worden uitgevoerd. Nog zijn zij voor ons de voorschriften, op te volgen bij de schadeloosstelling aan de leden der gesupprimeerde kloosters. Alzoo werden deze wetten voor de provinciën van ons tegenwoordig koninkrijk, met uitzondering van Staats-Vlaanderen, Limburg en een deel van Gelderland van kracht, immers voor die gewesten moesten de wetten gelden, die in 1794 en 1795, toen zij met Frankrijk vereenigd waren, in dat rijk van kracht waren; dat zijn de wetten van 15 Fruct. an IV. (Bulletin 73 n°. 673) en 5 Frim. an IV (Bulletin 161 n°. 1577), die, het beginsel van de fransche revolutie getrouw, de opheffing van de doode hand handhaafden.

Het is nu de groote vraag of de genoemde wetten nog steeds haar kracht behouden hebben. Laat ons dit voor-

eerst omtrent de wetten van 18 Germinal an X, van 15 Fruct. an IV, en 5 Frim. an VI nagaan. In het algemeen moet, bij het onderzoek naar de rechtsgeldigheid van wetten van franschen oorsprong een tweetal bepalingen van ons positief recht voor oogen gehouden worden.

1°. Art. 1 van de afschaffingswet (16 Mei 1829 Stsbl. n°. 33): daarin lezen wij: dat bij de invoering van het burgerlijk wetboek der Nederlanden, het gezach van het wetboek Napoleon met de daartoe behoorende besluiten en verordeningen afgeschaft is.

2°. Art. 5 Algem. Bep., dat het beginsel uitspreekt: dat eene wet alleen door eene latere wet kan worden afgeschaft, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk.

Als wij dan op art. 1 der afschaffingswet letten, hebben de woorden „met al de daartoe behoorende besluiten en verordeningen” niets onduidelijks. Men behoeft slechts na te gaan, of men met de zoodanige te doen heeft, die strekken, om bepalingen van den Code te ontwikkelen, aan te vullen, te wijzigen of te vernietigen, of met de zoodanige, welke onderwerpen regelen, in dat wetboek niet voorkomende, en waarop in het wetboek verwezen is, of eindelijk met de zoodanige, die onderwerpen betreffen, door onzen wetgever in het burgerlijk wetboek behandeld, en men zal weten, welke wetten enz. begrepen moeten worden onder de bovenaangehaalde woorden.

Het verschil van gevoelen, dat er bestaat over de voortdurende kracht van sommige wetten, kan alleen zijne oorzaak vinden in de moeielijkheid, die er in gelegen is, om altijd de juiste verhouding te vinden, waarin eenige wet tot het wetboek Napoleon staat.

Bij onze wet van 18 Germinal an X, die in art. 11, met enkele uitzonderingen, zoo als wij reeds zeiden, alle

geestelijke gestichten ophief, valt er niet aan te denken om eenig verband tusschen haar en het wetboek Napoleon aan te nemen. Te minder is dit mogelijk, omdat in de fransche wetgeving nergens gewach gemaakt wordt van de vereeniging van personen, die een zedelijk ligchaam uitmaken, dat als zoodanig burgerlijke handelingen verricht. Ware dit niet zoo, ware de 10^e Titel van het 3^e Boek van ons wetboek, evenals het meerndeel daarvan, uit den Code geput, zoo zoude er nog wellicht aan strijd te denken zijn, nu is daartoe volstrekt geen aanleiding. Van deze zijde dus geene moeielijkheid. Wanneer wij de zekerheid hebben dat de bedoelde wetten door geene latere afgeschaft zijn, dan mogen wij veilig aannemen, dat zij ook nu nog rechtsgeldigheid hebben.

Voornamelijk komt het er nu op neêr, om te zien, of de wet van 10 Sept. 1853 (S^d. 102), de wet van 18 Germinal an X. heeft afgeschaft. Eene oppervlakkige lezing van art. 14 zou tot een bevestigend antwoord nopen, maar letten wij op de strekking van de wet zelve, om „regeling te zijn van het toezigt op de onderscheidene kerkgenootschappen” dan is het duidelijk, dat zij aangaande de kloosters niets bepalen kon, aangezien die geheel buiten de grenzen *der kerkgenootschappen* vallen. De afschaffing, waarvan Art. 14 van die wet spreekt, kan dus slechts eene gedeeltelijke wezen; in die meening wordt men bevestigd, wanneer men de memorie van toelichting, en de groote menigte redevoeringen leest, welke de behandeling van deze wet, juist door de tijdsomstandigheden zoo hoogst belangrijk, uitgelokt heeft. Het was de bedoeling van den wetgever om het beginsel van godsdienstige gelijkheid met kracht te handhaven, ofschoon er ook door sommigen eene ongrondwettigheid in het toezicht op kerkgenootschap-

pen, (zie Art. 165 J^o. 167 Grdwet.) gevonden werd. Waar in het debat de verbindende kracht van de wet van Germinal ter sprake kwam, betrof dit alleen de inwendige regeling der kerkgenootschappen, maar van de vereenigingen en stichtingen was geen sprake.

Toen art. 14 in behandeling kwam, gaf Mr. Donker Curtius, de toenmalige minister van justitie, de bedoeling van dat art. naar de opvatting van de regering, zeer juist te kennen, toen hij zeide: „ik zou aarzelen mijne heeren, thans „in discussie te treden over de wettelijke bepalingen, die „door dit artikel geacht kunnen worden te zijn afgeschaft „Het zoude een zeer ruim en breed veld zijn; voorts heb „ik in den loop van de discussie daaromtrent te kennen „gegeven, dat ik meende, dat men hier alleen handelde over „kerkgenootschappen, en dat, naar mijn begrip, de kerkge- „nootschappen eene afzonderlijke regeling hadden, en niet „begrepen zijn onder het algemeen denkbeeld van vereeni- „ging en vergadering” 1). Alzoo schijnt het ons toe, dat men bezwaarlijk aan de wet van 18 Germinal an X. kracht ontzeggen kan, wat de geestelijke corporatiën betreft, op grond dat de latere wet van 10 Sept. 1853 haar gedeeltelijk afgeschaft heeft. En zoo die wet haar niet vernietigd heeft, bestaat zij nog, want door welke latere wet zoude zij anders afgeschaft kunnen zijn? — Wat de wotten van 15 Fruct. an IV en V. Frim. an VI, betreft, hare rechtsgeldigheid kan niet in twijfel getrokken worden; de jurisprudentie in Limburg is op dit punt dan ook eenstemmig 2).

1) Zie Bijblad. Zitting van 24 Aug. 1853. Voor de debatten over het ontwerp van wet, die van 12. 13. 20 en 23 Aug.

2) Vg. *La Belgique Judiciaire*, Tom. IV. n°. 79 en 80. pg. 1384 et suiv. pg. 1404 et suiv.

Van meer belang evenwel is de vraag, of de dekreten van 3 Januari 1812 en 14 November 1811, sedert het oogenblik, dat zij hier te lande executoir verklaard zijn, ooit haar kracht verloren hebben. Wij antwoorden met volle overtuiging ontkennend op deze vraag, die wij, gebruik makende van de donnés, door vorige schrijvers ons aan de hand gedaan, naar ons beste vermogen onderzocht hebben¹⁾. Wij laten hier voor een gedeelte den inhoud van het dekreet van 3 Januari 1812 volgen:

Art. 1. Les corporations de religieux et de religieuses et ordres monastiques dotés ou mendiants, existant dans les départements réunis en vertu des décrets du 24 Avril, 15 Mai, 9 Juillet, 12 Novembre et 13 Juillet 1810, sont et demeurent supprimés.

Art. 2. . . . ne sont point compris dans le présent décret les congrégations dans lesquelles on ne fait pas des vœux perpétuels et dont les individus sont uniquement consacrés par leur institution soit à soigner les malades, soit au service de l'instruction publique. Il sera statué à leur égard par des décrets spéciaux.

Art. 3. Les dispositions de notre décret *du 14 Novembre 1811 portant suppression de toutes les corporations religieuses dans les départements de la Lippe, recevront leur application dans ces départements.* Zien we nu nog even het dekreet van 14 Nov. 1811 in, dan lezen we daar in art. 1:

---

1) Het is opmerkelijk, dat alle schrijvers, die de vraag naar de rechtsgeldigheid van deze dekreten behandelen, ontkennend geantwoord hebben. Zoo Mr. V. HUGENPOTH, Mr. VAN NISPEN, en in zijn proefschrift en in zijne verhandelingen in *Themis*, II. 2. pg. 181 en 12e Deel 565 (anonym.). Mr. LANSCHOT, in zijne *Stichtingen als rechtspersonen beschouwd* en laatstelijk Mr. G. VAN TIENHOVEN, *Beschouwingen over Regts-persoonlijkheid*.

Les chapitres et toutes les corporations de religieux ou religieuses et ordres monastiques de quelque congrégation qu'ils soient, dotés ou mendiants existant dans le département de la Lippe, sont et demeurent supprimés¹⁾.

Art. 18 voegde hier aan toe, dat ééne maand na de afkondiging van het dekreet, de leden der gesupprimeerde kloosters hunne woonplaatsen verlaten moesten, en verder hield het dekreet maatregelen in, omtrent den verkoop der goederen van de opgeheven kloosters.

In gevolge van deze dekreten zijn in de maanden Februari en Maart van 1812 de goederen van de kloosters te Boxmeer, St. Agatha, Velp, Deursen, Megen en Uden, op last van den prefekt van het departement des bouches du Rhin, gesequestreerd en de kloosterlingen, zelfs met geweld, uit hunne woonplaatsen verdreven. Die van St. Agatha bleven hiervan verschoond, op grond van een met den staat gesloten admodiatic-contract, dat op 31 December 1812 zoude expireren²⁾. Zoo blijkt het dus, dat aan die dekreten dadelijk uitvoering gegeven is; zien wij thans, of die er nog aan gegeven *zou kunnen* worden. In het rapport van de commissie, bestaande uit de heeren Mrs. Metman, de Pinto en Olivier, die in 1849 belast werden met een onderzoek naar de „alsnog hier te lande geldende wetten en verordeningen van Franschen oorsprong”, wordt gezegd, dat beide wetten afgeschaft zijn; de genoemde Heeren beweerden, dat zij bloot tijdelijke maatregelen waren, maar zeggen geen enkel woord tot toelichting van deze uitspraak. Daarentegen vinden wij in het Weekblad van het Regt, van

1) Bulletin des lois. 414. 406.

2) Vg. VAN HUGENPOTH, t. a. p. 9. Bij FORTUIN, *Verzameling van Wetten, Besluiten enz.* III. 283 is het dekreet van 27 Februari 1811 opgenomen, waarbij de geestelijke goederen met het domein vereenigd zijn.

4 Aug. 1851, n°. 1248, een opstel van de hand van Mr. de Pinto. In dat stuk, onder den titel „kloosters”, bespreekt en verwerpt deze de rechtsgeldigheid der bedoelde wetten, en zijne argumenten zullen wel ook die geweest zijn van de commissie, waarin hij zelf zitting had, die haar tot hare uitspraak leidden. Daarom verdienen zij in dubbele mate onze aandacht.

Met de Pinto stemmen wij natuurlijk in, dat de Napoleontische dekreten niet alle kloosters zonder onderscheid opgeheven hebben. Bij dat van 1812 waren die, waarin geene eeuwigdurende beloften afgelegd waren, en die bestemd waren voor de verzorging van zieken en de dienst van het openbaar onderwijs, mits bijzondere vergunning hebbende, uitdrukkelijk uitgezonderd. Maar wanneer hij op de vraag, of die dekreten nog bestaan, vervolgens dat antwoord geeft: „Afgeschaft zijn ze eigenlijk niet, maar „op dit oogenblik bestaan ze even weinig; zij zijn bij geen „latere wettelijke verordening ingetrokken, maar dit kwam „ook niet te pas omdat ze uit haren aard niet bestemd „waren of konden zijn, om voortdurend te werken; het „waren tijdelijke verordeningen die van zelve vervielen, „zoodra daaraan uitvoering gegeven was door het tot „stand brengen van den daarbij bevolen maatregel,” . . . . dan is onze meening geheel van de zijne verschillend. Waaruit toch zou dat tijdelijke bewezen kunnen worden? Het tegendeel lag juist in de bedoeling van den wetgever; het kon niet anders, of hij wilde door zijne maatregelen het kloosterwezen voor altijd treffen. Die bedoeling schijnt mij toe gemakkelijk te kunnen bewezen worden. Onze wet van 3 Januari 1810 was geschoeid op de leest van die van 8 April 1802 (18 Germinal an X.) waarin immers het: „tous „les autres établissemens ecclésiastiques sont supprimés,”

op den voorgrond stond. Aan dat beginsel heeft de fransche keizer zich steeds getrouw gehouden; men behoeft, om zich daarvan te overtuigen, slechts het bulletin des Lois te doorbladeren. Het tijdelijke te willen bewijzen uit den tijdgeest, is wel het minst aannemelijk. De jongste geschiedenissen in Italie en Spanje leveren het bewijs, dat ook in onze dagen het verzet tegen de kloosterinrichtingen levendig bestaat, en wij vinden immers in de laatste jaren bij ons mannen die haar bestrijden, juist uit het oogpunt van dien algemeenen tijdgeest, als men het zoo noemen wil, uit beginselen namelijk van volkswelvaart en nationalen rijkdom.

Dit tijdelijk karakter te willen afleiden uit de staatsinstellingen van toen, vergeleken met die van heden, schijnt mij eene zeer gewaagde onderneming. Langs dien weg zoude men tot de afschaffing kunnen besluiten van elke wet, die naar de veranderde omstandigheden minder doelmatig geworden is. Behoeft het gezegd te worden, dat hoe hard en nadeelig eene bestaande wet ook moge zijn, al kan van haar gezegd worden dat „het onbegrijpelijk is, hoe men ooit zoodanige regeling heeft kunnen vinden,” zij toch geldig moet zijn en blijven, totdat zij door eene latere wet afgeschaft is. (Art. 5. Alg. Bep.) Daarover is de heer de Pinto het althans met ons eens, dat de genoemde besluiten nooit hunne kracht door andere wetten verloren hebben, maar dat is in zijn oog, zooals we zagen van minder belang; op het tijdelijke van hun karakter steunt zich zijne redenering.

Waar, vragen wij, zijn de grenzen hiervoor te vinden, hoe moeten die getrokken worden; binnen welken tijdkring moet dan de werking van die verordeningen besloten worden? Het souverain besluit van 2 September 1814 sprak nog uit, dat de door het vorig gouvernement gesupprimeerde kloosters vernietigd zouden zijn en blijven, en dat van 8

Februari 1815. Stb. n°. 38 was hiernêe gelijkloidend. Evenzoo leest men in de circulaire van den directeur-generaal van de roomsch-katholieke eeredienst, van 31 December 1820 1), dat de regeering de beginselen van de dekreten van 18 Februari 1809 en 3 Januari 1812 bleef huldigen. Zij werd aan de commissarissen in de verschillende provinciën, bisschoppen en vicarissen-generaal toegezonden, en herinnerde aan het in gebreke blijven van de meeste godsdienstige vereenigingen in het koninkrijk, om haar statuten aan de goedkeuring van de regeering te onderwerpen. Onder bedreiging van dadelijke ontbinding werd een termijn van 5 maanden, die op 1°. Januari 1821 zou eindigen, gesteld, om daar binnen zich de geëischte goedkeuring van de statuten te verschaffen.

Uit Voorduin, op art. 947 B. W. blijkt bovendien nog nader, dat aan de beide besluiten geen tijdelijke strekking kan worden toegeschreven. In het proces-verbaal van de 3e afdeeling vinden wij deze woorden opgenomen: „on demande ce qu'on entend par établissements religieux, tandis qu'ils sont tous supprimés!” 2) Wij vragen wat die woorden beteekenen zouden, in de zitting van 11 Nov. 1828 uitgesproken, wanneer men moet aannemen, dat de verordeningen, die dat onderwerp voor ons *uitsluitend* beheerschten, bloot t_edelijk gewerkt hadden.

Dat de rechtsgeldigheid van onze dekreten ook door Fortuin betwijfeld zoude zijn geworden, schijnt ons een besluit, dat moeielijk af te leiden is uit hetgeen wij bij hem dien aangaande geschreven vinden. De heer van Nispen

1) Zie D'ENGELBRONNER, Bijvoegsel tot het *Staatsblad* 1820. DL. VII. 1134. (serie I. 31 Dec. 1820).

2) VOORDUIN, IV. 84.

heeft reeds hierop gewezen, toen hij zeide, dat het in het algemeen niet in het stelsel van Fortuin lag, verordeningen die vervallen waren, mede te deelen ¹⁾. De aantekening van Fortuin op het dekreet van 14 Nov. 1811 bevat niets waaruit men kan afleiden, dat hij aan de afschaffing geloofde, maar alleen dit, wat niemand zal tegenspreken, dat er, naar zijn oordeel, tijdelijke voorschriften in voorkomen; men denke bijv. aan de verplichte uitkeeringen aan de leden van opgehevene orden enz.

In de woorden „sont et demeurent supprimés les congrégations existantes,” ligt hoegenaamd geen bewijs voor het tijdelijke der beide verordeningen. Dat het woord *existant* een maatregel verraadt, die alleen de *bestaande* orden wilde treffen is onjuist en ligt geheel buiten den geest van den wetgever; dan had hij immers aan alle nieuwe orden, die den dag na de uitvaardiging van zijn verbod zich konden vormen, gegeven wat hij algemeen wilde ontnemen. Mr. de Pinto waarschuwt tegen de letterknechterij van hen, die uit „et demeurent” een argument willen putten voor de voortdurende kracht der dekreten. Gaarne volg ik zijn raad op, en ik hecht dan ook hoegenaamd geen waarde aan die uitdrukking. Stond er alleen „sont supprimés,” ik ben het geheel met den schrijver eens, het zoude volmaakt genoeg wezen. Als van daag in onze strafwet aan art. 7 de lang gewenschte bepaling „de doodstraf is afgeschaft” werd toegevoegd, zoude niemand er aan denken, die na verloop van eenigen tijd nog eens te herhalen.

1) Vg. *Themis*, IIe verz. 2. 184.

2) FORTUIN, III. pg. 383, „ofschoon er vele tijdelijke verordeningen in voorkomen, deelen wij het echter om den zamenhang en tevens als een der belangrijkste verordeningen van dit tijdperk, in zijn geheel mede. Volgt het dekreet in 31 art.

Nog lezen wij in het genoemde stuk van de Pinto „dat „men ook nu niet zulke vereenigingen zal mogen stichten „is ons inderdaad onbegrijpelijk, onder onze staatsinstellingen die alle vereenigingen erkennen en toelaten, zoolang „er geen uitdrukkelijk verbod is in de wet.” Slechts een paar woorden daarover. De grondwet van 1848 heeft in art. 10 het recht van vereeniging der ingezetenen erkend, maar er tevens die beperking aan toegevoegd, die in het belang der openbare orde vereischt wordt. Ook voordat de wet van 1855 het elastieke woord „goede orde” nader bepaald had, kon er toch geen twijfel bestaan, dat ongehoorzaamheid aan en overtreding van bestaande wetten, met de goede orde in strijd, moesten worden geacht.

De lezing eindelijk van de beraadslagingen in de kamer, bij de behandeling van de wet van 22 April 1855, kan er mijns inziens niet toe leiden een tegenovergesteld gevoelen aan te nemen. De heer Meeussen meende, (hij was zelfs van gedachte dat niemand in de vergadering er aan zou twijfelen,) dat door het wetsontwerp, indien het wet zou worden, de Napoleontische dekretten stilzwijgend afgeschafft zouden zijn. Bij hem stond het dus nog niet geheel vast, dat zij hunne geldigheid op dien tijd reeds verloren hadden, ofschoon hij het overbodig achtte „in de vraag te treden of „die dekretten ook niet buiten deze wet regtens zijn vervallen” en alleen zeide: „er zijn autoriteiten van veel gewigt die dit hebben beweerd.” Het is zeer te betreuren, dat, naar aanleiding van zijne woorden niet aan het ontwerp, dat wet geworden is, uitdrukkelijk eene bepaling over het al of niet krachteloos zijn der bedoelde dekretten toegevoegd is. Naar het oordeel van den Minister was het onmogelijk die af te schaffen. Het „sont et demeurent” letterlijk, dat is in bloot tijdelijken zin opnemende, zou men, door het de-

kreet in te trekken, herstellen wat vroeger bestaan had. Wij behoeven er niet meer op terug te komen, dat wij juist dat tijdelijke ontkennen; de zwakste grond voor de tegenovergestelde bewering ligt juist in dat tweetal woorden: daarom levert het antwoord ook geen bezwaar, waarmede de minister zijne rede tot den heer Meeussen besloot: „Door deze wet en de wetten, welke uitdrukkelijk door deze wet behouden zijn, wordt het recht van vereeniging alleen geregeerd”

Wij eindigen de verdediging van de rechtsgeldigheid van de dekreten van 3 Januari 1812 en 14 Nov. 1811 met de woorden van Mr. de Pinto, door ons reeds aangehaald: „door wetten afgeschaft zijn ze niet,” en nemen haar voortbestaan tot den huidigen dag dus aan. Omtrent de gevolgen hiervan spreken wij later, wanneer wij de jongste geschiedenis van ons kloosterwezen nog kortelijk geschetst zullen hebben.

Wij noemden reeds de circulaire van den directeur-generaal van de R. K. eeredienst, van 31 Dec. 1820. Nog even komen wij daarop terug, omdat er eenige woorden in voorkomen die ons der aandacht zeer waardig toeschijnen. Aangaande het comtemplatieve kloosterleven wordt daarin gezegd . . . . „que ces dispositions ne sont point applicables „aux associations comtemplatives et qui n'ont aucun but „d'utilité, attendu que d'après les intentions positives de „S. M. elles ne peuvent plus s'augmenter et doivent finir „par s'éteindre *successivement*.” Dat was eigenlijk *meer* gezegd dan naar de grondwet geschieden mocht. Wat bij eene wet verboden was, kon door een besluit van den koning zelfs geen *tijdelijk* voortbestaan verkrijgen. Zoodanige besluiten evenwel ontbreken niet. Zoo o. a. die van 2 Sept. 1814 en 8 Febr. 1815, waarin bepaald wordt, dat die kloosterlingen, welke dadelijk nadat de Franschen ons land ver-

laten hadden, in Noord-Brabant hunne kloosters eigendunkelijk waren binnengetrokken, daarin zouden verblijven, onder voorwaarde dat zij geen nieuwe leden zouden mogen aannemen, zoodat met de bestaande bevolking de rechtens gesupprimeerde kloosters zouden moeten uitsterven. Er zijn onder koning Willem I verscheidene kloosters met het doel van ziekenverpleging en onderwijs opgericht. Daar evenwel van hunne erkenning en de goedkeuring hunner statuten nergens blijkt, zooals die door de dekreten werd voorgeschreven, hebben die evenzeer slechts een feitelijk bestaan als die, waarvan het tijdelijk voortleven door de bovengenoemde besluiten verzekerd was.

De goede gezindheid van koning Willem II openbaarde zich reeds aanstonds, toen hij de teugels van het bewind van zijn doorluchtigen vader overnam. Van 28 November 1840 den dag zijner huldiging, dagteekenen besluiten, waaruit het kloosterleven in Noord-Brabant en Limburg nieuwe krachten zou putten. Aan zeven geestelijke vereenigingen wordt daarbij de bevoegdheid gegeven, om nieuwe leden in hare zamenleving aan te nemen, en als wettig bestaand zedelijk ligchaam, burgerlijke handelingen aan te gaan ¹⁾. Nu moge die maatregel van den koning „mild geweest zijn en te gemoet gekomen zijn aan het vrijheidsgemis in

---

1) In den *Noordbrabander* van 12 Dec. 1840. n°. 149 is het besluit opgenomen, waarbij de bestaande geestelijke vereeniging van priesters, onder den naam van den Allerheiligsten Verlosser, als gevestigd erkend wordt. Zie ook dat blad dd. 8 Dec. 1840. 147. In het werk van Dr. HERMANS, *Annales ordinis S. Crucis*, III. 639, is het besluit opgenomen, waarbij erkend werden, de geestelijke vereenigingen van de reguliere kanunniken der orde van het heilige kruis te St. Agatha, van de Carmelieten en Carmelietessen te Boxmeer, van de Augustinessen te Deursen, van de Capucinessen te Haren bij Megen, van de Clarissen en de Minderbroeders te Megen, van de kruisheeren en Brigittienen te Uden, van de Capucijnen te Velp.

zake van godsdienst," zooals de provinciale courant van Brabant destijds zeide, grondwettig waren ze niet. In art. 5 der Grondwet 1840 staat: „de oefening der burgerlijke wetten wordt bij de wet bepaald;" en hoe kon dan de koning aan *verbodene* corporatien een voortdurend bestaan verzeke- ren en rechtspersoonlijkheid toekennen?

Nog is er een reden van ongeldigheid van die besluiten; die in het verzuim van wat bij art. 73 der Gw. bepaald was, gelegen is. Dat art. toch, aan art. 72 der Gw. van 1848 gelijk, schrijft voor, dat alle maatregelen van inwendig be- stuur door den koning genomen worden, na die in over- weging gebracht te hebben bij den raad van state, waarvan aan het hoofd van de uit te vaardigen bevelen moet blij- ken. Van de naleving van dit voorschrift nu blijkt nergens in de besluiten door ons genoemd. Alzoo zouden de kloos- ters, die op deze wijze hun bestaan terug ontvangen heb- ben, in rechten hun recht van bestaan stellig niet kun- nen bewijzen.

Het is ondoenlijk om al de vergunningen, die door koning Willem II gegeven zijn, tot het vestigen van geestelijke cor- poratien na te gaan; zooals Mr. Hugenpoth zegt: „de arcana van het departement voor de zaken van katholieke eere- dienst zijn voor ons niet toegankelijk." Maar zeker is het dat onder zijne regeering een aantal kloosters, trots de be- staande verbodsbepalingen, verrezen is, en dat men tot heden toe ongestoord voortgaat met het oprichten van nieuwe kloosters.

Bij de behandeling van den tegenwoordigen toestand van het bezit in de doode hand in ons vaderland zouden wij het liefst de feiten laten spreken. Feiten der statistiek vooral spreken duidelijk door de cijfers; en zij, beter dan betoogen,

brenge den waren staat van zaken aan het licht. Doch hoe weinig is het mogelijk in getallen aan te toonen tot welk bedrag de doode hand bij ons bezit! 1) Onbeduidende opgaven slechts omtrent den rijkdom van kloosters en stichtingen zijn ons bekend. De wenschelijkheid om dien beter te leeren kennen is reeds herhaaldelijk uitgesproken. Ook wij zouden gaarne zien, dat door de zorgen van het bureau van statistiek de sluijer opgelicht werd, die nog steeds over het bezit van de doode hand bij ons te lande ligt uitgespreid; maar wij vreezen voor de resultaten van zulken arbeid. Wanneer wij slechts wisten, welke eene uitgestrektheid gronds door het eigenaardige bezit van de doode hand aan een betere bebouwing en productie onttrokken is, wanneer wij de waarde kenden van de schatten, die ook in ons vaderland, zonder nut te stichten, steeds rustig, of rusteloos, zoo men wil, aangroeijen, dan zouden wij spoedig alles weten. De stem, die waarschuwend vermaant: beperk de doode hand, zou steun vinden in de resultaten, door een grondig onderzoek opgeleverd. Maar wij twijfelen, of bij den bestaanden stand van zaken ooit eenig onderzoek tot het doel zou leiden; daartoe zouden moeielijkheden te overwinnen zijn, die, zoo al niet onoverwinnelijk, althans zeer groot zijn. Het heeft altijd eigenaardige bezwaren, den waren toestand van fortuinen te leeren kennen. De menschen maken die niet gaarne bekend; sommigen stellen ze hooger, anderen lager voor dan ze werkelijk zijn. Men wenscht het publiek niet tot beoordeelaar te hebben of men te veel, genoeg, of te weinig naar zijn vermogen doet.

Die onzekerheid omtrent den waren toestand van het ver-

1) Zie proefschr. bld. 224 en vlg. zijn de laatste opgaven, die ons bekend zijn, van 10 jaar geleden.

mogen is juist de vijand van de in theorie zoo bij uitstek schoone incometax. Men behoeft in die plaatsen, waar hij ingevoerd is, slechts de staten van belastingschuldigen in te zien, om tot de overtuiging te komen, dat waar het den mensch om betaling te doen is, zijn geweten op het punt van waarheid nog al rekbaar wordt. Welnu, wanneer het reeds zooveel moeite in heeft, om den waren staat van bezit van het individu te leeren kennen, met hoeveel meer bezwaren zal men dan niet te kampen hebben, wanneer het dien geldt van vereenigingen en ligchamen die er op alle wijzen op uit zijn; hun vermogen voor de buitenwereld verborgen te houden? Geheimhouding is de beste verdediging hunner rijkdommen; waar zij getrouw bewaard is, is het gevaar niet groot.

Wanneer wij dan ook al geen zuivere resultaten van een onderzoek naar de rijkdommen van kloosters, kerken, geestelijke vereenigingen en inrichtingen van liefdadigheid kunnen verwachten, voor een gedeelte althans kan die rijkdom wel bepaald worden.

Wat de onroerende goederen aangaat, wijzen de kadastrale kaarten ons de eigenaren van den grond aan. Er is eene statistiek opgemaakt van onroerend goed, dat die stichtingen *op eigen naam* bezitten¹⁾; maar wie zal daaraan de berekening toevoegen, die noodig is om tot een eenigzins *waarschijnlijke* begrooting van het geheel te komen? Verre het grootste gedeelte van de bezittingen van geestelijke corporatien staat op naam van tusscheukomende personen of op dien van een der leden. De onzekerheid, die omtrent het rechtsbestaan der kloosters bestaat, heeft dat ten deele noodzakelijk gemaakt. Maar van waar zich nu de bewijzen

1) Zie pr. p. 224.

te verschaffen, dat wat door die *derden* bezeten wordt slechts gesimuleerd bezit is, dat dezen den naam van eigenaars maar ook niet meer dan den naam hebben, en dat het object van hun titulair bezit in waarheid den eigendom van deze of gene vereeniging uitmaakt? Het is zoo gemakkelijk gezegd: van bezittingen in de doode hand zal eene belasting geheven worden, maar men bedenke, dat, alvorens zulks gedaan kan worden, er bekendheid moet zijn met het kapitaal, dat aan het erlangen daarvan de reeds genoemde bezwaren verbonden zijn, en dat die nog klimmen ten gevolge van het bedrog, dat vooral vindingrijk is, als het de ontduiking van eenige wet geldt.

Kunnen wij dan ook niet opgeven, hoeveel rijkdommen in het bezit der doode hand zijn, wel kunnen wij een staat geven, die ons de *voornaamste* zetels daarvan aanwijst. Niet de *eenige*; daartoe toch zouden wij, behalve de gemeenten, alle diaconieën, liefdestichtingen, genootschappen, van welken aard en welke geloofsgenooten ook, moeten noemen. De *voornaamste* dan zullen wij geven: met andere woorden, wij bepalen ons tot een opgave van het aantal kloosters in Nederland.

Die opgave is zes jaren oud, en is dus in totaalcijfer te gering: ons land toch maakt geene uitzondering op België en Frankrijk, waar het kloosterwezen zich dagelijks meer en meer ontwikkelt. Wij ontleenen haar aan het werk van Mr. Bar. van Hugenpoth.

In de provincie:	Mannen- kloosters	Bevol- king.	Vrouwen- kloosters.	Bevolking.	Totaal in elke provincie.	
					Kloosters.	Bevolking.
Noord-Brabant.	19	363	66	1230	85	1593
Gelderland. . . .	2	103	15	190	17	293
Zuid-Holland. .	3	35	15	176	18	211
Noord-Holland.	2	39	10	177	12	216
Zeeland.	—	—	3	27	3	27
Utrecht.	—	—	6	93	6	93
Friesland.	—	—	5	36	5	36
Overijssel. . . .	1	5	7	93	8	98
Groningen. . . .	1	3	1	17	2	20
Limburg.	14	389	21	363	35	752
Totalen. . .					191	3339

In Friesland, Groningen en Zeeland, waar vóór den vrijheidsoorlog van de 16de eeuw het kloosterwezen het sterkst ontwikkeld was, vinden wij thans slechts negen kloosters. In die gewesten zijn geene mannenkloosters dan één in Groningen, met een zeer klein aantal bewoners. In het algemeen zal men de opgaaf wellicht minder hoog vinden dan men zich die voorgesteld had; maar men vergete niet dat onder de genoemde geestelijke broeders en zusters zij, die hunne diensten in burgerlijke liefdadige inrichtingen uitoefenen, niet opgenomen zijn; en vooral houde men in het oog, dat het ontstaan der kloosters eerst, op enkele uitzonderingen na, van de laatste vijftientig jaren dagteekent.

Bij het beschouwen van den toestand van het bezit in de doode hand in het algemeen, kan een enkel woord over

de rechtspersoonlijkheid der vereenigingen en stichtingen niet uitblijven.

Van de constitutie van 1801 tot op die van 1848 werd in onze staatsregelingen niets omtrent het recht van vereeniging opgenomen. De staatsregeling van 1798 had dat recht erkend; maar na dien tijd zoekt men te vergeefs in het vijftal grondwetten, dat zich binnen den termijn van 47 jaren opvolgde, naar eenige bepaling aangaande dat recht.

Alleen het burgerlijk wetboek — Art. 1690 en vlg. — behandelt de zedelijke lichamen en verklaart, dat het vereenigingen van personen als eenheid erkent; daardoor wordt evenwel geen verandering gebracht in de bepalingen van den Code Pénal, in art. 291 en vlg., aangaande vereenigingen, evenmin als het burgerlijk wetboek op het vereenigingsrecht, als behoorende tot het publiek recht, van invloed kan zijn.

Hoe het gemis van eene wet, die in deze leemte voorzag, zich deed gevoelen, terwijl er gestrengte bepalingen in de strafwet geschreven stonden, kunnen vooral de schandelijke vervolgingen getuigen, waaraan de Afscheidenen zijn blootgesteld geweest. Met de grootste willekeur ging men tegen hen te werk; met geweld werden hunne bijeenkomsten uiteen gejaagd; eenmaal ging men zelfs zoo ver, een huis, terwijl zij er godsdienstoefening in hielden, in brand te steken. Meer dan erg waren de mishandelingen, waaraan zij van de zijde van het graauw blootgesteld waren; en niet minder was de gestrengheid, waarmee de ongelukkige veroordeelden hun vonnis ten uitvoer zagen brengen; geen huisraad, gene meubelen, de meest noodzakelijke kleederen bleven niet gespaard, om uit den verkoop de opgelegde boete te kunnen bijeenbrengen. Hoe vreeselijk zij te lijden hadden van inlegeringen, en hoe

hunne reclames tot schadevergoeding steeds onbeantwoord bleven, herinneren oudere menschen zich nog levendig.

De artt. 291 en vlg. C. P. werden gestreng op hen toegepast, ofschoon het dan ook een punt van geschil mocht uitmaken, of die bepalingen wel op godsdienstoefeningen betrekking hadden. Evenzoo is het twijfelachtig, of, zelfs in dat geval, zij niet krachteloos moesten worden tegenover de grondwet, die de godsdienstvrijheid gewaarborgd had. Menigmaal zijn toenmaals de artt. 291 en vlg., voor onze gerechtshoven de aanleiding geworden tot onaangename en lastige processen. Het woord genootschap, association, dat een band veronderstelt die de leden vereenigt, het vereischte aantal personen, het bijeenkomen op vastgestelde dagen, die de criteria van ongeoorloofde bijeenkomsten uitmaakten, boden moeielijkheden aan, die bij iedere vervolging terugkeerden. Die gehate artikelen van den Code Napoleon behoorden in ons land niet te huis. Ze waren zuiver Napoleontische wetten, voor den Franschen Keizer misschien onmisbaar. Om zijn gezach staande te kunnen houden, kon hij moeielijk vereenigingen, van welken aard ook, gedoogen; onder den vorm van litterarische gezelschappen broeiden de hevigste politieke vereenigingen tegen zijn macht gericht, en de voorzichtigheid had hem dus geleerd te voorkomen, dat de politieke zich achter den schijn van godsdienst verschuilen zoude. Maar wij zouden gevaar loopen van ons onderwerp af te dwalen; wij stipten slechts even de kwestie van de afgescheidenen aan, als een bijdrage tot het nadeel, dat uit het gebrek aan wettelijke regeling van het recht van vereeniging ontsproot¹⁾.

1) In het maandschrift der afgescheidenen, *de Reformatie*, vindt men hunne voornaamste bezwaren blootgelegd, o. a. pag. 121. 123. 185. 187. 188.

Wat de vereenigen van geestelijke orden betreft, die feitelijk bestonden, voor haar konden de bepalingen van Art. 291 en vlgd. wel bijna nooit gelden. Hoe talrijk zoodanige orden ook in leden mochten wezen, zij konden niet gezegd worden opgericht te zijn om op vaste dagen bijeen te komen. En ook voor hen, die in een klooster met meer dan twintig personen vereenigd waren, bleven de artikelen buiten werking, want zij kwamen zamen in het huis, waar zij hunne woonplaats hadden ¹⁾. (Art. 29, 2e alinea: dans le nombre de personnes indiqué par le présent article ne sont pas comprises celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit.)

De grondwet van 1848 (Art. 10) erkent het recht der ingezetenen tot vereeniging en vergadering, met de beperkende bijvoeging: de wet regelt en beperkt de uitoefening van dat recht in het belang der openbare orde. Zeer juist zeide Mr. Thorbecke „Gij hebt het recht om u te vereenigen en te vergaderen, maar of ge u zult mogen vereenigen of ge zult mogen vergaderen zal de wet bepalen. „Wij schenken u een recht, wij zullen u later zeggen in

---

315. 316. 394. etc. Men zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER: *De maatregelen tegen de afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst*, waarin hij met groote waardigheid de onrechtmatigheid van de bejegeningen, die zij moesten onder vinden, uit de grondwet bewezen heeft. Mr. VAN APPELTERE heeft daartegen zijn brochure, *Het Staatsrecht in Nederland ten opzichte der afgescheidenen nader toegelicht*, in het licht gegeven. Zie nog van denzelfden, *Pleitrede uitgesproken voor het Hooge Gerechtshof*; 2 Dec. 1835 in de zaak van Scholte c. s. Zie ook de Pleitrede van Mr. J. W. GEFKEN voor het Hoog Gerechtshof, den 25 November 1835 gehouden, ter verdediging van Appellanten tegen het vonnis van de rechtbank van Gorinchem van 7 Oct. 1835. *Wkb. v. h. R.* 2 Jan. 1843, n°. 352. Mr. THORBECKE, *Aant. op de grondwet*, 2e uitg. II. 214.

1) Vg. VAN NISPEN, *Regt van vereeniging*, pg. 23.

„hoeverre gij daarvan gebruik moogt maken.” Er was dus behoefte aan eene nadere regeling van het toegekende recht ¹⁾.

Reeds in 1849 en 1851 zijn er wetsontwerpen voorgedragen om uitvoering te geven aan art. 10 van onze tegenwoordige Grondwet. Zij leidden tot niets en het laatste ging zelfs, zooals beweerd wordt, spoorloos verloren.

De behoefte aan eene regeling van de voorwaarden der verleende vrijheid van vereeniging, maar vooral aan eene regeling van de daarmede in naauw verband staande rechtspersoonlijkheid deed zich sterk gevoelen.

Door art. 1691 B. W. bestond er bij ons eene groote verwarring op dat punt. Het al of niet als rechtspersoon optreden was afhankelijk van den wil der vereeniging. Het bestaan *als zedelijk ligchaam* hing geheel van de willekeur van de vereeniging zelve af; zonder erkenning trad zij als zedelijk ligchaam op. Geheel in den geest van de woorden van Troplong „il est permis à tout le monde de s'associer, mais entre s'associer et fonder un établissement in-défini et perpétuel il y a une énorme distance” ²⁾, wees de heer Wintgens (zitting van 5 Maart 1855,) er op, dat die zelfcreatie maar al te nadeelig kon werken. Onder de hoede van Art. 1690 en vlg. handelde men op naam van

---

1) Мг. ТРОУВЕСКЕ, *Bijdrage tot de herziening van de grondwet*, 1848, bl. 16. Opmerkelijk is het, dat DE TOCQUEVILLE, bij eene vergelijking van de vrijheid van drukpers en die van vergadering, zich aldus uitlaat: La liberté illimitée d'association en matière politique ne saurait être entièrement confondue avec la liberté d'écrire; l'une est tout à la fois moins nécessaire et plus dangereuse que l'autre. Une nation peut y mettre des bornes sans cesser d'être maîtresse d'elle même; elle doit quelquefois le faire pour continuer de l'être. *De la Démocratie en Amérique*. I. 229.

2) DALLOZ, *Recueil périodique* 1857. I. 97. Vg. MIRABEAU, *Discours*, I. 506.

den rechtspersoon, terwijl de rechten van hen met wie gehandeld werd, er niet zelden door verkort werden of althans gevaar liepen. Ook was die vrijheid om als rechtspersoon op te treden in strijd met bestaande regelen van het publiek recht. Waar het recht tot vereeniging ook al, geheel onafhankelijk van preventieve maatregelen gegeven is, vloeit daaruit de bevoegdheid om rechtspersoon te zijn nog geenszins voort. De vereeniging kan bestaan, maar wanneer zij geheel afgescheiden van de individuen die haar zamenstellen, als éénheid zal optreden, als een „denkbeeldig voor vermogen vatbaar subject van rechten” dan is daartoe eene erkenning door het staatsgezach noodzakelijk. „Eene goede staatkunde kan niet aan een eigendunkelijke verklaring eener vereeniging overlaten, of zij al dan niet als rechtspersoon beschouwd wil worden” 1). Algemeen is dit in de wetgevingen der verschillende landen aangenomen 2); het is dan

1) Mr. OPZOOMER, *Staatsregtelijk onderzoek*, p. 143.

2) De Belgische grondwet stelt het recht van vereeniging zoo vrijzinnig mogelijk: Les Belges ont le droit de s'associer, ce droit ne peut être soumis à aucune mesure préventive, maar zonder machtiging zou toch ook daar geen rechtspersoon mogen optreden. Vg. Mr. G. VAN TIENHOVEN, *Beschouwingen over Regtspersoonlijkheid*. THÉOD. JUSTE, *Histoire du congrès national de Belgique*, pg. 375 et suiv., DE BROUCKÈRE et TIELEMANS, *Repertoire i. v. „association.”*

In Engeland, waar het vereenigingsrecht alleen in tijden van gevaar aan banden gelegd is, wordt evenzoo autorisatie vereischt, opdat de vereeniging rechtspersoon worde. BLACKSTONE, *Comm.* II. 18.

Het is opmerkelijk, dat in Zwitserland, een van die landen, die met België en ons land het meest onbepaalde vereenigingsrecht huldigen, in art. 38 der constitutie gelezen wordt. „De orde der Jezuiten en de „met haar geaffilieerde genootschappen mogen in geen deel van Zwitserland ontvangen worden.” Waarschijnlijk is dit daaruit te verklaren, dat één jaar vóór dat de grondwet gemaakt werd (1847) de sonderbondskrijg ontstaan was, ter gelegenheid van de klachten, waartoe de toelating der

ook natuurlijk, dat wanneer zelfs de rechtsbevoegdheid van natuurlijke personen door het staatsgezach geregeld wordt, die van een denkbeeldige persoonlijkheid niet anders dan door dat gezach kan daargesteld worden ¹⁾. De bijzondere aard van den rechtspersoon, vergeleken met dien van den natuurlijken persoon; die aanspraak heeft op de erkenning van zijn rechten door de maatschappij, maakt voor elke corporatie die als zoodanig wil optreden, een bijzondere werking, noodzakelijk. Daarin heeft de wet van 22 April 1855 voorzien, en al schcen het aan enkele kamerleden toe, dat zij over de vestiging van rechtspersoonlijkheid niet had behooren te spreken, de meerderheid dacht er gelukkig anders over, en zoo werd voor het vervolg dat punt geregeld ²⁾. Zullen voor de kloostervereenigingen, die na 22 April 1855 opgericht werden, de thans bestaande verplichtingen tot indiening en goedkeuring der statuten gelden om haar rechtspersoonlijkheid te doen ontvangen? Door de wet van 1855 is voor de bestaande vereenigingen geen verandering gemaakt; geen terugwerkende kracht is aan eenige wet verbonden ³⁾, zij blijven alzoo in den toestand voortbestaan waarin zij vroeger waren. De kloosters, als vereenigingen beschouwd, ondergingen door haar geen de minste verandering. Wanneer zij niet eenmaal bepaald verbodene vereenigingen geweest waren, zouden zij thans als

---

Jezuïtenkloosters aanleiding gegeven had. Het laat zich voorzien, dat, zoo de vrijheid van vereeniging, die de Spanjaarden van de tegenwoordige revolutie verwachtten, in dat rijk verleend wordt, er eene bepaling, gelijklopend aan die van Zwitserland, in zal voorkomen. Zie de dagbladen van 14 Oct. 1868.

1) Cf. MR. VAN NISPEN, t. a. p. 37.

2) Zie Bijblad. Zitting 5 Maart 1855.

3) Art. 5. Algem. Bep.

rechtspersonen kunnen optreden. Maar geheel anders is nu het geval. Alles komt eigenlijk slechts hier op aan of men het voortbestaan van de dekreten van 10 Januari 1812, en 14 Nov. 1811 aanneemt. Doet men dat, dan houdt alle verdere betoog op, en men ontmoet in de kloosters direkt verbodene vereenigingen, die door de wet van 1855 in het minst niet gelegitimeerd zijn. Art. 15 zegt het nog uitdrukkelijk: „vereenigingen die vóór het in werking treden van deze wet bestonden, worden beoordeeld naar de wetten waaronder zij zijn opgericht.” Het bestaan alzoo van de kloosters in het algemeen in ons land is bloot feitelijk; rechtspersoonlijkheid hebben zij niet, en kunnen zij zelfs nooit verkrijgen; daarvoor heeft art. 3 der wet n°. 1 ge- waakt, dat als verbodene vereeniging het eerst die noemde, die overtreding van wet of wettelijke verordening ten doel hebben zou.

Hoe het onzeker bestaan van de kloosters aan de be- woners daarvan aanleiding gegeven heeft, om die vereeni- gingen als vennootschappen te vermommen, is door Mr. v. Hugenpoth voor ons land, en voor België door Frère Orban in zijn geestig werk: *La main morte et la charité*, aange- toond. Zij bewezen beiden met groote naauwgezetheid, uit de wet, hoe dit simulaat den kloosters niet baten kan om hun bestaan te wettigen. Een enkel woord daarover is voldoende. Het springt al dadelijk in het oog, dat het begrip van de maatschap hier geheel uitgesloten is. Men zou de kloosterlingen beleedigen, wanneer men veronderstelde dat ze zich vereenigd hadden om materiëel voordeel te behalen; geen voordeel, in geldswaarde uit te drukken, is het doel waar- mede zij hunne bezittingen in gemeenschap brengen ¹⁾. Art.

---

1) Le lien qui rassemble ces personnes, dirait-on, ce n'est pas l'espoir

1655 Bw. Het doel, waarmede zulke contracten aangegaan worden, is te goed bekend dan dat daarover nog gesproken behoeft te worden. De gemeenschap zelve moet de eigenaresse worden van den inbreng van de leden; zij moet de vruchten genieten, welke de inbreng oplevert, en juist dit ligt zoo verre mogelijk buiten het begrip van vennootschap ¹⁾.

Nooit zal een kloostervereeniging — als maatschap — haar einde afhankelijk maken van den wil van een der leden; integendeel er is steeds zoodanige regeling in die contracten opgenomen, dat men bij het toetreden tot de vereeniging meer of minder van zijn inbreng verliest, naar gelang van den tijd, dien men in de genoemde maatschap doorbrengen zal. Art. 1683 3°. B. W. vergeleken met Art. 1112 B. W.

Daarenboven worden in zoodanige gesimuleerde contracten beloften afgelegd, die lijnrecht in tegenspraak zijn met de voorschriften van onze wet. Zoo brengt men niet alleen zijn tegenwoordige maar ook zijn toekomstige bezittingen in de gemeenschap, en komt men overeen, dat na den dood van den deelgenoot, zijn goederen aan de gemeenschap zullen blijven behooren. Art. 1370 B.W. Wil men in eene overeenkomst van dezen aard liever eene mutueele schenking zien, de zaak wordt er niet beter door. Wat men geeft, wordt dan zóó geschonken dat het

---

d'un gain, c'est une pensée plus haute et plus noble qui les unit, elles sont préoccupées du salut des âmes; elles veulent s'emparer de l'esprit des jeunes générations pour essayer de régler selon leur conviction l'avenir de la société. Zoo beschrijft (JEAN VAN DAMME), FRÈRE ORBAN het doel van het einde-loos aantal kloosters, dat in België werd en nog wordt opgericht, om onderwijs te geven. Zie bij hem pag. 44 en vlg.

1) Vg. *Instit.* III. 25. 17. 2. D. Pro socio Art. 1672 en vlg. *B. W.*

van hand tot hand zal gaan: een handeling die, evenzeer als de fidei-commissaire erfstelling, verboden is. Art. 1712 in verband met Art. 926 B.W.

Op zoodanige contracten past geene andere uitspraak dan die van Pothier: „Lorsqu'il paraît qu'un contrat de „société est simulé . . . il n'est pas douteux que le contrat „doit être déclaré nul 1).”

Wat zijn nu de gevolgen van handelingen, door vereenigingen, onbevoegd tot uitoefening van burgerlijke rechten, als juridische personen verricht? Het antwoord ligt voor de hand; alle handelingen, door juridische personen verricht, die niet wettig bestaan, moeten noodzakelijk nietig zijn. Een hoofdbeginsel der overeenkomsten is bekwaamheid van degenen die zich verbinden. (Art. 1356 B.W.) Om te erven, schenkingen te krijgen, legaten te ontvangen, in één woord, om burgerlijke rechten te genieten, moet men *zijn*. Wat voor dergelijke personen verkregen of gedaan wordt, moet noodzakelijk aan het zelfde gebrek lijden; aan een niet bestaand wezen een mandaat te ontleenen is eene ongerijmdheid, bij gevolg kan zoodanige verbodene corporatie geen goederen bezitten, en ook natuurlijk niet door tusschenpersonen bevoordeeld worden. De leden van die vereenigingen blijven zelve volmaakt bevoegd tot het genot van burgerlijke rechten. Maar de door hen verkregen erfenissen en de schenkingen, aan hen gedaan, vloeijen meerendeels, zoo niet altijd, in de gemeenschappelijke kas. In dat geval is er natuurlijk weer geen twijfel: Art. 958 B.W. spreekt het rond en duidelijk uit, dat een uiterste wilsbeschikking gemaakt ten voordeele van iemand die onbekwaam is om te erven, nietig is, *ook* wanneer zij ge-

1) — *des contrats de sociétés simulés*, § 4. n°. 22.

daan mocht zijn op naam van een tusschen beiden komenden persoon. En al zegt de wet nu ook wie zij daaronder verstaat, de woorden van het art. in al. 2 zijn toch geenszins limitatief; zij geven alleen te kennen dat hij die zich op het bestaan van een tusschenbeiden komenden persoon beroept, dat zal moeten bewijzen, maar dat zoo naauwe verwanten van den onbekwame als in dit artikel genoemd worden, uit kracht der wet alleen reeds voor zoodanig gehouden worden ¹⁾.

Wanneer wij het gezegde in een paar woorden zamenvatten, dan is de conclusie van ons onderzoek naar den stand van zaken ten aanzien der kloosters in Nederland deze: Zij zijn verbodene vereenigingen; niet door de wetten toegelaten, konden zij hun rechtelijk bestaan niet ontleenen aan koninklijke besluiten; zij kunnen nooit als rechtspersonen optreden; de kloosterlingen, als deelnemers aan eene verbodene vereeniging, vallen onder het bereik van Art. 4. der Wet van 22 April 1855 ²⁾.

Buiten de rechtspersoonlijkheid, die door het staatsgezach aan vereenigingen van personen (*universitates personarum*) gegeven wordt, kennen wij nog eene andere rechtspersoonlijkheid, namelijk die der zoogenaamde stichtingen, (*universitates rerum*.) Bij de eerstgenoemde is de wil van meerdere individuën overeenstemmend tot bereiking van eenig

---

1) DURANTON, *Cours de Droit civil*, VIII. 17. ZACHARIAE, *Cours de Droit civ. Franç.* V. 35.

2) De deelneming aan eene verbodene vereeniging, voor zoover daarin niet reeds door de strafwet is voorzien, wordt gestraft voor de opzigtters of bestuurders, met gevangenis van een tot zes maanden en geldboete van vijftig tot tweehonderd gulden gezamenlijk of afzonderlijk, en voor de overige deelgenooten met gevangenisstraf van drie dagen tot twee maanden, en boete van vijf tot honderd gulden gezamenlijk of afzonderlijk.

doel; levende personen maken haar bestanddeel uit, hunne eenheid is het subject ¹⁾, het doel, dat zij zich voorstellen, het object. Bij de stichting daarentegen, is het geheel anders; bij haar is van eenheid van personen geen sprake. Bij de corporatie maakt de wil van de leden der vereeniging de grondwet uit van de vereeniging, maar bij de stichting valt er aan geen onafhankelijken wil te denken. De wil van den stichter zal, onder bekrachtiging door de wet, de stichting regceeren en voor haar bestuurders als wet gelden. Bij vereenigingen wordt de ideeële eenheid van personen, door contract geboren, met rechtspersoonlijkheid bekleed; bij stichtingen is de fictie van rechtspersoonlijkheid verbonden aan het doel van den stichter. Omdat er dus bij eene stichting geen vereeniging van individuën maar alleen een vermogen aanwezig is, is het duidelijk dat bij haar, nog meer dan bij de corporatie, de inwerking van het staatsgezag noodzakelijk is, om het doel tot rechtspersoon te verklaren, en, door die fictie, eigenaar te maken van datgene waardoor *de stichting* leven en werken zal. De vermogens-eenheid is eigenaar; daarin onderscheidt zich de stichting van het fideicommiss, waarbij de fiduciarius eigenaar is, maar onder voorwaarde van beperkte beschikking, als noodzakelijk gevolg van zijne verplichting tot uitkeering aan den verwachter. Nog zouden wij als een punt van verschil tusschen corporatie en stichting, kunnen wijzen op de bestemming die de goederen van de corporatie en der stichting bij haar opheffing verkrijgen. Bij de eerste worden die onder de leden verdeeld, bij de tweede moeten zij aangewend worden tot een doel, dat het meest nabij komt aan het primitieve doel der stichting.

---

1) Vg. LANSCHOT, pg. 20.

Ofschoon wij alzoo zagen dat corporatie en stichting geheel verschillende begrippen zijn, zoo zullen er toch gevallen kunnen voorkomen, waarin de grenzen van de eene en de andere niet gemakkelijk te trekken zijn. Zoo wordt een klooster altijd als een vereeniging beschouwd, en toch zal het zich dikwijls voordoen dat het veel meer het karakter eener stichting draagt. Nemen wij eens aan, dat er eene vermaking gedaan is van dezen aard: Ik verlang dat met 100.000 gl. een gebouw te Utrecht opgericht worde, om tot woonplaats te dienen voor broeders van de orde der Redemptoristen. Wanneer aan dien uitersten wil voldaan zal wezen, zal men zeggen, dat er te Utrecht een klooster verzezen is en de algemeene beteekenis aan het woord gehecht, zal aan een corporatie doen denken. In waarheid is dat echter niet geschied, een corporatie kan niet uit een uitersten wil ontstaan, waar geen overeenstemming van meerderen, waar geen overeenkomst ten grondslag ligt, bestaat zij niet. De erfmaking heeft dus niets anders dan een stichting tot stand gebracht; aan een som gelds is een bestemming gegeven, en of die nu ook al tot doel heeft om aan een gedeelte van eene vereeniging van personen huisvesting te verschaffen, dit kan natuurlijk niets aan het wezen der zaak veranderen. De bewoners van die stichting zouden, zoo voor hen geen bepaald verbod van vereeniging bestond, er eene kunnen vormen, en op die wijze zouden er binnen de muren van het klooster twee rechtspersonen kunnen bestaan! De stichting zelve, die bestuurd zou worden door de hoofden van de vereeniging en haar eigen fondsen hebben zou in hetgeen er van de fundaticsom overgeschoten is, en de vereeniging, als éénheid en eigenaresse van de goederen, die de onderscheidene leden in gemeenschap gebracht hebben. Dit zij genoeg om te be-

wijzen dat kloostervereenigingen een speciale soort van vereenigingen zijn, waarbij de begrippen van corporatie en stichting in elkander loopen, zoodat eene wetgeving, voor een van deze beide gegeven, nooit in alle opzichten voor haar voldoen kan. 1)

Keeren wij nog eens tot de stichtingen terug. Wanneer wij onze wetgeving op dit stuk nagaan, dan moeten wij bekennen, dat zij daarin zoo stiefmoederlijk mogelijk behandeld zijn. Voor haar optreden als rechtspersonen, heeft de wetgever geen bepalingen gegeven, en de leer dat voor haar de bepalingen van zedelijke lichamen gelden zouden, is aan zeer ernstige bedenkingen onderworpen. Ik schaar mij aan de zijde van hen die beweren, dat onze wetgeving geen stichtingen als zedelijke lichamen kent. Het verwerpen van elke analogische uitbreiding der wet op de zedelijke lichamen ten deze, steunt op goede gronden, die reeds voor lang door bekwame rechtsgeleerden ontwikkeld zijn.

In de eerste plaats slaan wij den titel over zedelijke lichamen zelve op. Nergens is daarin van stichting sprake; integendeel zoo uitdrukkelijk mogelijk wordt daarin (art. 1690) van *universitates personarum* gesproken: „de wet erkent ook vereenigingen van personen.” Waar van rechten en verplichtingen van de leden sprake is en die geregeld worden, spreekt het van zelf dat aan geen stichtingen gedacht kan worden; hetzelfde geldt ten aanzien van die bepalingen die er over de ontbinding van het zedelijk lichaam in worden aangetroffen. Geheel vruchteloos zoekt men dus naar eenigen grond in dezen titel om de bewering te staven dat ook stichtingen zedelijke lichamen zou-

---

1) Vg. Mr. DE BOSCH KEMPER, *Handleiding tot de kennis van het Nederlandsch Staatsbestuur*, III. 173.

den zijn. Telkens wordt hier bepaald wat de leden zullen mogen doen enz., en aan de stichting het bezit van leden toe te kennen zou tot gevaarlijke uitkomsten kunnen leiden. Stel dat de bewoners of bestuurders van een weeshuis eens als zoodanig aangezien werden, dan zouden zij naar willekeur er toe over kunnen gaan om het „zedelijk ligchaam” te ontbinden, de schulden te betalen en het voordeelig slot onderling te verdeelen. In onze armenwet vinden wij ten overvloede tegen zoodanige miskening van het doel, waarmede de stichting in het leven geroepen werd, gewaakt, art. 9¹⁾. Wanneer de wetgever stichtingen onder zedelijke lichamen had begrepen, waarom zou hij dan ook in art. 2 R.v. van openbare instellingen of *stichtingen en zedelijke lichamen* gesproken.

Omdat de stichting geen *gemeenschap* maar een op zich zelve staande persoon is, kunnen ook de artt. 575 en 582 BW. niet zoo geïnterpreteerd worden, dat zij tot de conclusie leiden, dat stichtingen zedelijke lichamen zijn.²⁾ In de art. 947 en 1717 vinden wij het woord stichting genoemd. Daarin wordt de bevoegdheid van stichtingen om zich uit erfmakingen en schenkingen te verrijken beperkt, (sic) maar de woorden op die beide plaatsen bewijzen niets anders, dan dat eene stichting, die natuurlijk door de wet als *erkend* ondersteld wordt, mag aanvaarden en ontvangen onder goedkeuring des konings. Uit die bevoegdheid tot eene stilzwijgende erkenning der stichting als rechtspersoon te besluiten, zou in strijd wezen met de beteekenis, die door de regeering zelve aan die artikelen gehecht is. Immers zeide de minister, bij de behandeling van art. 947: „men

---

1) Vg. LANSCHOT, t. a p. 109.

2) VAN NISSEN, *Proefschr.* 44 en vlg.

bedoelt door godsdienstige gestichten de zoodanige die een *wettig bestaan hebben*, zooals bijv. het gereformeerd Diakoniehuis, het roomsche armenhuis" enz. 1) Wil men uit de plaats, waar de titel over zedelijke lichamen in ons Burg. Wetb. staat, nog een bewijs putten, dat de wetgever stichtingen niet tot zedelijke lichamen heeft willen maken, dan is daartoe gereede aanleiding; vereenigingen van personen als zedelijke lichamen zouden eigenlijk in het *personen recht* hebben moeten behandeld worden, maar toch verklaart zich de plaats, nog onder het obligatierecht daaruit, dat elke vereeniging op overeenkomst berust. Maar bij stichtingen een overeenkomst te willen aannemen leidt tot ongerijmdheden.

Ten slotte moeten wij op art. 857 B. W. onze aandacht vestigen. „Geen vruchtgebruik kan aan een zedelijk ligchaam voor langer dan voor dertig jaren toegestaan worden.” Bij deze bepaling staan wij op het terrein van de praktijk; zal men hier onder zedelijk ligchaam ook de stichting begrijpen, dan wordt het doel van den wetgever, die een recht, dat met het leven eindigt, wanneer dat aan onsterfelijke personen gegeven is, slechts gedurende een menschenleeftijd wil doen voortduren, bereikt. Evenwel hier evenmin als elders kunnen wij dit aannemen; het is te duidelijk dat in onze wetgeving niet aan stichtingen gedacht is, dan dat wij hier analogisch zouden mogen redeneren. Maar daaruit volgt dan ook, dat als een stichting een vruchtgebruik ontvangt, dat eeuwig zal voortduren? Ja; tot die ongerijmdheid leidt het stilzwijgen van onzen wetgever. De erfgenaam van den erflater, die een goed aan een weeshuis of dergelijke inrichting in vruchtgebruik vermaakt

---

1) VOORDUIN, IV. 85.

heeft, zal geen gronden hebben om na verloop van dertig jaren eene vordering tegen die stichting in te stellen tot terugbekoming van het in vruchtgebruik gegevene. Het is ons niet bekend dat zich ooit in de praktijk zoodanig geval heeft voorgedaan, maar de reden daarvoor is eer te vinden in de omstandigheid dat er weinig vermakingen van vruchtgebruik voorkomen dan hierin, dat naar Art. 947 en 1717 B. W. de toestemming van den koning vereischt wordt, en dat daaraan door hem de zelfde voorwaarde van tijd verbonden kan worden, door Art. 857 B. W. voor zedelijke lichamen bepaald. Die twee artikelen toch, 947 en 1717 worden niet ten onrechte *illusoir* genoemd; dat zij het zijn, bewijzen ons de aangroeiende goederen van stichtingen en vereenigingen, terwijl meestal vruchteloos in het Staatsblad gezocht wordt naar de bewijzen van die machtiging, welke de wetgever bedoeld heeft.

Zoo wij dan niet kunnen aannemen, dat in onze wetgeving de stichting als zedelijk ligchaam beschouwd wordt, zoo bewijzen toch eenige artikelen van onze wetboeken, dat de wet wel stichtingen kent, en ze alleen maar niet geregeld heeft. Immers in de artt. 925, 946 n°. 2, 947, 1717 B. W. vinden wij van stichtingen gesproken, en evenzoo in art. 4 n°. 2 en 24 Rv. Niemand kan dan ook er aan twifelen, of er in ons land *feitelijk* stichtingen bestaan. Daartoe heeft men slechts rond te zien. Wij zeiden feitelijk bestaan, want zonder nu juist de groote hoeveelheid wetten en dekreten na te willen gaan, die tusschen 1798 en 1838 op het punt van stichtingen gegeven zijn, is het toch bekend dat vroeger voor het ontstaan van iedere stichting uitdrukkelijk wettelijke machtiging vereischt werd. Het is zeer juist door Frère Orban, in zijn genoemd werk, aangetoond, dat, in landen waar de Code geldt, geen ver-

eenigingen of stichtingen als rechtspersonen kunnen optreden uit kracht der wet alleen, en vóór 1818 waren ook wij immers nog altijd onder het gezach van die wetgeving. De wet van 1855 heeft natuurlijk geen invloed gehad op de stichtingen; zij hield zich alleen bezig met de regeling van vereenigingen.

In de verwachting dat onze wet op het armwezen althans omtrent de rechtsbevoegdheid van die stichtingen, die met het doel van armverzorging opgericht worden, rationeele voorschriften gegeven zal hebben, vindt men zich zeer teleurgesteld. Te vergeefs zoekt men er in naar eene regeling van de oprichting van stichtingen; alleen bepaalt art. 7 dat „de bepalingen betreffende de inrichting en het bestuur der instellingen door hare bestuurders aan het bestuur der gemeente waar zij gevestigd zijn, moeten worden medegedeeld.” Maar daarmee is nog niet beslist over de vormen, bij het verkrijgen van rechtspersoonlijkheid in acht te nemen, of over de macht door welke zij verleend kan worden.

BESLUIT.

Wij meenen alzoo aangetoond te hebben, dat de kloosters in Noderland, met enkele uitzonderingen, geen recht van bestaan hebben. Zij bestaan, ja, dat bewijst de werkelijkheid, maar dat het een bloot feitelijk bestaan is, hebben wij meermalen betoogd. Tusschen de kloosterlingen kan geen gemeenschap op grond der wet bestaan; zij blijven ieder voor zich eigenaar zoowel van hetgeen zij bezaten toen zij in de inrichting kwamen, als wat zij tijdens hun verblijf aldaar verkregen hebben. Door de onwettigheid van het bestaan van die feitelijke vereeniging zelve is natuurlijk iedere handeling, door haar met derden, of door derden met haar, als eenheid, aangegaan, volmaakt nietig. Komt zij in aanraking met onze positieve rechtsregelen dan kan de nietigverklaring niet achterwege blijven. Eene regeling van dit punt is echter noodzakelijk. Bij zooveel verschillende meeningen omtrent de rechtsgeldigheid van de fransche wetten, is het een rechtmatige eisch dat de regeering die zaak nogmaals aan een gestreng onderzoek onderwerpe, en uitspraak doe. Wanneer die uitspraak mocht uitvallen in den geest van de commissie van 1849, zullen alzoo de kloostervereenigingen zich onder de bestaande wetgeving vrij en onbekommerd mogen ontwikkelen. Dan zal

geen machtiging verleend behoeven te worden om haar in het leven te doen treden. Bij den tegenwoordigen stand van zaken kan eene kloostervereeniging zelfs niet eens daardoor het recht van bestaan erlangen. Immers wat bij een wet bepaald is, wordt alleen door eene wet vernietigd, daaraan kan niet door eenig besluit van den vorst gedérogeerd worden ¹⁾.

Voor wij de vraag beantwoorden of eene wet in dien vrijgevigten zin, wenschelijk zoude wezen, moeten wij nog er op wijzen hoe de regeering bij eene eventueele regeling der kloosterquaestie zich op een volmaakt vrij standpunt bevindt. Ik voor mij reken mij minder bevoegd *aan te toonen* dat het een dwaalbegrip is, het kloosterwezen als een integreerend deel van de Roomsche-Katholieke kerk te beschouwen. Wij laten daarover liever het gevoelen van eenige katholieke schrijvers hooren.

Mr. v. Hugenpoth zegt: „De bepalingen der Grondwet „met betrekking tot het vrij belijden van godsdienstige meeningingen (Art. 164), de bescherming, aan kerkgenootschappen „te verleenen, (Art. 165) zijn niet in strijd met de be„doelde wettelijke verordeningen, wyl kloosterorden en ver„eenigingen niet tot het wezen van het katholiek kerkge„nootschap, noch tot het vrij belijden en uitoefenen van „de katholieke godsdienst vereischt worden.”

Mr. C. van Nispen: § 34. „De begunstiging die ik door „de grondwet aan de kerkgenootschappelijke vereenigingen „verleend achtte, zou ik niet durven uitbreiden tot inrich-

---

1) Mr. LENTING schijnt de afschaffing van de fransche wetten met de commissie van 1849 aan te nemen. Hij schreef (*Schets van het Ned. Staatsbestuur*, pg. 43): Kloosters zijn, als zij het niet verlangen, aan het vragen van machtiging niet onderworpen.

„tingen, wel tot vrome doeleinden opgericht, doch in geen „onmiddelijk verband met de godsdienst zelve staande. .... „Men heeft wel eens beweerd dat de vrijheid van godsdienst „voor de katholieken ook het regt tot de oprichting van „kloosters medebragt. Ik zou deze stelling niet gaarne de „mijne maken. De geestelijke orden zijn geen noodzakelijk „bestanddeel van het katholicismus. Nimmer is het een plicht „voor den katholiek in eene geestelijke orde te treden.”

Ook zij hier genoemd het rapport door Mr. J. B. van Son, benoemd tot minister van R. K. Eeredienst, bij het aanvaarden van zijn portefeuille, aan Z. M. Willem II aangeboden ¹⁾.

Het stuk is te lang om in zijn geheel hier opgenomen te worden. Maar wanneer wij hem daarin op maatregelen zien aandringen om het bezit in de doode hand in het steeds toenemend aantal kloosters te beperken, dan staat stilzwijgend in dit belangrijke stuk het beginsel uitgedrukt: de R. K. kerk staat in geen verband met de kloosters, al is het er dan ook niet met zoo vele woorden in gezegd.

Geestig is de opmerking, door Mr. van Nispen aan de woorden van Affre, den aartsbisschop van Parijs: „les monastères et les congrégations diverses ne sont pas indispensables à l'église,” toegevoegd: „Deze stelling schijnt mij naauwelijs betwijfeld te kunnen worden. Een van beide is „waar, of in de eerste eeuwen des christendoms bestond er „geen Catholieke kerk, of deze kan zonder kloosters bestaan ²⁾.”

1) Dat belangrijke stuk is in zijn geheel te vinden in de brochure van ROBERT PAYS, *De kloosters in Nederland aan de Grondwet geloetst*, en aldaar overgenomen uit *de Wespen*, destijds bij v. NITTEBICK in Amsterdam verschenen, in n°. 6, pg. 177.

2) Zie zijn *Regt van Vereeniging*, pg. 121. AFFRE, *Traité de la pro-*

Ook Portalis leerde, dat vrijheid van godsdienst en vrijheid van geestelijke stichtingen niets met elkaar gemeen hebben. „Les ordres religieux ne sont point de la hiérarchie, ce ne sont que des institutions étrangères au gouvernement fondamental de l'église.”

Met deze uitspraken voor ons, kunnen wij dus veilig aannemen, dat, wanneer morgen de regeering de handen aan het werk wilde slaan, en de kloosters in Nederland opheffen, zij zulks zou kunnen doen zonder de grondwet te schenden of de beginselen van de Roomsche Katholieke kerk te miskennen. Het recht zou aan hare zijde wezen, bij een zoodanigen maatregel, maar hoe zou er het algemeen belang bij varen?

Al kennen onze wetgevingen ook naast het Jus geen Acquitas meer, zoo zal toch niemand ontkennen dat beide haar rechten in de maatschappij doen gelden. De kloosters op te heffen zou in mijn oog een zóó revolutionaire maatregel zijn, dat groote onrust in den staat er het noodzakelijk gevolg van zijn zou. De vrijheid van vereeniging, ook wanneer het doel daarvan is om, in afzondering van de wereld en de beslommeringen des levens, los gemaakt van dagelijksche zorgen God te vereeren, en zich geheel aan hem over te geven, moet geëerbiedigd worden. Algemeen wordt in onze eeuw, waarin werkzaamheid het wachtwoord is, en het: Time is money zelfs in ons land begrepen begint te worden, het contemplatieve kloosterleven afgekeurd; wanneer men al aan de vrouwelijke zwakheid een zoo dweepzieke toewijding aan de Godheid vergeeft, men veroordeelt die, als zij bij man-

priété des biens ecclésiastiques, pg. 31. Die redeneering gaat ook op tegen hen, die het bestaan van een Paus als onafscheidelijk van de R. K. kerk voorstellen.

nen, bestemd om in de wereld een nuttig en werkzaam leven te leiden, wordt aangetroffen. Maar kan dat een revolutionairen maatregel billijken, die onrust na zich zoude slepen, en in menig Nederlandsch hart hevige ergernis zou verwekken? En daarenboven hoe, bij zoodanige opheffing, met de goederen die gewezen corporatiën te handelen? Men zou ze terug willen geven aan hen van wier zijde zij gekomen zijn. Dit is de eenige solutie, die mogelijk is, maar wie voorspelt de hoeveelheid processen die dan aanstonds door hebzuchtige erfgenamen in het leven zullen geroepen worden? Wie zal de titels verschaffen, die den oorsprong van de goederen zoo aanwijzen, dat die boven alle bedenking verheven is? En ze aan den staat toe te kennen, waar titels van herkomst ontbreken, ze volgens art. 576 B. W. te behandelen, omdat, wanneer men den eigendom opheft, te gelijkertijd het beheer opgehouden heeft: wie zou zulk voorstel kunnen ondersteunen? Waar zulks geschied is, was het de vrucht der revolutie. Tot het overwinnen van een groot kwaad moeten zeker krachtige middelen gebruikt worden, maar het kloosterwezen zonder vorm van proces te vernietigen, is in mijne oogen een te radicaal en te gevaarlijk middel. Om het nadeel van een contemplatief kloosterleven tegen te gaan, Mr. Hubrecht zeide het zeer terecht ¹⁾ moeten de individuen in den staat arbeiden. Van den toenemenden invloed der beschaving van een goed en grondig onderricht, waaraan elke bepaald kerkelijke strekking zooveel mogelijk vreemd blijve, is alleen vooruitgang te wachten. Geen opheffing der kloosters alzoo; maar dan ook geen inmenging van de regeering om een kwaad, dat ontwijfelbaar bestaat, te temperen? Verre van daar,

1) Vg. *De kloosters in Nederland, en de vrijheid van belijdenis.*

die willen wij wel; wij verlangen zelfs zeer gestrengere verordeningen; wij meenen dat de regeering van Nederland verplicht is het bezit in de doode hand, als den erkenden vijand van de volkswelvaart te beperken zooveel zij kan.

Wij spraken reeds van het rapport van den Minister van Son; nogmaals komen wij daarop terug, om enkele zinsneden, die van groote vrijzinnigheid getuigen, daaruit over te nemen: „De toestemming die door Uwe Majesteit is gegeven, tot het oprigten van kloosters, heeft een hoogst „verkeerden indruk gemaakt, niet alleen op H. dz. Protestantische maar ook op H. dz. Catholijke onderdanen. — „Wij moeten hulde brengen aan de goede bedoelingen van „Uwe Majesteit, die, bij de eerste vergunning, op zulke „schijnbaar goede gronden gevraagd, het bewijs meende te „leveren van H. dz. vasten wil, om aan allen gelijke bescherming te verleenen. Uwe Majesteit kende de kloostergeestelijken en hunne bedoelingen niet, en H. dz. kon niet „voorzien dat uwe toestemming ter goeder trouw gegeven, „tot zulke schromelijke gevolgen zou leiden.

„Er zal groote voorzigtigheid noodig zijn, gepaard met „vasten wil, Sire, om het zich met zooveel snelheid ontwikkelende kwaad tegen te gaan, en te beteugelen.”

Die raad is zonder gevolg gebleven; sedert zijn 28 jaar verloop, en geen maatregelen zijn er genomen.

In de allereerste plaats moet de wetgever een einde maken aan den zonderlingen toestand, waarin de stichtingen verkeeren. Hoe zij zullen tot stand komen, hoe het moet gaan met stichtingen bij uitersten wil, — en die komen het meest voor — moet bij een wet bepaald worden. De tusschenkomst der wetgevende macht zal daartoe noodzakelijk zijn; ook ware het wenschelijk, dat het ontstaan van *te veel* stichtingen voorkomen werd, door nieuwe fundatiesommen,

waar het zou kunnen, aan reeds bestaande stichtingen toe te wijzen¹⁾. Ook zij het het ernstig streven der regeering de doode hand te treffen en de rechten van den fiscus te handhaven. Om fortiter in re, suaviter in modo te handelen zoude ik meenen dat eene eventueele wetgeving de volgende bepalingen zou behooren te bevatten.

Geene vereenigingen van personen, van welken aard ook, mogen onroerende goederen bezitten.

Geen vereeniging mag zich vestigen zonder daarvan kennis te geven aan het bestuur der gemeente waar binnen zij zulks doet. Zij zal niet kunnen erven, noch een schenking kunnen aannemen, zonder bepaalde toestemming van de wetgevende macht. Onvoorwaardelijk zijn schenkingen van onroerend goed, als strijdig met de wet, verboden.

Elke overtreding worde gestraft, des noods met ontbinding der gemenschap. Vereenigingen, waarin beloften voor het leven worden afgelegd, worden niet geduld.

Een eed wordt door de bestuurders van de vereeniging (voor de daartoe te bepalen autoriteit) afgelegd, tot waarborg dat de vereeniging door haar bezit nooit in botsing kome met de belangen van het algemeen. Daaronder begripen wij:

Dat zij niet middelijk zoeken te bereiken wat onmiddelijk verboden is.

---

1) Ik spreek hier niet van die vereenigingen en stichtingen die tot het publiek recht behooren, evenmin als van de vennootschappen van koophandel. Vg. Mr. VAN LANSCHOT, *Gedachten over eene toekomstige wetgeving op de stichtingen*, in zijn aangehaalde proeve, laatste hoofdstuk. Daarin verwees de schrijver meermalen naar het Belgisch ontwerp van wet: sur les établissements de bienfaisance, 1854, dat in menig opzicht wellicht tot leidraad zou kunnen dienen. Zie PROJET DE LOI, *sur les établ. de bienf.* Bruxelles. Tome I.

Dat zij van de tot hare vereeniging toetredende leden geen beloften van erfstelling, die in strijd zijn met de wet, vordere.

Dat zij niet door tusschenpersonen bezitten zal wat de wet uitdrukkelijk verboden heeft, zelfs geen roerend goed.

De bestaande kloosters zullen na de afkondiging der wet geen onroerende goederen, op welke wijze dan ook, mogen verkrijgen. Zij zullen door hun hoofden vertegenwoordigd, een eed afleggen dat zij een getrouwen staat over zullen leggen aan de besturen der gemeenten waarin zij gevestigd zijn, inhoudende een juiste opgave der onroerende goederen, die zij op naam van de vereeniging, van een harer leden, of op dien van anderen bezitten.

De onroerende goederen van de vereeniging zullen in het openbaar onder staatstoezicht verkocht worden.

De verkoop zal niet in eens, maar, met inachtneming van de beginselen der staathuishoudkunde, op geschikte tijden geschieden.

De gelden, uit den verkoop voortspruitende, zullen in inschrijvingen op het grootboek der nationale schuld belegd worden.

Onder het verbod van onroerend goed te bezitten zal niet begrepen zijn de grond, die aan het kloostergebouw toegevoegd is, en waarvan de uitgebreidheid naar het aantal der bewoners bepaald wordt, onder toezicht van de daarmede te belasten autoriteit.

Een kloostergebouw, slechts door vijf personen bewoond, zal alleen een tuin mogen bezitten; en ook op den omvang daarvan zal toezicht gehouden worden.

Kloostervereenigingen, die zich met eenig fabrikaat onledig houden, zullen patentplichtig zijn.

Stichtingen, van welken aard ook, zullen evenmin eigenaren van onroerende goederen zijn.

Wanneer huizen van liefdadigheid, weeshuizen, gasthuizen en de zoodanige, die uit den aard der zaak terrein noodig hebben, voor de uitbreiding van het gesticht huizen of erven moeten aankopen, zullen zij daartoe mogen overgaan, na verkregen machtiging van de daartoe bevoegde macht. Op haar in het algemeen behoort de staat een gestreng toezicht te houden.

Ik wil thans nog met een woord mijn meening nader verdedigen.

Het is duidelijk, dat ik tweeërlei doel wil bereiken: het belang van den fiscus en het zooveel mogelijk voorkomen van orgernis.

In het Handboek der Staathuishoudkunde van *Prof. Vissering*, § 638, lezen wij: „de algemeene goederen in „de doode hand *kunnen* met evenveel zorg en overleg be- „bouwd, gebruikt en verbeterd worden als die van bij- „zondere personen.

„Gewoonlijk toch worden die goederen verpacht, en door- „gaans voor langen huurtijd. De pachter wordt derhalve door „zijn belang gedreven tot goede bewerking. En, de ervaring „getuigt het in vele oorden van ons land, ook de bestuur- „ders van stichtingen, aan welke die goederen toebehooren, „zijn doorgaans niet ongenegen om uit de kapitalen, die „onder hun bestuur zijn, het noodige, soms wel eens meer „dan het noodige af te zonderen tot verbetering der land- „goederen. Zoo is dan hier geen overwegend bezwaar. Maar „de bezwaren die met grond tegen de doode hand kun- „nen worden aangevoerd zijn: dat zij hare goederen ont- „trekt aan het verkeer, en daardoor eenen nieuwen eige- „naar belet op eene of andere wijze nog meer voordeel er „van te plukken; dat zij om dezelfde reden niet bijdraagt „in de belastingen die van den overgang der goederen hetzij

„bij verkoop, of bij erfenis geheven worden; eindelijk dat de „ophooping der goederen in de doode hand wel eens al te „veel invloed, en een gevaarlijke macht aan de corporatiën, „die voortdurend haar vermogen vergrooten, geven kan. Doch „deze laatste bezwaren kunnen door doelmatige wettelijke „bepalingen opgeheven worden.”

Beter dan ik zelf mijn gevoelen had kunnen uitspreken, wordt het hier door den Hoogleeraar Vissering uitgesproken. Het klooster dat bezit, de stichting die eigenares is, laten hunne bezittingen niet à l'abandon. Dat zij zeer goed productief *kunnen* wezen, wie betwijfelt het; dat zij het somtijds ook in waarheid zijn, nemen wij gaarne aan. Maar dat het in allen gevalle nuttiger is, dat de eigendom van vaste goederen in de handen van partikulieren dan in die van vereenigingen en stichtingen is, daarover is men het algemeen eens. Ook zal in vele kloosters de grond door de bewoners zelve bebouwd worden en zij missen natuurlijk den prikkel, die den partikulier tot arbeid aanspoort.

Hoe groot de liefde van den kloosterling ook zijn moge voor de orde, waarin hij opgenomen is, zij zal van eene geheel andere soort zijn dan die, welke den vader aanspoort voor zijn kinderen te arbeiden, en met zijne krachten te woekeren om, wanneer hij het hoofd nederlegt, kalm te kunnen sterven, in het bewustzijn dat de toekomst van vrouw en kinderen door de, ten gevolge van zijn arbeid gewonnen en overgespaarde penningen, verzekerd is.

Wij wenschen buiten alle overdrijving te blijven en zullen dus van de goederen in de doode hand bij ons, geen schilderij ophangen zooals About die van de landen rondom Rome ophangt. Wanneer echter, bij goede bebouwing van den grond, het nadeel van het bezit in de doode hand, *omdat* het nu eenmaal aan stichtingen c. s. behoort, zoo groot

niet is, blijft toch het nooit betalen van successierechten en rechten van overgang, zelfs tegen de grondwettelijke regelen in, eene ernstige grief tegen dat bezit, terwijl het ook niet buiten rekening kan blijven dat waar de ophooping der goederen in de doode hand te groot wordt, er zich een geestelijke hiërarchie dreigt te ontwikkelen, waar tegen de staatsmacht waken moet. Behoeft men daarvoor in ons Nederland te vreezen! Een direct antwoord op deze vraag te geven is, bij den nog slecht gekenden staat van den rijkdom in de doode hand, ondoenlijk; door het bevestigend te doen luiden zegt men misschien te veel, door te ontkennen waarschijnlijk te weinig. Ook voor de belangen van den fiscus is het moeielijk te zorgen. Ik heb reeds vroeger op de moeielijkheid gewezen om hier zekerheid te erlangen, en zoolang niet, althans met cenige zekerheid bekend is, wat zich in de doode hand bevindt, is het onmogelijk daarvan belasting te vorderen.

Bij den gedwongen verkoop van het onroerend goed in het openbaar, en de verplichte belegging van de opbrengsten in inschrijvingen op het Grootboek, kan men die gewenschte zekerheid ten minste ten deele erlangen. En zou die gedwongen verkoop zoo onrechtmatig zijn? Zou het revolutionnair genoemd kunnen worden wanneer de wetgever aan de inrichtingen door hem met rechtspersoonlijkheid bekleed, voorschreef, dat zij in de uitoefening harer eigendomsrechten beperkt zouden zijn, dat zij geen onroerend goed onder welke voorwaarde ook zouden mogen bezitten? Zij die zulks meenen, moeten hetzelfde oordeel vellen over het tweetal artikelen dat in onze wet de bezitsverkrijging van stichtingen heet te beperken. Laat men ook niet zeggen, dat er een miskenning van godsdienstige overtuigingen in gelegen zoude zijn, dat de godsdienst zelve er door gekrenkt zoude

worden. Die uitspraak zou van groote onkunde in de geschiedenis der geestelijke goederen getuigen, en geheel krachteloos worden door de verwijzing op personen als een Karel V en Maria Theresia, om van geene anderen te spreken. Hun liefde voor de kerk was even groot, als hunne maatregelen tegen het bezit in de doode hand krachtig waren.

De eed, den kloosterling opgelegd, dient om den grooten vijand beteugelen, dien de maatschappij bij het doen gelden harer rechten tegenover de doode hand ontmoet, nl. de *pia fraus*.

Eens met het vermogen der corporatie of stichting bekend geworden, zal de fiscus om de 20 jaren een niet te hoog recht van successie eischen kunnen van het totaal vermogen dat door haar bezeten wordt ¹⁾. Geene uitzonderingen worden hier toegelaten — kerken, diaconiën, gasthuizen, in één woord alle gestichten, van welken aard dan ook, van welke geloofsbelijdenis haar bewoners ook zijn mogen, worden aan die belasting onderworpen.

Men zal *dit* nooit onrechtvaardig kunnen noemen. De toestand, zooals *die nu is*, is zulks tegenover de ingezetenen in hooge mate. Onze grondwet, Art. 172, heeft het beginsel gehuldigd, dat geen privilegies op het stuk van belastingen geduld worden. Men maakt er dus eene rechtmatige grief van tegen de rechtspersonen, dat zij zich door listige bedrijven aan eene belasting onttrekken, welke door de natuurlijke personen moet opgebracht worden.

Hoe men de rechten van overgang en successie steeds ontdoken heeft, en er nog op uit is, buiten alle aanraking

---

1) Algemeen neemt men aan, dat eene periodieke belasting hoogstens om de 20 jaren zou moeten wederkeren. Vooral grondt zich dit hierop, dat er nog binnen dien tijd, om de 17 à 18 jaar namelijk, overgang van vermogen plaats vindt.

met den fiscus te blijven, kan door een zeer recent voorbeeld gestaafd worden. Men herinnert zich, dat in 1856 nabij Leiden eene vergadering van geestelijken gehouden is, om over de beste middelen te beraadslagen, die de geestelijke corporatiën en hunne goederen zouden kunnen vrijstellen van de belemmerende bepalingen der burgerlijke wet. Naar haar oordeel waren de vereenigingen, die zich achter kontrakten van naamlooze vennootschap verschuilden, niet genoegzaam gewaarborgd; beter zou dit naar de meening der vergadering geschieden, door beschrijving van de goederen en vermaking van legaten aan buitenlandsche, met rechtspersoonlijkheid bekleede corporatiën ¹⁾. Waarlijk een schrander en goed bedacht middel; het is echter de vraag of de buitenlandsche wetten over de rechtsbevoegdheid van individuen (statuta personalia) analogisch tot de rechtspersonen kunnen worden uitgebreid.

Het overlijden van personen in kloosters wordt zelden aan het bestuur der registratie bekend, en wanneer dit het geval al is, heet het nog dat er niet geërfd wordt van den overledene, en worden er negatieve memorien van successie ingediend. Daarenboven schijnt het stelsel van goederen op naam te stellen van menschen, van wie elk spoor verloren is, niet weinig geëxploiteerd te worden. Maar laten wij aannemen, dat dit niet geschiedt en er alleen bezit op naam van werkelijk bestaande derden voorkomt. Dan ligt het voor de hand te zeggen, dat of de kloostervereeniging op die wijze ook al bezit, daardoor het recht van den fiscus toch niet gelaedeerd wordt; bij den dood van zulke personen immers zullen de successierchten betaald moeten worden! Slechts in schijn gaat deze redenering op. Waar

1) ROBERT PAYS, *De kloosters aan de Grondwet getoetst*, pg. 20—23.

men door middel van tusschenpersonen den waren staat van een vermogen verbergen wil, daar zal men tevens wel zorgen daartoe zoodanige menschen te kiezen, die hun vermogen en daaronder hetgeen elk hunner enkel nomineel bezit, op hunne kinderen overdragen. Onze successiewet kan dus bij hun dood geen aanspraken doen gelden.

Wanneer ik dat recht van successieheffing om de 20 jaren tot alle vereenigingen — buiten diegene natuurlijk waarvan het doel winstbejag is, en waarbij door de erfgenamen van de leden of aandeelhouders rechten van successie en overgang naar de waarde van het geërfde aandeel betaald worden, uitstrek, dan doe ik zulks omdat ik in het opleggen van die belasting niets zie dat naar onbillijkheid zweemt; de opbrengst eener belasting is immers in het algemeen te beschouwen als eene voldoening aan het contract, dat men zich kan denken door den staat met de individuen aangegaan te zijn.

„Do ut des.” Daaruit vloeijen m. i. alle belastingen voort; ze een noodzakelijk kwaad te noemen, schijnt mij onjuist; door aan den staat jaarlijks een som gelds uit te keeren koopen wij ons van hem oneindig veel voordeelen, die onze vrijheid waarborgen, onze eigendommen beschermen, onze rechten verzekeren. Alleen als men aanneemt, dat betalen op zich zelf een positief kwaad is, zal men in het opbrengen van belastingen een noodzakelijk kwaad kunnen zien. Dezelfde voordeelen, die de individu geniet, worden door de rechtspersonen genoten, waarom dan voor deze, vrijstelling van eene belasting die door billijkheid uitmunt? Waar de kapitalen vergroot worden door eene oorzaak van buiten, is het volmaakt billijk dat men ten behoeve van den staat eene bijdrage afzondert, en het oogenblik is zoo gelukkig mogelijk gekozen om haar juist te

eischen bij die verrijking zelve, terwijl het bedrag daarvan bovendien zoo geregeld is, dat meestal het verschuldigde of uit de renten van het kapitaal dat vergroot wordt, bestreden kan worden, of zoo al het kapitaal er voor aangesproken mocht worden, dit bij eene goede administratie en zuinigheid, weer spoedig in zijn vorigen toestand kan hersteld worden. Wordt de schatkist gebaat, de ingezetenen worden niet gedrukt; het kenmerk eener goede belasting is dus hier aanwezig. Er zal toch, denk ik, wel niemand willen beweren, dat bij corporatiën en stichtingen het heffen van een om de 20 jaar terugkeerend successierecht niet zou te pas komen, omdat zulk eene belasting alleen geheven wordt, wanneer er *vermeerdering* van vermogen plaats grijpt. De geschiedenis is toch daar om het bewijs te leveren, dat in dien termijn het bezit in de doode hand telkens hoogst belangrijk toegenomen zal wezen.

Door het verbod van het bezit van onroerend goed in de doode hand, en voor de toekomst, en voor het tegenwoordige wordt niets onbillijks vastgesteld. Wat het kloosterwezen betreft, als daarbij, zooals wij willen aannemen, ware godsdienstige zin de hoofdzaak is, wanneer het een uitvloeisel is van de reïne begeerte, om zich geheel aan de Godheid over te geven, waartoe behoeft het dan schatten? Oock moge de kloosters die niet verlangen; het voorschrift luidt immers: „*abdicatio proprietatis adeo est annexa regulae monachali, ut contra eam nec summus Pontifex possit licentiam indulgere*” 1). Wij wenschen hen bovendien niet te berooven van wat zij bezitten, alleen het object van hun

1) *Inst. Jur. Can.* l. 1. Tit. XXX. Over hetgeen de kerkvergadering van Trente daaromtrent in dezen geest bepaalde, zie *Themis*, 2e verz. II. 1855. 204.

bezit moet zoo veranderd worden, dat de staat het in zijn waren omvang kan leeren kennen, en er die rechten van heffen, die hem tot nog toe zonder eenigen grond onthouden worden.

Wat de stichtingen aangaat, ook haar willen wij de middelen niet ontnemen, om de weldaden, die zij zich voorstellen, aan de lijdende menschheid, aan ouderlooze kinderen, aan ontwikkeling en beschaving te bewijzen. De renten van de kapitalen, ter beschikking van dit doel staande, willen wij niet verminderen; immers de renten van gronden hebben meer waarde door de zekerheid dan door het bedrag. Voor kerken, diaconiën enz. geldt hetzelfde; als we haar niet ontnemen wat ze hebben, maar alleen de bronnen beperken, waaruit zij haar inkomsten zullen moeten nemen, met het oog op 's rijks belangen, dan verdienen wij de beschuldiging niet van een hinderpaal te willen stellen aan de liefdadigheid.

Hoe komen zij aan haar vermogen? Door de vrijgevigheid van partikulieren, die aan hunne giften de bestemming gaven om tot liefdadige oogmerken gebruikt te worden. Wat dezen eens bezeten hebben, leeft nog voort in de stichting, maar zouden daarom nu die goederen, die gisteren nog in het verkeer waren, en waarvan toen nog allerhande lasten geheven werden, heden, omdat ze aan het verkeer onttrokken zijn, het voorrecht van vrijdom van lasten moeten genieten?

Wellicht noemt men het op een anderen grond een schreeuwende onrechtvaardigheid zoo met deze goederen te handelen. De vrome erfflater, kan men zeggen, heeft verlangd toen hij een onroerend goed aan een liefdadige stichting maakte, dat zij juist daaruit een eeuwigdurende bron van inkomen genieten zoude. Geen staats-schuldbrieven ver-

maakte hij haar, waarvan het bezit nooit geheel zonder gevaar is omdat een noodlottige politieke verwickeling, een oorlog, een staatsbankroet aanbrengen kan. Neen een beter en vaster bezit dacht hij aan haar toe. Grond zou ze bezitten; immers bij dat bezit was zij verzekerd van beschermd te blijven tegen de onheilen, die het vaderland zouden mogen treffen. En zou dan een verbod, van zoodanig goed te mogen bezitten, niet de beste bedoelingen van een vroom man verijdelen; zijn vrijheid, om wat het zijne eens was, vrijelijk eene bestemming te geven, niet krenken, zou het niet tegen recht en billijkheid indruischen?

Wij antwoorden neen! Het is een prijzenswaardige instelling, die alle volken erkennen, die alle tijden geëerbiedigd hebben, dat de wil van den mensch ook na den dood in de bestemming, die hij aan zijn goederen gaf, blijft voortleven.

Het is billijk, dat, wanneer men zijn leven lang werkzaam geweest is, om een vermogen te vergaren, men bij zijn sterven de zekerheid hebbe: „voor het nut van die maatschappij, waarin ik gewerkt en geleefd heb, waaraan ik mijn voorspoed te danken heb gehad, zal de vrucht van mijn streven ten goede komen.” Het is goed en natuurlijk tevens, dat men, terwijl het bezit met den dood eindigt, ten minste de bevoegdheid hebbe te bepalen, op wien dat bezit over zal gaan. Maar naast dat recht van den individu is er een ander recht, en dat spreekt krachtiger en luider dan het zijne. Dat is het recht van het algemeen, het recht van velen tegenover dat van een enkelen. Daaraan heeft de wetgever altijd gehoor moeten geven. Het algemeen belang heeft reeds menige beperking geëischt, juist ten aanzien van de vrijheid van beschikking; daardoor is het stelsel van de majoraten terneer geworpen, al werd

daardoor aan de libertas testandi een slag toegebracht; daardoor zijn de fidei commissaire erfstellingen tot de geschiedenis gaan behooren, al deed men ook hiermede die libertas geweld aan. Welnu, waar de geschiedenis daar is, om ons te leeren dat eene ophooping van onroerend goed in het bezit van stichtingen, aan het belang van velen nadeelig is; waar het door niemand ontkend wordt, dat zulk een bezit af te keuren is, daar moet niet geredeneerd, maar doorgetast, daar moet gezorgd worden voor dat algemeene belang. Daarom zegge de wetgever: gij moogt ook aan uwe bezittingen de bestemming geven die gij wilt, maar breng geen onroerend goed in doode handen, ontruk het niet aan het verkeer, immers daardoor wordt uwe goede bedoelingen slotte nadeelig voor de maatschappij, lijnrecht in tegenspraak met uw verlangen, want dat was immers juist om nuttig te blijven voor haar ook na uwen dood. Overdreven! zal men wellicht zeggen. Wat kan het voor kwaad, dat een stichting een stuk land bezit? het wordt verpacht, verhuurd, evenzoo bebouwd als het andere, dat daar naast ligt en aan een partikulier toebehoort. Wij zeiden het reeds, daarin ligt het kwaad ook niet, wij behoeven daarop niet terug te komen, maar het geldt hier een beginsel, een beginsel dat uit feiten spreekt. Waar men eens uitzonderingen gaat toelaten, om stichtingen van liefdadigheid enz. te bevoordeelen, daar heeft men reeds de helft verloren van wat men verkrijgen wil. Waar zullen de grenzen getrokken worden? en zoo die al gesteld kunnen worden, dan zal toch die toegenegenheid aanstonds misbruikt worden, en tot dekmantel gaan dienen, om wat verboden is, toch te erlangen.

Alzoo stichting en vereeniging gedwongen om wat zij bezitten in brieven van Nederlandsche staatsschuld te beleggen! Het is onmogelijk te beweren dat zoodanig bezit

boven allen gevaar verheven is. Maar de maatregel dien ik voorsta, zoude er toe leiden 'slands middelen krachtig te steunen, een zeer belangrijk voordeel jaarlijks in de schatkist te doen vloeijen en alzoo het gevaar voor de grootste finantieele rampen zooveel mogelijk te verhoeden. Tegen gebeurtenissen van buiten kan geen waarborg gegeven worden; vooral niet in onze dagen, waarin bijkans geene andere eerbiediging van rechten meer is, dan eerbieding van de rechten des sterkeren. Wij kunnen alleen hopen, dat een onheil afgewend blijve, dat, om niet eens van geestelijk welzijn te spreken, het materieele welzijn van honderd duizenden zou vernietigen; maar als het zoo moest zijn, wat God verhoede, dan nog zou de wetgever zich niet bezwaard behoeven te gevoelen, wanneer met de individuen, de natuurlijke personen, ook zij te gronde gingen, die hun persoonlijkheid door hem zelve verkregen hebben.

Toen ik boven zeide, dat bij het door mij voorgestane plan de fiscus belangrijk bevoordeeld zoude worden, wat trouwens niemand betwijfelen zal, had ik vooral de inschrijvingen op het grootboek onzer nationale schuld op het oog. In een staat in Juni 1859 opgemaakt, vinden wij dezen stand van zaken.

	2½ pCt.	3 pCt.	4 pCt.
Geestelijke instellingen en gestichten.	13.667.700.00	372.850.00	845.100.00
Kerken en kosterijen.	9.615.000.00	339.550.00	534.200.00
Instellingen van liefdadigheid. . . .	62.987.000.00	3.264.650.00	4.601.200.00
Totalen. . .	86.269.700.00	3.977.050.00	5.980.500.00

Dat wijst ons dus op een gezamenlijk kapitaal van f 96.227.250.00, waarvan nooit successierechten betaald wor-

den. Bedenken wij nu hoe dit cijfer verhoogd zou worden wanneer alle goederen van geestelijken aard op die wijze geconverteerd waren. Voor het oogenblik zou eene belasting van de bekende kapitalen om de 20 jaar geheven weinig opbrengen. Zelfs al laat men buiten rekening, dat, zonder algemeen verplichte geldbelegging, in zoodanig geval al aanstonds belangrijke vermindering der inschrijvingen zou plaats hebben, ligt het in den aard der zaak dat men een zeer laag percent zou moeten heffen. Anders toch liep men gevaar, de instellingen van liefdadigheid te zwaar te treffen, en wij zien voor welk een belangrijk bedrag die in bovenstaanden staat voorkomen. Men hoede zich vooral bij het bcoogen van het algemeen welzijn, dat te benadeelen door te ver te willen gaan. Op die klip zou men gevaar loopen te verzeilen, wanneer men een te hoog percent aannam; de instellingen van liefdadigheid door te zware lasten te drukken zou gelijk staan met aan de burgers nieuwe lasten op te leggen, immers die zouden dan moeten bijspringen, opdat de instelling haar weldadig doel zou kunnen blijven bereiken. Toen in 1857, bij de behandeling van de wet op de successie en den overgang, het bezit in de doode hand ter sprake kwam, was juist het feit, dat de instellingen van liefdadigheid het hoogste bedrag van belastbaar kapitaal bezaten, een der oorzaken waarom de minister meende „dat het onderwerp te rijpe overweging verdiende om toen reeds een bepaald wetsontwerp daaromtrent te kunnen toezeggen”¹⁾ Doch, bij een gewenscht toezicht der regeering op die stichtingen, zoude men voor haar een recht van geringer bedrag kunnen bepalen, dan voor de zoodanige,

---

1) *Memorie van beantwoording van het voorloopig verslag der commissie van Rapporteurs*, Bijl. 1858—59. pg. 831.

waarvan het nut voor de maatschappij algemeen betwist, om niet te zeggen ontkend, wordt.

Maar er was een andere reden die de regeering noopte om zoo te spreken; zij had den volgenden staat voor oogen „van de onroerende goederen ten name staande van de instellingen van de doode hand”¹⁾

	Grootte.			Belastbaar Inkomen.		Totaal.
	B.	R.	E.	Ongebouwd.	Bebouwd.	
Geestelijke instellingen en gestichten. .	730	47	14	11.979.23	6.007.00	17.986.23
Kerken en kosterijen.	37.939	49	26	677.910.14	144.155.00	822.065.14
Instellingen van liefdadigheid	43.428	31	77	855.322.08	278.796.00	1164.118.08
Provinciën, gemeenten, waterschappen.	266.190	33	45	1093.572.17	228.433.00	1322.005.17

Hieruit bleek, hoe buiten verhouding, provincië- en gemeentegoederen onder de termen zouden vallen eener eventueele doode hands belasting; met recht zoude men er tegen opzien, aan deze eene belasting op te leggen; het bezit van gemeenten en provinciën, ofschoon dan in de doode hand, heeft toch deze overeenkomst met dat van liefdadigheidsstichtingen, dat het waarlijk dienstig is om nuttige zaken tot stand te brengen. Bij alle verschil heeft zowel het eene als het andere bezit ten doel, om er goed mede te doen, en het kan niemand ergernis geven, dat de gemeente even als de partikulier haar vaste goederen bezit; daardoor genieten de inwoners het voorrecht minder zware lasten te moeten opbrengen; de inkomsten, welke de landen opbrengen, kunnen zij zelve leeren kennen, zij kunnen

1) Bijbl. 1858, 59, pg. 842. De bezittingen van de maatschappij van weldadigheid zijn hierbij niet opgenomen.

zich er van overtuigen, waaraan die besteed worden, en het wordt twijfelachtig, of het nadeel, dat de fiscus ontegenzeggelijk ook door dit bezit lijdt, wel kan opwegen tegen het voordeel dat de ingezetenen der gemeente er van hebben. Maar wanneer de gemeente, de provincie, door haar rijkdommen, te veel goederen buiten het verkeer houdt, dan voorzeker zal het belang van de meerderheid boven dat der minderheid duidelijk op den voorgrond treden. Men zou dan ook, in eene wet op de doode hand, deze bezittingen in het bijzonder moeten behandelen, en wanneer men ook al geen geheelen vrijdom zou willen voor een bezit, geëvenredigd naar het aantal inwoners der gemeente, of van het gewest, dan toch zou men daardoor geen hooger percent in de belasting moeten doen opbrengen dan door de instellingen van liefdadigheid.

Ik maak er juist een grief van tegen de „Taxe de biens de la main morte,” die in 1849 in Frankrijk is ingevoerd, dat door haar geen onderscheid gemaakt is, tusschen het bezit in de doode hand *met en zonder een nuttig doel*. De belasting wordt daar geheven als een soort appendix van de grondbelasting; ze strekt zich uit over de departementen, gemeenten, hospitalen, seminariën, kerkfabrieken, godsdienstige corporatiën, consistoriën, instellingen van liefdadigheid, naamlooze vennootschappen, en alle publicke instellingen, met wettelijke autorisatie. Haar bedrag is $62\frac{1}{2}$ percent van de hoofdsom van de grondbelasting. Zij levert eene belangrijk klimmende opbrengst op, van 1859—1867 was die $2\frac{1}{4}$ ton gestegen ¹⁾. In 1859 bedroeg zij *f* 3.200.000, in 1863 *f* 3.400.00 en in 1867 *f* 3.427.952. Hoe zwaar door deze belasting de gemeenten

1) DU PARIEU, *Traité des Impôts*. I. 248 (2e ed.).

bijv. getroffen worden kunnen wij uit deze cijfers opmaken. Haar belastbaar kapitaal, in geldwaarde uitgedrukt, bedroeg, naar eene statistiek in 1848 opgemaakt, *f* 1.618.618.900. tegen *f* 43.024.910 van de *congrégations religieuses* ¹⁾. Door geen onderscheid in het oog te houden, levert deze belasting natuurlijk niet die resultaten, waarop gerekend was; het bezit in de doode hand wordt er het zwaarst door getroffen waar het het minst nadeelig is. Men had gewenscht voornamelijk de bezittingen van de godsdienstige instellingen te treffen. Op haar toch wees Dupin in de kamer der afgevaardigden toen hij, (zitting 7 Juli 1828) de noodzakelijkheid betoogde om na verloop van den tijd, waarin de statistiek verandering van vermogen door den dood bepaalt, een recht van overgang en successie te heffen, van het bezit in de doode hand. Hij toonde aan hoe van 1825 tot 1827, alzoo in drie jaren, de geestelijke instellingen aan bekende vaste goederen tot de waarde van 12,441,501 fr. ontvangen hadden; ²⁾ toen zijn voorstel geen voldoende ondersteuning vond, kwam men er in 1848 nogmaals op terug, en toen kon de minister er op wijzen, dat $\frac{1}{10}$ van den belastbaren grond in Frankrijk in handen van de doode hand was, en het 31e gedeelte van het algemeene inkomen bedroeg ³⁾. Ik her-

1) Zie statistiek, opgemaakt naar 1846. DU PARIET, a. w. 209.

2) In 1825 . . . . . 1.537.444.

1826 . . . . . 2.316.369.

1827 . . . . . 8.587.638.

f 12.441.501.

3) Zie *Moniteur*, 16 Dec. 1848, waarin de rapporten van M. GRÉVY aan de wetgevende vergadering.

Het dekreet van 30 Aug. 1850 heeft bepaald, dat de som van 40.000 fr. uit de nieuwe reventus der wet van 20 Febr. 1849 zouden worden gebruikt als fonds de dégrèvement. Van de belasting van de wet van 1849 bleven de roerende goederen uitgezonderd.

haal het, dat het mij toeschijnt, dat door de belasting, die de wet van 1849 voor Frankrijk in het leven riep, het doel slechts ten deele bereikt is. Of de maatregelen van dezen aard, die in andere landen genomen zijn, veel gunstiger resultaten geleverd hebben, weten wij niet. Vruchteloos zochten wij naar de resultaten van het Aequivalent Gebühr, dat in verschillende Deutsche Staten en in 1862 ook in Oostenrijk en Italië ingevoerd is¹⁾.

Men bedriegt zich, wanneer men er als iets merkwaardigs op wijst, dat juist in Roomsche landen de meeste beperkende maatregelen genomen worden tegen het steeds aangroeiend bezit in de doode hand. Daar immers kan dit veel gemakkelijker geschieden, omdat er alle gedachte van miskennis der vrijheid van godsdienst, van benadeeling uit geloofshaat van zelf buitengesloten blijft, terwijl de pogingen der regering in een half katholiek, half protestantsch land niet zelden daardoor verlamd worden.

Nog is er een soort van bezit in de doode hand, dat wij in ons vluchtig overzicht niet behandelen konden, en waaraan wij ten slotte toch, al is het nog slechts een enkel woord moeten wijden. Ik bedoel de domeingooderen²⁾.

Staatsgrondeigendom is er altijd geweest en zal er altijd

1) VON ROCK, *Die öffentliche Abgaben und Schulden*, p. 248. Zij worden bij hem genocmd, maar hij treedt noch in bijzonderheden, noch verwijst naar schrijvers, welke ons die zouden kunnen verschaffen.

2) In sommige Deutsche Staten van het tegenwoordig Pruisen worden nog altijd zeer aanzienlijke inkomsten uit de domeinen genoten. In Hessen-Kassel en Hessen-Darmstad bedraagt de opbrengst daarvan 20% van de gezamenlijke middelen. In Hanover stijgt die tot 25%. Evenzoo in Beijeren, terwijl in Wurtemberg het bedrag 20% is. In kleinere staten klimt het tot 30, 40 en zelfs 50% van de middelen. Zie RAU, *Grundsätze der Finanzwissenschaft*. § 89. *De Almanach de Gotha voor 1862* geeft statistieke opgaven voor de Saksische hertogdommen (Mr. VISSERING, 727).

blijven; de staat heeft voor de publieke dienst eigendom van zekere gronden noodig en zal die nooit kunnen verliezen omdat er uit den aard der zaak gedeelten van de oppervlakte des lands zijn, die alleen aan hem kunnen toebehooren ¹⁾. De domeinen, die publiekrechtelijk aan den staat behooren, zijn uit hun aard onvervreemdbaar; alleen bij verandering van hun natuur kunnen zij vervreemd worden; anders is het natuurlijk met die goederen gesteld, die de staat burgerrechtelijk bezit. (Art. 577 B.W.) De inkomsten, die de staat uit zijn goederen geniet, zijn geringer dan zij zouden wezen, indien die zelfde goederen aan partikulieren toebehoorden. De redenen daarvoor liggen voor de hand.

Bij de personen, met het beheer, dat op zich zelf reeds kostbaar en omslachtig is, belast, ontbreekt natuurlijk de prikkel van het eigenbelang, die toch alleen voor nijverheid en landbouw ware vruchten waarborgt, en regelen van orde, ondergeschiktheid en verantwoording, onmisbaar in het staatsbestuur, benemen de vrijheid, welke alleen goede uitkomsten oplevert ²⁾. Hiervan overtuigd en tevens begrijpende, dat vaste goederen in het belang van den staat zooveel mogelijk in het algemeen verkeer moeten blijven, heeft onze regering zeer juist ingezien, dat zij het algemeen welzijn zou bevorderen door de domeinen, die er vatbaar voor zijn, geregeld te verkoopen ³⁾. Men vergelijkte de wet van 29

1) Mr. VISSERING, nos. 726 en vlg.

2) Mr. VISSERING, n°. 198.

3) Reeds in 1637 is door de staten van Friesland ingezien, dat de grond in handen van partikulieren veel meer opbrengt dan in die van den staat, en dientengevolge ook krachtiger tot stijving der schatkist kan bijdragen. TROTZ, *Jus agrarium*, I. 125. In Zeeland werd in 1707 de vraag opgeworpen, of het niet raadzaam zou zijn, domeinen te verkoopen. Die vraag lag te meer voor de hand, daar de domeinen tijdens de republiek zoo weinig

Aug. 1848 (Stbd. n°. 39) in verband met de wetten van 27 December 1822 (Stbd. n°. 59) en die van 1840 van dezelfde dagteekening (Stbd. n°. 77). In de considerans van de wet van 1840 wordt het nuttig genoemd, „de vervreemding van Domeinen van den staat, alsmede den afkoop van domineerbare tienden en prestatieën voort te zetten en uit te breiden”, en art. 1 bepaalt: „alle vervreembare domeinen van den staat worden voortdurend in het openbaar verkocht.

Het behoeft geen vermelding, dat het ongerijmd zou wezen van die goederen welke de staat nog bezit, eenig recht te heffen. *Nemo sibi ipsi solvit.*

Wat de kroondomeinen betreft, ook daarbij kan aan geene belasting gedacht worden. Naast het inkomen uit de schatkist en eenige andere finantieele voordeelen, die de grondwet aan den koning en het koninklijk huis heeft toegekend, genieten dezen hunne inkomsten daaruit, terwijl door koning Willem II de domeinen, die hem als patrimonieel goed toekwamen, als kroondomein aan den staat zijn teruggegeven. Daarvan was het gevolg, dat de kroondomeinen thans als goederen van den staat beschouwd moeten worden, die wegens hun bestemming — om namelijk een bron van inkomsten voor de kroon uit te maken — onvervreemdbaar zijn ¹⁾.

---

opbrachten, dat zij bijna door geen schrijver over de goldmiddelen onder de bronnen van inkomsten geteld werden. LASPEYRES, p. 240, n°. 1045. Zie Mr. O. VAN BEES, *Gesch. der Staatshuishoudk.* I. 18. noot 2.

1) Vg. Mr. DE BOSCH KEMPER, III. pg. 264 en vlg. Zie over het beheer der Kroondom. de wet 1 Mei 1863. Stbd. 43. Verder Wet 26 Aug. 1822. Stbd. n°. 40. 10 Aug. 1849. Stbd. n°. 32. VAN HOGENDORP, *Bijdragen tot enz.* VIII. 148, omtrent de geschiedenis van de verbeurdverklaring van de domeinen van het huis van Oranje, die de revolutie van 1795 medebracht, zie men KLUIFF, *Primae lineae collegii diplomatici*, pg. 128. Aanteekeningen (van TOLLIUS) op het advies in de zaak van den gewezen stad-

Hier leg ik de pen neder; de tijd ontbreekt mij voor het oogenblik om mijn arbeid verder voort te zetten, zelfs om de groote leemten aan te vullen, die ik maar al te goed weet, dat deze Proeve ontsieren. Welligt bevat mijn geschrift althans bouwstoffen, die later als grondslag voor een diepere en betere studie kunnen dienen.

Ik heb er niet naar getracht een middel aan de hand te doen om het kwaad, dat de doode hand in de maatschappij sticht, te keeren. Het kon immers niet in *mijne* bedoeling liggen een vraagstuk op te lossen dat de mannen der wetenschap tot nog toe niet hebben kunnen ontcijferen; ik heb alleen beproefd een middel aan te geven, om de schade, die de schatkist en met haar het algemeen belang, van een te groot bezit in de doode hand ondervinden, te verminderen.

Hoe men dat ook beoordeele, men beschuldige mij niet het recht der vrijheid van overtuiging te hebben aangerand. Ik heb voor die vrijheid diepen eerbied, en verlang gelijkheid van recht voor allen!

---

houder in 1796. A. LAAN, *Een blik op vroegere tijdperken bij gelegenheid van de voordracht van het inkomen der kroon.* Utr. 1849.

Hier zag ik de gewone kerkelijke ontneemst mij een
het ongewisheit om mijn enkel vertervont te weten. Als
om de grante-loosheit van te vollen; die ik nu al te rood
want; dat deze kreuz-ontneemst. Welk-bewert mijn ge-
recht althans ongewisheit; die later als grante-lag van een
dieren en betent stultig leuen (druip)

Ik heb er niet meer gestic en mielden van de hand
toeuen om het kwant; dat de deede hand in de maatschappij
sticht; te kome. Dit kon immers niet in gestic-looing
lyuen een vasttak op te losse dat de manen der wa-
teschap tot nog toe niet hebben kunnen ontneemst; ik heb
afuen gepreest een mielden van te wese; om de schude,
die de westerstet en met haar het algemeen schud; van een
te gestic hand in de deede hand ontneemst te westerstet.
Hoe nu dat het beoorende; men beschuldigen aan niet
het recht der vrijheid van westerstet te hebben aangeneem.
Ik heb voor die tijd-bid-dien schud; en wering gelyk-
land xpx welte voor oland.

Hier zag ik de gewone kerkelijke ontneemst mij een
het ongewisheit om mijn enkel vertervont te weten. Als
om de grante-loosheit van te vollen; die ik nu al te rood
want; dat deze kreuz-ontneemst. Welk-bewert mijn ge-
recht althans ongewisheit; die later als grante-lag van een
dieren en betent stultig leuen (druip)

STELLINGEN.

III

I.

Het komen van onroerend goed in de doode hand moest geheel verboden of althans zeer beperkt toegelaten zijn.

II.

Het heffen eener vooruit bepaalde belasting om de twintig jaren van het bezit in de doode hand is hoogst wenschelijk.

III.

Onze wet erkent geen stichtingen als zedelijke lichamen.

IV.

Kloosters hebben bij ons te lande geen wettelijk bestaan.

V.

De eigenaar van eene aan eene stichting in vruchtgebruik gegevene zaak, kan haar niet na verloop van dertig jaren terugvorderen.

VI.

De usucapio van bouw materiaal wordt door het invoegen daarvan in een gebouw niet verbroken.

VII.

Tot het wezen van de donatie behoort aanneming door den begiftigde.

VIII.

Het pandrecht voor de dos komt ook toe aan de bruid wanneer het huwelijk niet is tot stand gekomen; evenzoo aan de joodsche vrouw en aan de vrouw bij putatief huwelijk.

IX.

De schoonzoon is geen onderhoud verschuldigd aan zijne schoonmoeder, nadat zijn huwelijk met hare dochter door echtscheiding ontbonden is, en er geene kinderen, uit dit huwelijk gesproten, meer in leven zijn.

X.

Tot de verplichting van zamenwoning kan de vrouw naar ons recht nooit door den sterken arm gedwongen worden.

XI.

Erkenning van natuurlijke kinderen kan niet bij olographisch testament plaats hebben.

XII.

De meerderjarige, volgens art. 474 B. W., (Venia aetatis) kan uitvoerder van een uitersten wil zijn.

XIII.

De verhuurder van een winkel heeft, krachtens art. 1186 B. W., geen privilegie op de in dien winkel aanwezige goederen.

XIV.

De voogdij, in art. 421 B. W. omschreven heft de bestaande voogdij niet op.

XV.

Wanneer bij eene verbindtenis onder eene opschortende voorwaarde, de zaak die het voorwerp van die verbindtenis uitmaakt, hangende de voorwaarde, vruchten heeft opgeleverd, behooren die aan den schuldeischer.

XVI.

De Curator in het faillissement is bevoegd tot het instellen van de Pauliana.

XVII.

Faillietverklaring kan ook door den niet commercieelen schuldeischer gevraagd worden.

XVIII.

De beschikking, waarbij de rechtbank weigert over te gaan tot de beëdiging van eenen makelaar, is niet aan hooger beroep onderworpen.

XIX.

De Nederlandsche rechter kan in eene voor hem ahangige zaak getuigen-verhoor aan een buitenlandschen rechter opdragen.

XX.

Het stelsel van direkte verkiezing der leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal verdient verre de voorkeur boven dat van indirekte verkiezing.

XXI.

De feiten, die meerderjarig maken voor het burgerlijk recht, doen zulks niet voor het staatsrecht.

XXII.

Niet door iedere handeling van een minister, als zoodanig, is de staat civiliter verplicht tegenover hen, met wie gehandeld is.

XXIII.

Ten onrechte schreef de Hoogleeraar J. T. Buys (Gids 1865) dat de leden der Tweede Kamer bij ons distriksverteenwoordigers zijn.

XXIV.

Voor de berekening van het voordeel dat „de armen”, bij de in art. 925 B. W. genoemde wilsbeschikking, genieten zullen, moet het aantal armen van verschillende gezindheden tot maatstaf genomen worden.

XXV.

Ten onrechte beweren de schrijvers van de Rtsgel. Adv., 2^e verz. pg. 215, en vlg., dat poging tot bigamie onstrafbaar is.

XXVI.

Tot het begrip van poging tot oplichting wordt afgifte van goederen, gelden of waarden gevorderd.

XXVII.

Het medegenot in de opbrengst van het gestolen goed, valt niet onder het bereik van art. 62. C. P.

XXVIII.

Het op den openbaren weg spelen met dobbelsteenen om geld valt niet onder art. 475 5°. C. P.

XXIX.

De prinsen en prinsessen van ons koninklijk huis zijn aan de strafwet en aan de gewone wijze van strafvordering onderworpen.

XXX.

De oprichting van kosthuizen voor ongehuwde werklie-
den verdient krachtige aanbeveling en medewerking der in-
gezetenen, als een der beste middelen om een welgestelden
werkenden stand te doen ontstaan.

XXXI.

Het ware wenschelijk, dat de regeering verbod, kinderen
beneden de 12 jaren in werkplaatsen en fabrieken werk-
zaam te doen zijn.

XXXII.

Eene belasting op de tabak is wenschelijk.

XXXIII.

De afschaffing van de jachtakten en eene daardoor in het
leven te roepen vrijheid van jagen is niet wenschelijk.

